

**KONFLIK SOSIAL WONTEN ING CERBUNG
KIDUNG SUKMA LARASING JIWA
ANGGITANIPUN ARDINI PANGASTUTI BN
KAPACAK WONTEN ING KALAWARTI DJAKA LODANG
EDISI 4 FEBRUARI - 28 JULI 2012**

SKRIPSI

Dipunaturaken dhateng Fakultas Bahasa dan Seni
Universitas Negeri Yogyakarta
kangge Njangkepi Salah Satunggaling Sarat
minangka kangge Nggayuh Gelar
Sarjana Pendidikan

dening :
Melin Indah Lestari
NIM 09205241019

**PROGRAM STUDI PENDIDIKAN BAHASA JAWA
JURUSAN PENDIDIKAN BAHASA DAERAH
FAKULTAS BAHASA DAN SENI
UNIVERSITAS NEGERI YOGYAKARTA
2013**

PASARUJUKAN

Skripsi kanthi irah-irahan *Konflik Sosial Wonten ing Cerbung Kidung Sukma Larasing Jiwa Anggitanipun Ardini Pangastuti Bn Kapacak Wonten ing Kalawarti Djaka Lodang Edisi 4 Februari - 28 Juli 2012* menika saged dipunujekaken awit sampun pikantuk palilah saking pembimbing.

Yogyakarta, 29 Juli 2013
Pembimbing I,

Dra. Sri Harti Widyastuti, M. Hum.
NIP. 19621008 198803 2 002

Yogyakarta, 30 Juli 2013
Pembimbing II,

Drs. Afendy Widayat, M. Phil.
NIP. 19620416 199203 1 002

PANGESAHAN

Skripsi kanthi irah-irahan *Konflik Sosial Wonten ing Cerbung Kidung Sukma Larasing Jiwa Anggitanipun Ardini Pangastuti Bn Kapacak Wonten ing Kalawarti Djaka Lodang Edisi 4 Februari - 28 Juli 2012* menika sampun dipunandharaken ing pendadaran wonten sangajenging Dewan Penguji ing tanggal 14 Agustus 2013 saha dipuntetepaken lulus.

DEWAN PENGUJI			
Asma	Jabatan	Tanda Asma	Tanggal
Drs. Hardiyanto, M. Hum.	Ketua Penguji		27/8-13
Drs. Afendy Widayat, M. Phil.	Sekretaris Penguji		26/8-13
Dr. Suwardi, M. Hum.	Penguji I		23/8-13
Dra. Sri Harti Widyastuti, M. Hum.	Penguji II		26/8-13

Yogyakarta, 27 Agustus 2013

Fakultas Bahasa dan Seni

Universitas Negeri Yogyakarta

Dekan,

Prof. Dr. Zamzani, M.Pd.

NIP 19550505 198011 1 001

WEDHARAN

Ingkang tandha tangan ing ngandhap menika, kula

Nama : Melin Indah Lestari

NIM : 09205241019

Program Studi : Pendidikan Bahasa Jawa

Fakultas : Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta

ngandharaken bilih karya ilmiah menika asil panaliten kula piyambak.

Sakmangertos kula, karya ilmiah menika boten ngemot materi ingkang kaserat dening tiyang sanes, kejawi perangan-perangan tartamtu ingkang kula pendhet sarana kangge dhasar panyeratan kanthi migatosaken tata cara saha paugeran panyeratan karya ilmiah ingkang umum.

Seratan ing wedharan menika kaserat kanthi saestu. Menawi kasunyatanipun kabukten bilih wedharan menika boten leres, bab menika dados tanggel jawab kula pribadhi.

Yogyakarta, Juli 2013

Panverat

Melin Indah Lestari

SESANTI

“Yen wedi aja wani-wani, yen wani aja wedi-wedi” ~ Paribasan

PISUNGSUNG

Skripsi menika kula aturaken dhateng Bapak saha Ibu ingkang tansah paring
donga pangestu saha panyengkuyungipun saengga kula saged nglampahi tugas
akhir menika kanthi lancar.

PRAWACANA

Puji saha syukur konjuk dhumateng Allah SWT ingkang sampun paring rahmat saha hidayah dhateng panyerat, saengga panyerat saged mujudaken skripsi menika kanthi lancar saha boten wonten perkawis ingkang dados reribeting lampah. Panyeratan skripsi menika saged kawujud inggih amarga wontenipun panyengkuyung saking mapinten-pinten pihak. Awit saking menika, panaliti ngaturaken agunging panuwun dhateng pihak-pihak ing ngandhap menika.

1. Bapak Prof. Dr. Rochmat Wahab, M. Pd. MA. minangka rektor Universitas Negeri Yogyakarta,
2. Bapak Prof. Dr. Zamzani, M. Hum. minangka Dekan Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta,
3. Bapak Dr. Suwardi, M. Hum. minangka Ketua Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah ingkang sampun paring idi tumrap panyerat,
4. Ibu Sri Harti Widyastuti, M. Hum. minangka Pembimbing I, ingkang sampun paring bimbingan saha piwulang tumrap panyerat kanthi sabar,
5. Bapak Afendy Widayat, M. Phil. minangka Pembimbing II , ingkang sampun paring bimbingan saha piwulang tumrap panyerat kanthi sabar,
6. Bapak Drs. Hardiyanto, M. Hum. minangka Penasehat Akademik ingkang sampun paring piwulang saha wejangan ing salaminipun sinau wonten Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah,
7. Bapak saha Ibu Dosen Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah maturnuwun awit saking ilmu, piwulang, saha wejangan salaminipun panyerat maguru ing jurusan Pendidikan Bahasa Daerah,
8. Administrasi Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah ingkang sampun paring pambiyantu administrasi perkuliahan dhateng panyerat,
9. Staf karyawan Fakultas Bahasa dan Seni ingkang sampun paring pambiyantu dhateng panyerat.
10. Tiyang sepuh kekalih, maturnuwun awit saking donga pangestu saha wejangan-wejanganipun, saengga panyerat saged mujudaken skripsi menika,

11. Sadaya kulawarga, maturnuwun awit saking sadaya peparing ingkang boten saged kula sebataken satunggal mbaka satunggal,
12. Kanca-kanca jurusan Pendidikan Bahasa Daerah angkatan 2009 mliginipun kanca kelas A,
13. Sadaya pihak ingkang sampun paring panyengkuyung.

Panyerat rumaos bilih skripsi menika taksih tebih saking nami sampurna, ananging panyerat gadhah pangajeng-ajeng sageda skripsi menika migunani tumrap sok sintena ingkang maos. Makaten kalawau atur sapala saking panyerat, mugi-mugi skripsi menika saged murakabi.

Yogyakarta, Juli 2013

Panyerat,

Melin Indah lestari

WOSING ISI

IRAH-IRAHAN	i
PASARUJUKAN	ii
PANGESAHAN	iii
WEDHARAN	iv
SESANTI	v
PISUNGSUNG	vi
PRAWACANA	vii
WOSING ISI	ix
<i>DAFTAR TABEL</i>	xiii
<i>DAFTAR LAMPIRAN</i>	xiv
SARINING PANALITEN	xv
BAB I. PURWAKA	1
A. Dhasaring Panaliten	1
B. Underaning Perkawis	3
C. Watesaning Perkawis	4
D. Wosing Perkawis	4
E. Ancasing Panaliten	5
F. Paedahing Panaliten	5
G. Pangertosan	6
BAB II. GEGARAN TEORI.....	7
A. Sosiologi Sastra	7
B. Cerbung Kanthi Tinjauan Sosiologi Sastra	9
C. Paraga Wonten ing Karya Sastra	11
D. Wujud Konflik Sosial Wonten ing Karya Sastra	14
E. Panaliten ingkang Jumbuh	17
F. Nalaring Pikir	18

BAB III. CARA PANALITEN	20
A. Jinising Panaliten	20
B. Data lan Sumbering Data	20
C. Caranipun Ngempalaken Data	21
D. Pirantining Panaliten	22
E. Caranipun Ngalalisis Data	23
F. Caranipun Ngesahaken Data	24
BAB IV. ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGANIPUN	26
A. Ringkesaning Cerbung	26
B. Asiling Panaliten	28
1. Wujud saha Faktor ingkang Njalari <i>Konflik Sosial</i> Antawisipun Paraga	32
2. Sikap saha Cara Paraga Ngrampungaken Konflik Sosial Antawisipun	
Paraga.....	33
C. Pirembagan	37
1. Wujud <i>Konflik Sosial</i> ing Cerbung <i>Kidung Sukma Larasing Jiwa</i>	38
a. <i>Perdebatan</i>	38
b. <i>Pameksan</i>	42
c. <i>Pergunjingan</i>	45
d. <i>Ancaman</i>	46
e. <i>Padudon</i>	47
2. Faktor ingkang Njalari <i>Konflik Sosial</i> ing Cerbung <i>Kidung Sukma</i>	
<i>Larasing Jiwa</i>	52
a. <i>Beda pamanggih</i>	53
b. <i>Perselingkuhan</i>	54
c. <i>Kecemburuan</i>	59
d. <i>Cubriya</i>	61
e. <i>Salah Paham</i>	64
f. <i>Balas dendam</i>	65

3. Sikap Paraga nalika Nglampahi <i>Konflik Sosial</i> ing Cerebung <i>Kidung</i>	
<i>Sukma Larasing Jiwa</i>	66
a. Paraga Baskara	66
a) <i>Perdebatan</i>	66
b) Pameksan	69
c) <i>Ancaman</i>	70
d) Padudon.....	71
b. Paraga Arum.....	74
a) <i>Perdebatan</i>	74
b) <i>Pergunjungan</i>	75
c) Padudon.....	76
c. Paraga Imel.....	76
a) Pameksan	77
b) <i>Ancaman</i>	79
c) Padudon.....	79
d. Paraga Sulis.....	82
a) <i>Perdebatan</i>	82
b) Pameksan	84
c) Padudon.....	85
e. Paraga Ulin.....	86
f. Paraga Pak Jan.....	87
g. Karyawan Kantor	88
4. Cara Paraga Ngrampungaken Konflik Sosial ing Cerebung <i>Kidung</i>	
<i>Sukma Larasing Jiwa</i>	88
a. Kesah.....	89
b. Mendel.....	90
c. Ngndharaken Kawontenan ingkang Sejatosisipun	93
d. Ngalah	98
e. Nggertak.....	99
f. Meksa	101
g. Nyaguhi Panyuwunanipun Imel	103

h. Nyuwun Pirsu	104
i. Nakyinake Imel	105
j. Dhateng Agen Travel	106
k. Ngendhani	107
l. Mundur saking Kantor	108
m. Rembagan kaliyan Arum.....	109
n. Damel Kasepakatan Pisah Ranjang.....	110
o. Sarujuk kaliyan Usulanipun Baskara	111
p. Nyuwun Pangapunten	112
q. Pegat.....	113
 BAB V. PANUTUP	 121
A. Dudutan	121
B. Pamrayogi	123
C. Implikasi	123
 DAFTAR PUSTAKA	 125
 LAMPIRAN	 127

DAFTAR TABEL

Tabel 1. Wujud saha faktor ingkang njalari konflik sosial antawisipun paraga ing
cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*

Tabel 2. Sikap saha caranipun paraga kangge ngrampungaken konflik sosial ing
cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*

DAFTAR LAMPIRAN

Lampiran 1. Ringkesaning Cerbung Kidung Sukma Larasing Jiwa

Lampiran 2. Kertu Analisis Data

Lampiran 3. Cerbung Kidung Sukma Larasing Jiwa

**KONFLIK SOSIAL WONTEN ING CERBUNG
KIDUNG SUKMA LARASING JIWA ANGGITANIPUN
ARDINI PANGASTUTI KAPACAK WONTEN ING KALAWARTI DJAKA
LODANG EDISI 4 FEBRUARI - 28 JULI 2012**

**Dening Melin Indah Lestari
NIM 09205241019**

SARINING PANALITEN

Ancasing panaliten menika ngandharaken wujud *konflik sosial* antawisipun paraga, faktor ingkang njalari *konflik sosial* antawisipun paraga, sikapipun paraga nalika nglampahi *konflik sosial*, saha caranipun paraga kangge ngrampungaken *konflik sosial* ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa* kanthi *tinjauan* saking teori Sosiologi Sastra.

Panaliten menika ngginakaken *metode* panaliten *deskriptif* kanthi *pendekatan sosiologi sastra*. Sumber *data* ing panaliten inggih menika cerbung *Kidung Sukma larasing Jiwa* anggitanipun Ardini Pangastuti Bn. ingkang kapacak ing kalawarti *Djaka Lodang* edisi 4 Februari – 28 Juli 2012. Caranipun ngempalaken *data* ngginakaken teknik analisis maos saha nyerat. Pirantining panaliten inggih menika kertu analisis *data*. *Data* ingkang sampun kapanggihaken lajeng dipunanalisis mawi teknik analisis *deskriptif-interpretatif*. Caranipun ngesahaken *data* ing panaliten menika mawi *validitas semantik*, wondene *reliabilitas* ingkang dipunginakaken inggih menika *intrarater* saha *interrater*.

Asiling panaliten menika ngemot sekawan bab inggih menika 1) wujud *konflik sosial*, 2) faktor ingkang njalari *konflik sosial*, 3) sikapipun paraga nalika nglampahi *konflik sosial*, saha 4) caranipun paraga kangge ngrampungaken *konflik sosial*. Wujud *konflik sosial* kasebat inggih menika *perdebatan*, pameksan, pergunjangan, *ancaman*, saha padudon. Wondene faktor ingkang njalari, inggih menika beda pamanggih, *perselingkuhan*, *kecemburuan*, cubriya, *salah paham* saha *balas dendam*. Sikapipun paraga nalika nglampahi *konflik sosial* kasebat, inggih menika kanthi sikap tetep ing pamanggih, mbantah, prihatos, ngemutaken Baskara, blaka, pameksan, narima, misuh ing batin, nolak panyuwunanipun Imel, kapeksa, boten preduli, ngrasani Arum, boten tenang, ngendhani Imel, mangertosi, kuwatos, cubriya, mbelani baskara, boten mangsuli pitakenanipun Imel, boten pasrah kaliyan kawontenan, nangis. Kangge ngrampungaken konflik ingkang kalampahan inggih menika kesah, mendel, paring penjelasan, ngalah, nyaguhi panyuwunanipun Imel, meksa, nyuwun pirsu, nakyinake Imel, dhateng agen travel, mundur saking kantor, rembagan kaliyan Arum, ngendhani, nggertak, nyuwun pangapunten, damel kasepakatan, sarujuk kaliyan usulanipun Baskara, pegat. Saking asiling panaliten kasebat kapanggihaken bilih konflik menika kalebet isi saking karya sastra, inggih menika perkawis sosial ingkang kadadosan ing karya imajiner. Konflik-konflik dipuntuwuhaken ing isinipun karya sastra supados ndadosaken karya sastra kasebat saged narik kawigatosan, amargi konflik saged ngripta alur ing cariyos.

BAB I PURWAKA

A. Dhasaring Panaliten

Cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa* anggitanipun Ardini Pangastuti Bn. ingkang kapacak ing kalawarti *Djaka Lodang* menika *karya fiksi* ingkang nyariyosaken raos katresnan ingkang ruwet antawisipun Arum saha Baskara. Irah-irahan cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa* kasebat menawi dipuntingali tegesipun tembung ing *Baoesastra Djawa* inggih menika tembung kidung (Poerwadarminta, 1939: 222) ateges tembang, wondene tembung sukma (Poerwadarminta, 1939: 570) gadhah teges alus utawi roh, tembung larasing dipunpundhut saking tembung lingga laras ingkang tegesipun cocog (Poerwadarminta, 1939: 262) , salajengipun tembung jiwa (Poerwadarminta, 1939: 93) inggih menika nyawa utawi suksma.

Cerbung kasebat nyariyosaken perkawis ingkang dipunlampahi dening Baskara kaliyan Arum. Nalika sepisanan pitepangan kaliyan Arum, Baskara ngraosaken bilih Arum menika wanita ingkang sampun dangu dipunkajengaken saha saged mujudaken tresna ingkang sejati, ananging sakmenika kawontenanipun Baskara sampun gadhah garwa ingkang asma Imel. Tuwuhing katresnan antawisipun Arum saha Baskara ndadosaken perkawis-perkawis enggal ingkang kedah dipunlampahi dening kekalihipun. Konflik-konflik ing cariyos kasebat jumbuh kaliyan perkawis-perkawisipun masarakat ing kasunyatan.

Konflik ing *karya fiksi* menika sumberipun saking pagesangan manungsa ing kasunyatan, kadosta pamanggihipun Sayuti (2000: 41) bilih *konflik* ing cariyos

menika saged dipunpesthikaken dipunpundhut saking pagesangan, awit saking makaten *konflik* menika wigatos sanget kangge narik kawigatosanipun pamaos. Semanten ugi cerbung ing kalawarti ingkang cariyosipun sambung-sinambung saking edisi setunggal dumugi edisi candhakipun, mila kedah dipunlebetaken *konflik-konflik* ingkang narik kawigatosan supados pamaos langkung penasaran kados pundi pungkasan cariyosipun. Bab kasebat trep kaliyan pamanggihipun Nurgiyantoro (2007: 122) bilih prastawa-prastawa manungsa ingkang sensasional, gegayutan antawisipun setunggal kaliyan sanesipun saha njalari konflik ingkang kompleks menika langkung dipunremenaken dening pamaos. Sejatosopun, ingkang saged narik kawigatosanipun pamaos nalika maos *teks naratif* inggih menika prastawa-prastawa konflik, konflik ingkang sengsaya minggah, *klimaks*, saha pungkasanipun.

Konflik ingkang kiat ugi dipuncariyosaken ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*, paraga nglampahi konflik ingkang dipunsebabaken amargi tindakanipun piyambak. Pitepanganipun Arum kaliyan Baskara nalika ing pameran lukisan ndadosaken tuwuhing raos tresna tumrap kekalihipun, kadosta boten wonten ingkang saged medhot raosipun. Ananging, raos kasebat boten saged kalampahan kados menapa ingkang dipunkajengaken dening Arum saha Baskara amargi Baskara sampun gadhah estri ingkang asma Imel. Konflik sengsaya minggah saksampunipun Imel mangertos hubungan antawisipun Baskara kaliyan Arum. Paraga-paraga ing cerbung kasebat nglampahi konflik ingkang awujud batin saha sosial amargi prastawa kasebat.

Cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa* kalawau narik kawigatosan sanget kangge dipuntliti mawi sosiologi sastra. Menawi namung maos saking irah-irahanipun, cerbung menika kados nengenaken *konflik psikologis*ipun ananging sejatosipun cerbung menika ugi kathah ngemot perkawis-perkawis sosial, mliginipun konflik sosial. Kangge nliti konflik sosial ing cerbung *Kidung Sukma larasing Jiwa*, panaliti ngginakaken pendekatan sosiologi sastra ingkang wosingipun ing wujud konflik sosial, sebabipun konflik sosial, sikapipun paraga nalika nglampahi konflik sosial, saha caranipun paraga kangge ngrampungaken konflik sosial ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*.

B. Underaning Perkawis

Underaning perkawis saking cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa* inggih menika:

1. Konflik sosial antawisipun paraga ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*.
2. Wujud konflik sosial ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*.
3. Faktor-faktor ingkang njalari konflik sosial ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*.
4. Sikapipun paraga nalika nglampahi konflik sosial ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*.
5. Caranipun paraga kangge ngrampungaken konflik sosial ing cerbung *Kidung ukma Larasing Jiwa*.

C. Watesaning Perkawis

Perkawis ingkang dipuntliti menika dipunwatesi kanthi wujud konflik sosial antawisipun paraga ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*, faktor-faktor ingkang njalari konflik sosial ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*, sikapipun paraga nalika nglampahi *konflik sosial*, saha caranipun paraga kangge ngrampungaken *konflik sosial* ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*.

D. Wosing Perkawis

Saking watesaning perkawis ingkang sampun dipunsebataken kalawau, mila wosing perkawis ingkang badhe dipunrembag ing panaliten inggih menika:

1. Kados pundi wujud konflik sosial antawisipun paraga ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*?
2. Menapa faktor-faktor ingkang njalari konflik sosial ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*?
3. Kados pundi sikapipun paraga nalika nglampahi konflik sosial ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*?
4. Kados pundi caranipun paraga kangge ngrampungaken konflik sosial ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*?

E. Ancasing Panaliten

Ancasipun panaliten saking wosing perkawis ing nginggil inggih menika:

1. Ngandharaken wujud *konflik sosial* antawisipun paraga ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*.

2. Ngandharaken faktor-faktor ingkang njalari *konflik sosial* ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*.
3. Ngandharaken sikapipun paraga nalika nglampahi *konflik sosial* ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*.
4. Ngandharaken caranipun paraga kangge ngrampungaken *konflik sosial* antawisipun paraga ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*.

F. Paedahing Panaliten

1. Teoritis

Panaliten menika dipunkajengaken saged paring paedah kangge pangrembakaning seserepan bab sastra saha panaliten sastra mawi *sosiologi sastra*, mliginipun panaliten ngengingi wujud *konflik sosial*, bab-bab ingkang njalari *konflik sosial*, sikapipun paraga nalika nglampahi *konflik sosial*, saha caranipun paraga kangge ngrampungaken *konflik sosial* ingkang dipunlampahi.

2. Praktis

Panaliten menika ugi dipunkajengaken saged mbiyantu para pamaos supados langkung mangertos bab karya sastra mliginipun kajian mawi *sosiologi sastra*, saha saged mbiyantu mangertos bab konflik sosial ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*.

G. Pangertosan

1. Konflik inggih menika perkawis ingkang kadadosan antawisipun kalih kekiatan, ing salebeting batos, utawi antawisipun kalih paraga utawi langkung ing cariyos *rekaan*.
2. *Sosial* inggih menika bab ingkang gegayutan kaliyan masarakat.
3. *Konflik sosial* inggih menika perkawis ingkang dipunsebabaken *pertentangan* antawisipun manungsa ing masarakat.
4. Crita Sambung (Cerbung) inggih menika cariyos ingkang dipunpacak kanthi perangan mbaka perangan ing *media cetak*.
5. *Kidung Sukma Larasing Jiwa* nyariyosaken perkawis-perkawis ingkang dipunsebabaken *perselingkuhan* ingkang dipuntindakaken dening salah satunggal paraga.
6. Ardini Pangastuti Bn. inggih menika salah satunggaling panganggit ingkang sampun kondhang ing bab karya sastra Jawa modern.
7. *Djaka Lodang* inggih menika kalawarti abasa Jawi ing Yogyakarta ingkang dipunterbitaken saben satunggal minggu sepisan. Kawalarti kasebat ngemot maneka warni pawartos saha kabudayan saking tlatah Jawi ingkang awujud geguritan saha karya sastra Jawa modern.

BAB II GEGARAN TEORI

A. Sosiologi Sastra

Sosiologi sastra menika kasusun saking tembung *sosiologi* kaliyan *sastra*. Adhedhasar pamanggihipun Ratna (2003: 1-2) *sosiologi sastra* kasusun saking tembung *sosiologi* kaliyan *sastra*. Asalipun tembung *sosiologi* menika saking akar tembung *sosio* (Yunani) (*socius* ingkang ngemot teges sareng-sareng, nyawiji, kanca) saha *logi* (*logos* ingkang tegesipun sabda, tuturan, umpaminipun). Salajengipun, teges saking akar tembung *sosio/socius* saha *logi/logos* ngalami pangrembakan, tembung *sosio/socius* gadhah teges masarakat, *logi/logos* tegesipun ngelmu. Awit saking makaten, tegesipun tembung *sosiologis* inggih menika ngelmu ingkang ngrembag bab asal-usul saha tuwuhipun masarakat, ngelmu ingkang nyinaoni gegayutanipun manungsa *ing* masarakat ingkang asipat umum, rasional, saha empiris.

Sastra menika saking akar tembung *sas* (Sansekerta) ingkang ateges nuduhaken, mulang, maringi pitedhah saha instruksi. Panambang *tra* gadhah teges piranti utawi sarana. Dados, sastra ngemot teges kumpulan piranti ingkang dipunginakaken kangge mulang, buku pitedhah utawi buku pasinaon ingkang sae. Gegayutan kaliyan pangertosan *sosiologi sastra*, Damono (ing Wiyatmi, 2008: 1) ngandharaken bilih *sosiologi sastra* asring dipunsebat minangka salah satunggal *pendekatan* ing *kajian* sastra ingkang mangertos saha mbiji karya sastra kanthi dipuntimbang segi-segi masarakatipun. Pamanggih kasebat jumbuh kaliyan

pamanggihipun Endraswara (2011:77), bilih *sosiologi sastra* menika panaliten *sastra* ingkang asipat *reflektif*.

Panaliten *sosiologi sastra* langkung trep dipunginakaken menawi badhe nliti sastra minangka kaca benggalanipun pagesangan masarakat, amargi sastra menika boten tuwuh saking *kekosongan sosial*, pagesangan *sosial* masarakat kasebat ingkang saged njalari tuwuhing karya sastra. Karya sastra ingkang sukses inggih menika ingkang saged *merefleksikan* jamanipun.

Wellek-Warren (1995: 111) ngandharaken bilih *sosiologi sastra* saged dipunperang dados tigang warni inggih menika sosiologi panganggit, *sosiologi* pamaos kaliyan dampak *sosial* karya sastra, saha *sosiologi* karya sastra. *Sosiologi* panganggit menika ngrembag bab dasar *ekonomi produksi* sastra, latar belakang *sosial*, statusipun panganggit saha *ideologi* panganggit ingkang kawujud ing kagiyatanipun panganggit ing njawi karya sastra. *Sosiologi* pamaos inggih menika ingkang ngrembag pamaos saha *dampak sosial* karya sastra. *Sosiologi* karya sastra inggih menika ngrembag bab menapa ingkang tersirat ing karya sastra saha gegayutan kaliyan perkawis *sosial*. Bab sosiologi karya sastra dipunandharaken malih dening Wiyatmi (2008: 20) bilih sosiologi karya sastra inggih menika kajian *sosiologi sastra* ingkang mengkaji karya sastra ingkang gayutanipun kaliyan perkawis-perkawis *sosial* ing masarakat. Wosing panaliten *sosiologi* karya sastra inggih menika isi karya sastra, ancasipun, saha sadaya bab tersirat ing karya sastra ingkang gegayutan kaliyan perkawis *sosial*.

Adhedhasar pamanggih-pamanggih kasebat, panaliten menika ngginakaken jinis *pendekatan sosiologi* karya sastra ingkang nengenaken karya

sastra kasebat piyambak ingkang gegayutan kaliyan perkawis *sosial*, saha ingkang dados *pokok telaah* inggih menika sadaya ingkang tersirat ing karya sastra kasebat. Panaliti badhe ngandharaken perkawis *sosial* mliginipun *konflik-konflik sosial* ingkang kadadosan ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*.

B. Cerbung kanthi Tinjauan Sosiologi Sastra

Cerbung utawi cerita sambung menika salah satunggal karya sastra ingkang awujud gancaran, limrahipun dipunpacak ing kalawarti utawi *media massa* sanesipun. Pamanggihipun Sudjiman (1984: 53) bilih crita sambung inggih menika gancaran *rekaan* ingkang panjang saha nggambaraken paraga-paraga saha rantaman prastawa-prastawa kaliyan latar ingkang sampun dipunsusun. Salajengipun dipuntambah dening Sudjiman (1984:14) bilih crita sambung inggih menika cariyos rekaan ingkang dipunpacak peranan mbaka peranan kanthi runtut ing surat kabar utawi kalawarti. Kathah *intrik-intrik* ingkang dipuntampilaken ing cerbung ingkang dipunginakaken ing penggalan-penggalan cariyosipun. Pamanggih ngengingi cerbung ugi dipunandharaken dening Padmopuspito (1991: 22) bilih *penegangan* ingkang dipungambaraken ing cariyos kasebat kados boten wonten pungkasanipun. Menawi dipuntingali saking segi cara damel cariyos ing kalawarti, wonten jinis cariyos panjang ingkang dipunsebat cariyos sambung sinambung utawi asring dipunsebat crita sambung.

Sumardjo (1985: 79) ngandharaken bilih crita sambung menika nyariyosaken prastawa ingkang luar biasa amargi saking prastawa kasebat saged nuwuhaken *konflik*, perkawis ingkang saged damel ewahing nasib paraganipun.

Perangan-perangan cariyos ingkang ngemot prastawa-prastawa saha *konflik* kasebat ingkang saged narik kawigatosanipun pamaos, kados pamanggihipun Nurgiyantoro (2007: 122) bilih prastawa-prastawa manungsa ingkang *sensasional*, gegayutan antawisipun satunggal kaliyan sanesipun saha njalari *konflik* ingkang kompleks menika langkung dipunremenaken dening pamaos. Sejatosisipun, ingkang saged narik kawigatosanipun pamaos nalika maos teks naratif inggih menika prastawa-prastawa konflik, *konflik* ingkang sengsaya minggah, klimaks, saha pungkasanipun.

Limrahipun, cerbung menika kapacak ing kalawarti-kalawarti utawi koran-koran. Peran kalawarti saha koran kasebat ageng sanget tumrap pangrembakaning karya sastra Jawa. Pamanggihipun Prawoto (1989:27) bilih pangrembakaning sastra Jawa *modern* menika dipuntopang kanthi kalawarti-kalawarti utawa koran ingkang ngginakaken Basa Jawa. Cariyos-cariyos *fiksi* ingkang dipunpacak ing kalawarti saha koran kasebat nggambaraken pagesanganipun masarakat ing kasunyatan, saengga saged dipuntampi dening sadaya kalangan masarakat saha dados daya tarik piyambak kangge masarakat.

Minangka karya sastra, cerbung menawi dipuntingali saking *sosiologi sastra* menika saged dipunsebat *produk* masarakat amargi saged nggambaraken *realitas* ing masarakat. Cerbung ugi saged ngandharaken nilai-nilai saha *ideologi* tartamtu tumrap masarakat. Ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa* dipuncariyosaken *realitas sosial* ing masarakat inggih menika perkawis-perkawis ingkang dipunlampahi dening saben paraga, saha *ideologi-ideologi* ingkang

dipungadhahi dening saben paraga saengga saged nemtokaken sikap paraga kangge ngadhepi perkawis kasebat.

C. Paraga ing Karya Sastra

Ing karya sastra, paraga menika salah satunggaling aspek ingkang wigatos ugi dados daya tarik piyambak tumrap pamaos. Bedanipun paraga ing karya fiksi kaliyan manungsa ing kasunyatan inggih menika bilih manungsa menika saged nindakaken sadaya kagiyatan kanthi bebas, ananging menawi ing karya *fiksi*, paraga boten saged bebas amargi namung perangan saking sadaya *artistik* (Sayuti, 2000: 70). Paraga saged narik kawigatosanipun pamaos, amargi saged nuwuhaken prastawa-prastawa saha *konflik* ing cariyos. Kadosta pamanggihipun Sayuti (2000: 73) bilih paraga inggih menika *elemen struktural fiksi* ingkang saged nuwuhaken prastawa. Paraga ingkang dipunkajengkaen dening pamaos inggih menika paraga ingkang saged nggambaraken pagesanganipun manungsa ing kasunyatan utawi dipunsebat *lifelikeness*, saengga katingal langkung alami saha wajar (Nurgiyantoro, 2007: 168). Ing kasunyatan, manungsa gadhah watek saha karakter ingkang beda-beda ugi nglampahi perkawis ingkang maneka warni ugi, bab kasebat ingkang kedah dipungambaraken dening tokoh ing karya *fiksi*.

Miturut pamanggihipun Nurgiyantoro (2007: 177) jinisipun paraga adhedhasar saking segi peranipun saged dipunperang dados kalih warni, inggih menika paraga tama kaliyan paraga tambahan. Paraga tama inggih menika paraga ingkang langkung kathah dipuncariyosaken saha tansah ing sadaya prastawa-prastawa utawi ing saben kaca ing cariyos. Paraga tama ugi tansah gegayutan

kaliyan paraga-paraga ingkang sanesipun saha sanget nemtokaken plot ing cariyos kasebat. Wondene paraga tambahan inggih menika paraga ingkang boten kathah dipuncariyosaken, saha paraga kasebat namung wonten menawi prastawa ing cariyos kasebat wonten gayutanipun kaliyan paraga tama.

Jinisipun paraga adhedhasar saking watek saha karakter ingkang gegayutan kaliyan minat, kekajengan, emosi saha moral ingkang mujudaken individunipun paraga menika saged dipunbedakaken dados paraga sederhana, *simple* utawi *flat characters* saha paraga kompleks, *complex* utawi *round characters* (Sayuti, 2000: 76). Paraga sederhana menika paraga ingkang saha kirang nggambaraken pagesangan paraga sedayanipun. Kadosta pamanggihipun Sayuti (2000: 77) bilih paraga sederhana inggih menika paraga ingkang kirang mewakili kawetahan pribadhinipun manungsa saha namung dipuntonjolaken satunggal sisi kemawon. Pamanggih kasebat trep kaliyan pamanggihipun Nurgiyantoro (2000: 181) bilih paraga sederhana menika namung gadhah satunggal kualitas pribadhi tartamtu, satunggal sipat saha watak tartamtu kemawon. Ingkang kalebet paraga sederhana inggih menika paraga-paraga ingkang sampun biyasa saha sampun limraha utawi ingkang *stereotip* ing karya fiksi. *Stereotip* ing mriki tuladhanipun inggih menika *Kenya ayu ingkang jujur*, utawi *Tiyang priyayi ingkang loma*, saha sanes-sanesipun. Paraga ingkang dipungambaraken kados makaten langkung gampil dipunmangertosi dening pamaos. Pamanggihipun Nurgiyantoro (2007: 182) bilih pamaos langkung saged mangertosi watak saha tindak-tandukipun paraga sederhana amargi gampil dipuntepangaken, langkung *familiar*, saha *stereotip*.

Beda kaliyan paraga sederhana, paraga *kompleks* langkung angel dipunmangertosi, amargi sadaya aspek pagesangan paraga dipuncariyosaken ing cariyos. Paraga *kompleks* utawa paraga *bulat* inggih menika paraga ingkang saged dipuntingali sadaya sisi pagesanganipun, inggih menika segi kasaenan, kakirangan, perkawis ingkang dipunadhepi, saha sikapipun paraga kangge ngadhepi perkawis kasebat (Sayuti, 2000: 78). Langkung kiat malih dipunandharaken dening Nurgiyantoro (2007: 183), paraga kompleks menika paraga ingkang saged dipunungkap sisi pagesangan, kapribadhen, saha jatidhirinipun. Watekipun langkung angel dipunjlentrehaken kanthi tepat, amargi paraga bulat langkung nggambaraken pagesangan manungsa ing kasunyatan tinimbang paraga sederhana kalawau.

Ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*, perkawis ingkang dipunlampahi inggih menika perkawis ingkang kadadosan kados ing kasunyatan, inggih menika perselingkuhan ing rumah tangga. Saben paraga gadhah watek ingkang beda-beda, saengga gadhah sikapipun piyambak-piyambak kangge ngadhepi *konflik* ingkang dipunlampahi. Tuladhanipun paraga Arum minangka paraga wanita ingkang gadhah watek tegas, piyambakipun boten gampang *menyerah* nalika nglampahi *konflik* kaliyan paraga sanesipun. Beda kaliyan paraga Imel ingkang gadhah watek boten sabar, nalika nglampahi *konflik* kaliyan paraga sanes piyambakipun langkung ngginakaken emosi saengga *konflik* kasebat boten gampang dipunpungkasi.

D. Wujud Konflik Sosial ing Karya Sastra

Konflik ing karya sastra menika wigatos sanget kangge pangrembakaning alur cariyos. Alur-alur ing cariyos menika dipunpengaruhi wujud saha isinipun *konflik* ingkang dipuntampilaken. Wontenipun *konflik* ing karya sastra naratif ndadosaken pamaos langkung tertarik kangge mangertosi menapa isinipun cariyos kasebat. Pangertosan *konflik* miturut Meredith & Fitzgerald (ing Nurgiyantoro, 2007: 122) inggih menika kahanan ingkang boten ngremenaken ingkang kadadosan utawi dipunlampahi dening paraga-paraga ing cariyos, menawi pikantuk milih, paraga-paraga kasebat boten badhe milih prastawa kasebat kadadosan ing pagesanganipun. Nurgiyantoro (2007: 122) gadhah pamanggih bilih *konflik* ing kasunyatan menika ngemot *konotasi* ingkang *negatif*, utawi kahanan ingkang boten ngremenaken, saengga manungsa langkung remen menawi tebih saking *konflik* saha gadhah kekajengan supados nglampahi pagesangan ingkang tentrem. Salajengipun dipuntambah dening Nurgiyantoro (2007: 123) bilih prastawa menika wonten gayutanipun kaliyan konflik, kekalihipun saged njalari kadadosan anawisipun satunggal menapa sanesipun, seجاتosipun *konflik* inggih menika prastawa. Prastawa tartamtu saged njalari konflik, semanten ugi menawi wonten konflik, mila kathah prastawa-prastawa sanesipun ingkang tuwuh.

Wellek & Warren (ing Nurgiyantoro, 2007:122) *konflik* inggih menika satunggal kahanan ingkang dramatik, wonten tetandhingan antawisipun kalih kekiatan ingkang sami saha wonten tindakan kaliyan piwalesipun. Prastawa menika gegayutan kaliyan konflik, prastawa saged ndadosaken konflik, semanten

uga *konflik* saged ndadosaken prastawa-prastawa salajengipun, prastawa-prastawa kasebat njalari *konflik* sengsaya ngrembaka. Ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa* konflik-konflik ingkang dipunlampahi menika dipunsebabaken amargi perselingkuhan ing rumah tangga saengga tuwuh sawetawis perkawis-perkawis ing salajengipun. *Konflik* ingkang dipunlampahi dening saben paraga menika kadadosan ing salebeting batos saha *konflik* antawisipun paraga satunggal kaliyan paraga sanesipun. Kekalihipun *konflik* kasebat menika wonten sambung rapetipun amargi saged njalari kadadosan *konflik* satunggal kaliyan setunggalipun.

Miturut Stanton (ing Nurgiantoro, 2007: 124) *konflik* saged dipunbedakaken dados kalih warni, inggih menika *konflik* fisik saha *konflik* batin, *konflik* internal (*internal conflict*) saha *konflik* eksternal (*external conflict*). *Konflik* batin, inggih menika *konflik* ingkang kadadosan ing batosipun paraga. Kejawi saking makaten, ugi wonten *konflik* ingkang awujud fisik, inggih menika prastawa ingkang nglibataken tindakan fisik, antawisipun paraga kaliyan ingkang ing njawinipun inggih menika paraga sanes utawi kaliyan lingkunganipun.

Konflik internal (kejiwaan) inggih menika *konflik* ingkang kadadosan ing batosipun paraga, saengga *konflik* kasebat namung dipunlampahi dening manungsa kaliyan badanipun piyambak. Tuladhanipun inggih menika dipunsebabaken amargi wonten kekajengan, keyakinan ingkang beda ing batosipun piyambak. *Konflik* eksternal inggih menika *konflik* ingkang kadadosan antawisipun satunggal paraga kaliyan bab ing njawinipun paraga, saged kaliyan lingkungan utawi kaliyan manungsa. Awit saking makaten, miturut

pamanggihipun Jones (ing Nurgiantoro, 2007:124) *konflik* eksternal saged dipunperang dados kalih, inggih menika *konflik* fisik saha *konflik* sosial

Adhedhasar pamanggihipun Nurgiantoro (2007: 124), *konflik* fisik inggih menika *konflik* ingkang dipunsebabaken amargi wontenipun benturan antawisipun paraga kaliyan lingkungan alam, tuladhanipun *konflik* ingkang dipunlampahi dening paraga amargi wonten kadadosan bencana alam. Ingkang salajengipun, *konflik* sosial miturut Nurgiantoro inggih menika *konflik* ingkang dipunsebabaken amargi kontak *sosial* antawisipun manungsa satunggal kaliyan sanesipun utawi amargi wonten *perdebatan*, *cekcok*, *pembunuhan*, *perang*, utawi perkawis-perkawis ingkang gegayutan kaliyan *sosial* sanesipun. Masarakat *sosial* gadhah karakteristik budaya saha kepentinganipun piyambak-piyambak, saengga menawi ing pasrawungan wonten bab ingkang boten trep kaliyan prinsip ingkang dipungadhahi menika saged nuwuhaken padudon. Gegayutan kaliyan *konflik* *sosial*, miturut pamanggihipun Sayuti (2000: 42) *konflik* *sosial* inggih menika *konflik* ingkang kadadosan antawisipun manungsa ing masarakat ingkang biyasanipun awujud *konflik* paraga ingkang gayutanipun kaliyan perkawis *sosial*. *Konflik* kasebat tuwuh amargi sikap individu tumrap lingkungan *sosial*ipun ngengingi maneka warni perkawis, tuladhanipun pertentangan *ideologi*, pemaksaan hak, lan sanes-sanesipun.

Saking pamanggih-pamanggih kalawau, saged dipunpundhut dudutanipun bilih ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa* menika ngemot *konflik* ingkang sipatipun *sosial* saha batos. Ananging, ing panaliten menika namung badhe mundhut *data-data* ingkang awujud padudon antawisipun paraga-paraga amargi

pertentangan *ideologi* saha perkawis-perkawis *sosial* ingkang kadadosan ing roman kasebat kanthi fokus panaliten inggih menika wujud *konflik sosial*, faktor-faktor sebabipun *konflik sosial*, sikapipun paraga nalika nglampahi *konflik sosial*, saha caranipun paraga kangge mungkasi *konflik sosial* ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*.

E. Panaliten ingkang Jumbuh

Panaliten ingkang ngrembag bab sosiologi sastra mliginipun *konflik sosial* menika sampun nate dipun tliti dening Mu'izzah Rizqiani mahasiswa program studi Pendidikan Bahasa Jawa, Universitas Negeri Yogyakarta. Panaliten kasebat gadhah irah-irahan *Konflik Sosial dalam Novel Kerajut Benang Ireng Karya Harwimuka* ingkang ngrembag wujud konflik, faktor-faktor ingkang njalari konflik, saha sikapipun paraga kangge ngadhepi *konflik sosial* ing novel *Kerajut Benang Ireng* anggitanipun Harwimuka. Kejawi panaliten kasebat, ugi wonten panaliten ingkang nliti *konflik sosial* ing cerbung, dening Desy Partini kanthi irah-irahan *Konflik Sosial dalam Cerita Bersambung Sing Kendhang lan Sing Ngandhang* Karya Suryadi WS dalam Majalah Panjebar Semangat Edisi 3 Januari-25 April 2009 (Pendekatan Sosiologi Sastra). Wosing panaliten kasebat inggih menika nliti wujud *konflik sosial*, faktor ingkang njalari *konflik sosial*, saha caranipun paraga kangge mungkasi konflik.

Panaliten-panaliten ing ingkang kasebat dipundadosaken panaliten ingkang jumbuh amargi panaliten menika ugi ngrembag bab *konflik sosial* ing karya sastra inggih menika crita sambung (cerbung) kanthi irah-irahan *Kidung*

Sukma Larasing Jiwa. Wosing panaliten inggih menika wujud *konflik sosial*, faktor-faktor sebabipun *konflik sosial*, sikapipun paraga nalika nglampahi *konflik sosial*, saha caranipun paraga kangge mungkasi *konflik sosial*.

F. Nalaring Pikir

Karya sastra inggih menika perangan kabudayan ingkang boten saged dipunpisah kaliyan masarakat. Karya sastra ugi saged dipunsebat kaca benggalanipun masarakat, amargi nggambaraken kados pundi kahanan masarakat ing kasunyatan. Panganggit karya sastra menika ugi perangan saking masarakat, mila panganggit boten saged dipunpisah kaliyan lingkungan masarakat ingkang ing sakubenganipun.

Ing masarakat menika asring sanget nglampahi konflik-*konflik sosial*. *Konflik sosial* inggih menika *konflik* antawisipun satunggal manungsa kaliyan manungsa sanesipun. *Konflik* ingkang dipunlampahi tuladhanipun inggih menika *perdebatan*, *cekcok*, utawi *pembunuhan*. Ing karya sastra menika ugi ngemot *konflik sosial*, amargi menika refleksi saking pagesanganipun masarakat ingkang kasunyatan. Awit saking makaten, panaliten menika badhe ngrembag wujud *konflik sosial*, faktor-faktor ingkang njalari *konflik sosial*, sikapipun paraga kangge ngadhepi *konflik sosial*, saha caranipun paraga mungkasi *konflik sosial* ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*.

BAB III CARA PANALITEN

A. Jinising Panaliten

Pendekatan ingkang dipunginakaken inggih menika pendekatan sosiologi sastra amargi panaliten menika nganalisis perkawis-perkawis sosial mliginipun konflik sosial ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*. Panaliten menika kalebet jinis panaliten deskriptif ingkang ancasipun badhe ngandharaken wujud konflik sosial, faktor ingkang njalari konflik sosial, sikapipun paraga nalika nglampahi konflik sosial, saha caranipun paraga kangge ngrampungaken konflik sosial ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*.

B. Data saha Sumbering Data

Panaliten menika kalebet panaliten kualitatif saha panaliten *pustaka*. Sumber *data* ingkang dipunginakaken ing panaliten inggih menika cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa* anggitanipun Ardini Pangastuti Bn. ingkang dipunpendhet saking kalawarti *Djaka Lodang* edisi 4 Februari 2012 dumugi 28 Juli 2012. Dhasaripun panaliten menika ngginakaken cerbung kanthi irah-irahan *Kidung Sukma Larasing Jiwa* minangka objek panaliten, kaandharaken ing ngandhap menika.

1. Cerbung kasebat dereng nate katliti dening panaliti sanes, awit dereng wonten panaliten ingkang jumbuh ingkang nliti cerbung menika.

2. Cerbung kasebat narik kawigatosan dipuntliti awit cariyosipun ngandharaken pagesangan sosial ing masarakat, saha konflik-konflikipun ingkang kompleks ugi narik kawigatosan supados saged dipuntliti.

Data ingkang dipunpendhet saking cerbung kasebat inggih menika pethikan-pethikan prastawa ingkang ngemot konflik sosial. Fokus panalitenipun inggih menika sedaya aspek wujud konflik sosial, faktor ingkang njalari konflik sosial, sikapipun paraga nalika nglampahi konflik sosial, saha caranipun paraga kangge ngrampungaken konflik sosial ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*.

C. Caranipun Ngempalaken *Data*

Caranipun ngempalaken *data* ing panaliten menika ngginakaken *sistem maos-nyerat*, inggih menika maos cerbung kanthi permati ingkang dipunlajengaken kanthi nyerat *data-data* ingkang kapanggihaken. *Data-data* ingkang dipunpendhet inggih menika *data* ingkang ngemot konflik-konflik sosial ingkang dipunfokusaken tumrap wujud konflik sosial, faktor sebabipun konflik sosial, sikapipun paraga nalika nglampahi konflik sosial saha caranipun paraga kangge ngrampungaken konflik sosial ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*.

Langkah-langkah ingkang dipuntindakaken dening panaliti langkung rumiyin maos cerbung kanthi permati, dipunlajengaken *data* ingkang ngemot informasi-informasi wujud konflik sosial, faktor ingkang njalari konflik sosial, sikapipun paraga nalika nglampahi konflik sosial, saha caranipun paraga kangge ngrampungaken konflik sosial dipunsukani tandha, panaliti ugi kedah mangertos maksudipun *data-data* ingkang ngemot konflik sosial kalawau. *Data-data*

ingkang sampun dipuntandhani kalawau dipunserat ing kertu *data* ingkang sampun dipunsamaptakaken ing wiwitan.

D. Pirantining Panaliten

Ing panaliten menika panaliti ngginakaken piranti kangge mbiyantu ngempalaken *data* saha analisis *data*. Piranti ingkang dipunginakaken ing panaliten menika awujud kertu analisis *data* ingkang ginanipun inggih menika damel *identifikasi* ingkang arupi pethikan-pethikan data, klasifikasi ingkang gegayutan kaliyan sekawan wosing perkawis, saha supados langkung gampang anggenipun mendhet dudutan.

Wujudipun kertu analisis *data* inggih menika:

1. Kertu analisis *data* wujud konflik sosial antawisipun paraga ing cerbung

Kidung Sukma Larasing Jiwa

No.	Wujud konflik sosial	Paraga ingkang nglampahi konflik	Pethikan <i>data</i>	No. <i>data</i>
1.	Pameksan	Imel kaliyan Baskara	“Mungkin aku salah. Nanging aku kepengin melu nyang Yogya. Tur maneh iki rak pameran tunggalmu. Aku kudu melu. Aku sisihanmu. Aku nduweni hak kanggo tampil ndampingi njenengan. Yen pameran bareng-bareng, aku mbokpenggak ora kena melu, aku isih maklum.” Imel tetep meksa kepengin melu senajan nadhane wis ora kasar kaya dhek mau. (<i>Djaka Lodang</i> No. 45, kaca 19)	1

2. Kertu analisis *data* faktor-faktor ingkang njalari konflik sosial ing cerbung

Kidung Sukma Larasing Jiwa.

No.	Wujud konflik sosial	Paraga ingkang nglampahi konflik	Faktor ingkang njalari konflik	Pethikan <i>data</i>	No. <i>data</i>
1.	Pameksan	Imel kaliyan Baskara	<i>Kecemburuan</i>	“Biasane sliramu ora nate preduli.” “Nanging saiki aku preduli. Aku pengin weruh kaya apa rupane WIL mu. Aku pengin ngerti, apa sing menarik saka wanita iku kok njenengan bisa kedanan.” (<i>Djaka Lodang</i> No. 45, kaca 19)	1

3. Kertu analisis data sikapipun paraga nalika nglampahi konflik sosial ing

cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa.*

No.	Wujud konflik sosial	Paraga ingkang nglampahi konflik	Sikapipun paraga	Pethikan <i>Data</i>	No. <i>Data</i>
1.	<i>Perdebatan</i>	Baskara kaliyan Sulis	Sulis: prihatos	Sulis ora ngomentari apa-apa. Ing batin dheweke uga mesakake marang Baskara sing wis dianggep minangka sedulur sinarawedi iku.” (<i>Djaka Lodang</i> No. 40, kaca 18)	1

4. Kertu analisis data caranipun paraga kangge mungkasi konflik sosial ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*.

No.	Wujud konflik sosial	Paraga ingkang nglampahi konflik	Caranipun paraga mungkasi konflik	Pethikan Data	No. Data
1.	Pameksan	Imel kaliyan Baskara	Imel: meksa Baskara	“Aku gelem bali anggare panjenengan kancani. Perkara mengko yen wis tekan Semarang panjenengan arep bali Yogya maneh, terserah.” (<i>Djaka Lodang</i> No. 52, kaca 19)	1

E. Caranipun Nganalisis Data

Cara nganalisis *data* ing panaliten menika ngginakaken *teknik analisis sosiologi sastra*. Adhedhasar pamanggihipun Proust (ing Endraswara, 2011:70), analisis sosiologi sastra dipunsajikaken mawi *deskriptif-interpretatif* saengga saged manggihaken makna ingkang kaandhut ing karya sastra. Cak-cakan ingkang kedah dipunlampahi inggih menika:

1. Njlentrehaken konflik sosial ingkang kaandhut ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*.
2. Tabulasi/ *data* dipunlebetaken wonten tabel. *Data-data* ingkang sampun dipunklompokaken kalawau dipunandharaken kanthi wujud tabel.

3. Interpretasi kanthi ngginakaken pendekatan sosiologi sastra.
4. Inferensi , inggih menika nggayutaken teori-teori ing bab II saha referensi tumrap pangertosan sanes ingkang saged nyengkuyung. Adhedhasar saking *data* panaliten, asilipun inferensi kasebat dipunginakaken minangka dhasar supados asilipun panaliten saha pirembagan saged kalaksanan. Inferensipun menika awujud konflik sosial, faktor ingkang njalari konflik sosial, sikapipun paraga nalika nglampahi konflik sosial, saha caranipun paraga kangge mungkasi konflik sosial ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*.

F. Caranipun Ngesahaken *Data*

Keabsahan *data* ing panaliten menika mawi *validitas* saha *reliabilitas data*.

1. Validitas *data*

Validitas *data* ingkang dipunginakaken ing panaliten inggih menika validitas semantis. Validitas semantis inggih menika tafsiran *data* adhedhasar saking konteksipun. Bab kasebat jumbuh kaliyan pamanggihipun Endraswara (2011: 64) bilih validitas semantis inggih menika '*mengukur tingkat kesensitifan makna simbolik yang bergayut dengan konteks*'. Wondene cak-cakanipun validitas semantis wonten ing panaliten menika kados tuladha ing ngandhap menika: Tembung kidung, wonten ing Baoesastra (1939: 22) tegesipun kidung inggih menika 1. Tembang, rerepèn; 2. Karangan (rumpakan) kang diiket ing tembang. Adhedhasar tegesing tembung kidung kasebut, tembung kidung ingkang jumbuh kaliyan panaliten menika "karangan (rumpakan) kang diiket ing tembang", awit

tembung kidung ing panaliten menika tegesipun gambaraning paraga Arum ingkang kaanggep minangka wanita ingkang dados kidung sukma dening paraga Baskara.

2. Reliabilitas *Data*

Reliabilitas ingkang dipunginakaken ing panaliten inggih menika *intrarater* saha *interrater*. *Reliabilitas intrarrater* inggih menika cara maos saha nliti subjek panaliten kanthi makaping-kaping supados pikantuk *data* ingkang *konsisten*. Panaliti ugi ngginakaken *reliabilitas interrater*, inggih menika nindakaken pirembagan kaliyan tiyang sanes ingkang mumpuni ing bab sastra, inggih menika dosen pembimbing saha pirembagan kaliyan kanca panaliti sanesipun utawi kanca ngengingi asiling panaliten, inggih menika Fania Wardah. Piyambakipun menika mahasiswa Pendidikan Bahasa Jawa angkatan 2009 ingkang ndamel tugas akhir kanthi nliti konflik sosial ing karya sastra ugi.

BAB IV

ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGANIPUN

A. Ringkesaning Cerbung

Cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa* anggitanipun Ardini Pangastuti Bn. ingkang kapacak ing *Djaka Lodang* edisi 4 Februari–28 Juli 2012. Cerbung kasebat nyariyosaken pagesanganipun Arum, prawan tua ingkang lantip, ayu saha trengginas. Piyambakipun ugi aktivis wanita ing LSM “Asih Bakti” ingkang ngrembag perkawis ngengingi wanita ingkang kirang pikantuk kabegjan saha nentang *poligami*. Arum katresnan kaliyan priya thukmis ingkang asma Baskara saha profesinipun pelukis. Kekalihipun pitepangan nalika ing salah satunggal pameran lukisan ing Yogya. Saksampunipun pitepangan kasebat, Baskara kelingan kaliyan prastawa 18 taun kapungkur nalika ing Candi Borobudur piyambakipun kepanggih kaliyan kenya ingkang ngginakaken sragam SMA. Sanadyan namung sakepalasan, ananging kenya kasebat saged paring kesan kang endah salebeting manahipun. Nalika saweg ngemut-emut prastawa kasebat, Baskara kelingan kaliyan Arum, amargi nalika mripatipun Baskara tempuk kaliyan mripatipun Arum, Baskara ngraosaken sensasi aneh sami kaliyan ingkang dipuraosaken nalika 18 taun kapungkur ing Candi Borobudur. Baskara sadar bilih Arum menika kenya ingkang sampun dipunupadi salaminipun 18 taun kapungkur. Baskara kaliyan Arum sami katresnan ingkang makantar-kantar, ananging emanipun sakmenika Baskara sampun gadhah garwa ingkang asma Imel.

Imel mangertos bilih Baskara gadhah sesambetan kaliyan wanita ingkang asma Arum, piyambakipun gadhah kekajengan bedhe ngrisak sesambetan kasebat

amargi piyambakipun boten trima menawi Baskara tumindak sedheng kaliyan wanita sanes. Sedaya upaya ingkang dipuntindakaken dening Imel boten saged kasil amargi Baskara kukuh tetep sesambetan kaliyan Arum, saha gadhah kekajengan badhe pegat kaliyan Imel. Imel boten saged trima menapa ingkang sampun dipuntindakaken dening Baskara, saengga piyambakipun ugi nindakaken laku sedheng kaliyan Yudi tilas pacanganipun minangka piwales tumrap tumindakipun Baskara. Tumindak sedhengipun Imel kaliyan Yudi nyebabaken Imel ngandheg.

Ing kantor LSM ingkang dipunpimpin dening Arum sampun kasebar pawartos ngengingi tumindak sedhengipun Arum kaliyan Baskara ingkang sampun gadhah garwa. Sedaya karyawan sami ngrasani bab kasebat, saengga nyebabaken Arum gadhah keputusan badhe medal saking kantor kasebat saha kesah saking Yogya. Sakderengipun Arum kesah, piyambakipun gadhah kekajengan badhe pepanggihan kaliyan Baskara ingkang pungkasan. Ing pungkasan pepanggihan kasebat, Arum sengaja tumindak kadosdene kakung estri kaliyan Baskara saengga nyebabaken Arum ngandheg. Ing dinten salajengipun Arum mendhet keputusan mundur saking jabatanipun minangka pimpinan LSM ingkang merjuangaken hak-hak wanita saha nentang poligami, amargi piyambakipun sadhar bilih tumindakipun menika boten trep kaliyan menapa ingkang sampun dipunperjuangaken minangka aktifis wanita. Saksampunipun mundur saking kantoripun, Arum kesah dhateng Bali amargi piyambakipun gadhah kanca kenthel ing Bali ingkang asma Darsana.

Ing satunggaling dinten, Baskara mangertos bilih Imel ngandheg ananging sanes putranipun Baskara. Baskara duka kaliyan Imel lajeng piyambakipun ngersakaken pegat kaliyan Imel. Kajawi duka, Baskara ugi bingah amargi piyambakipun saged nglajengaken sesambetan kaliyan Arum tanpa wonten alanganipun malih. Baskara gadhah kekajengan badhe kepanggih kaliyan Arum saha paring kabar bilih piyambakipun sampun pegat kaliyan Arum. Baskara pados Arum ing dalemipun, ananging Arum boten wonten. Piyambakipun sampun pados ing pundi kemawon, ananging boten saged kepanggih kaliyan Arum. Baskara lajeng emut kaliyan kanca kenthelipun Arum ingkang asma Darsana ingkang asring dipuncariyosaken dening Arum, Baskara gadhah kesimpulan bilih Arum kesah dhateng Bali ing dalemipun Darsana.

B. Asiling Panaliten

Wonten bab menika dipunandharaken asiling panaliten saha pirembaganipun saking cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa* anggitanipun Ardini Pangastuti Bn. Asiling panaliten ngengingi konflik sosial ing cerbung menika migunakaken pendekatan sosiologi sastra ingkang awujud tabel-tabel, inggih menika tabel wujud konflik sosial, faktor ingkang njalari konflik, sikapipun paraga nalika nglampahi konflik, saha caranipun paraga ngrampungaken konflik sosial. Pirembagan saking asiling panaliten dipunjumbuhaken kaliyan wosing perkawis saha ancasing panaliten menika.

Paraga tama ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa* inggih menika Arum, Baskara, saha Imel amargi ing cerbung kasebat paraga-paraga ingkang

sampun dipunsebataken kalawau langkung kathah dipuncariyosaken tinimbang paraga sanesipun saha tansah gegayutan kaliyan paraga-paraga sanesipun saengga paraga tama kasebat sanget nemtokaken pangrembakaning plot ing cariyos. Ing cerbung dipuncariyosaken konflik-konflik ingkang kalampahan ing cariyos menika dipunwiwiti nalika Arum pitepangan kaliyan Baskara, priya ingkang sampun gadhah garwa. Arum menika aktivis wanita ingkang ngemban tugas mbelani hak-hak para wanita saha nentang poligami, ananging piyambakipun tumindak ingkang nerak tugasipun kalawau inggih menika sesambetan kaliyan Baskara, priya ingkang sampun gadhah garwa Imel.

Sesambetanipun Arum kaliyan Baskara kasebat nyebabaken perdebatan antawisipun Baskara kaliyan kanca kenthelipun ingkang asma Sulis, amargi Sulis boten remen menawi Baskara sesambetan kaliyan Arum. Minangka garwanipun Baskara, Imel rumaos cubriya amargi sikekipun Baskara ingkang ewah saha piyambakipun ningali lukisan ingkang wonten gambaripun wanita kanthi irah-irahan “kenya jroning impen” saengga sengsaya tambah raos cubriyanipun Imel. Raos cubriyanipun Imel kasebat nyebabaken konflik padudon kaliyan Baskara saha kaliyan Sulis amargi Sulis menika kanca kenthelipun Baskara. Baskara rumaos bilih antawis piyambakipun kaliyan Imel sampun boten wonten kacocogan malih, saengga piyambakipun nyuwun pisah kaliyan Imel, ananging Imel boten kersa. Imel duka kaliyan tumindakipun Baskara ingkang sampun sesambetan kaliyan wanita sanes, mila piyambakipun ugi tumindak ingkang sami inggih menika sesambetan kaliyan Yudi tilas pacanganipun minangka piwales

tumrap Baskara. Sesambetanipun Imel kaliyan Yudi kasebat nyebabaken Imel ngandheg.

Baskara kaliyan Imel nglampahi padudon amargi Baskara duka nalika mangertos Imel ngandheg, piyambakipun mangertos bilih Imel ugi sesambetan kaliyan priya sanes mila Baskara sengsaya mantep pegat kaliyan Imel, Imel namung saged nangis kaliyan nyuwun pangapunten. Wondene ing kantoripun Arum, sampun kasebar pawartos ngengingi sesambetanipun Arum kaliyan priya ingkang sampun gadhah garwa saengga Arum tinampi gunjingan-gunjingan saking para karyawan kantoripun amargi tumindakipun kasebat. Perkawis kasebat nyebabaken Arum milih mundur minangka pimpinan ing kantor LSM kasebat, amargi piyambakipun ngandheg saha rumaos bilih tumindakipun kasebat boten jumbuh kaliyan tujuwanipun minangka aktivis ingkang mbiyantu hak-hakipun wanita. Saksampunipun mundur saking kantor, Arum kesah dhateng dalemipun Darsana priya ingkang dados kanca kenthelipun Arum ingkang dalemipun ing Bali amargi piyambakipun gadhah pangajab supados boten wonten perkawis-perkawis ingkang kadadosan amargi piyambakipun sesambetan kaliyan Baskara. Pungkasaning cariyos inggih menika Baskara pados Arum amargi badhe paring pawartos bilih piyambakipun sampun pegatan kaliyan Imel, ananging piyambakipun boten saged manggihaken Arum. Baskara lajeng emut kaliyan Darsana kanca kenthelipun Arum ingkang dalemipun ing Bali, piyambakipun gadhah penggalih bilih Arum kesah dhateng Bali.

Paraga tambahan ing cerbung kasebat inggih menika paraga-paraga ingkang namung sakedhik dipuncariyosaken, tuladhanipun Sulis, Ulin, Pak Jan,

saha petugas travel, paraga kasebat namung wonten menawi wonten gayutanipun kalihan paraga tama. Tuladhanipun paraga Sulis menika dipuncariyosaken menawi wonten bab ingkang gegayutan kaliyan Baskara saha Imel, amargi Sulis menika kanca kenthelipun Baskara.

Saking andharan alur konflik ing nginggil saged kadudut bilih konflik ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa* menika dipunwiwiti saking pitepanganipun Arum kaliyan Baskara nalika wonten salah satunggal pameran. Danguning dangu pitepangan kasebat ndadosaken raos tresna antawis kekalihipun. Sesambetan kasebat ndadosaken garwanipun Baskara ingkang asma Imel rumaos *cemburu* pramila Imel ugi tumindak ingkang sami kaliyan Baskara inggih menika sesambetan kaliyan Yudi tilas pacanganipun minangka piwales tumrap tumindakipun Baskara. Perkawis-perkawis kasebat ingkang ndadosaken konflik ing cariyos menika saged klimaks.

Konflik-konflik ingkang kadadosan ing cerbung kasebat katliti kanthi fokus 1) wujud konflik sosial, 2) faktor ingkang njalari konflik sosial, 3) sikapipun paraga nalika nglampahi konflik, saha 4) caranipun paraga kangge ngrampungaken konflik sosial. Asiling panaliten ngengingi wujud konflik sosial, faktor ingkang njalari konflik sosial kadamel ing tabel 1, wondene sikapipun paraga kaliyan caranipun paraga kangge ngrampungaken konflik sosial kadamel ing tabel 2.

1. Wujud, faktor ingkang njalari konflik sosial antawisipun paraga ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*

Adhedhasar saking asiling panaliten, wujud konflik sosial ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa* inggih menika awujud *perdebatan*, *pameksan*, *pergunjangan*, *ancaman*, saha *padudon*. Faktor-faktor ingkang njalari konflik sosial kasebat inggih menika beda pamanggih, *perselingkuhan*, *kecemburuan*, *cubriya*, *salah paham*, saha *balas dendam*.

Tabel 1. Wujud saha faktor ingkang njalari konflik sosial antawisipun paraga ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*

No	Wujud konflik sosial	No. data	Paraga ingkang nglampahi	Faktor ingkang njalari konflik	No. data
1.	<i>Perdebatan</i>	1	Arum kaliyan Baskara	Beda pamanggih bab makna lukisan	1
		2	Baskara kaliyan Sulis	Beda pamanggih bab sipatipun Imel	2
		3		<i>Perselingkuhan</i>	3
2.	<i>Pameksan</i>	4	Imel kaliyan Baskara	<i>Kecemburuan</i>	4
		5		<i>Kecemburuan</i>	5
		6	Imel kaliyan Sulis	Cubriya	6
		7	Imel kaliyan Pak Jan	<i>Kecemburuan</i>	7
3.	<i>Pergunjangan</i>	8	Arum kaliyan karyawan kantor	<i>Perselingkuhan</i>	8
4.	<i>Ancaman</i>	9	Imel kaliyan Baskara	<i>Perselingkuhan</i>	9
5.	<i>Padudon</i>	10	Baskara kaliyan Sulis	<i>Salah paham</i>	10
		11	Arum kaliyan Ulin	<i>Salah paham</i>	11
		12	Imel kaliyan Sulis	Cubriya	12
		13	Baskara kaliyan	Cubriya	13
		14	Imel	<i>Kecemburuan</i>	14
		15		<i>Kecemburuan</i>	15
		16		<i>Perselingkuhan</i>	16
		17		<i>Balas dendam</i>	17

Wujud konflik sosial ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa* menika *gambaran* konflik ingkang kadadosan ing kasunyatan. Keluwarga minangka perangan saking masarakat ugi asring nglampahi konflik. Saking tabel ing nginggil saged dipunmangertosi bilih wujud konflik sosial ingkang kalampahan dening paraga-paraga ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa* dipunsebabaken saking sawetawis bab, kepara satunggal wujud konflik sosial saged kadadosan saking maneka warni sebabipun, tuladhanipun inggih menika ing konflik padudon. Wonten tabel kasebat, konflik padudon kalampahan amargi faktor *salah paham*, cubriya, saha *kecemburuan*.

2. Sikap saha caranipun paraga ngrampungaken konflik sosial antawisipun paraga ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*

Adhedhasar saking panaliten, sikapipun paraga nalika nglampahi konflik sosial inggih menika tetep ing pamanggih, mbantah, prihatos, ngemutaken Baskara, pameksan, narima, misuh ing batin, nolak panyuwunanipun Imel, kapeksa, boten preduli, ngrasani Arum, boten tenang, ngendhani Imel, mangertosi, kuwatos, cubriya, mbelani baskara, boten mangsuli pitakenanipun Imel, boten pasrah, nangis. Wondene caranipun paraga kangge ngrampungaken konflik sosial inggih menika kesah, mendel, ngandharaken kawontenan ingkang sejatosipun, ngalah, nyaguhi panyuwunanipun Imel, meksa, nyuwun pirsu, nakyinake Imel, dhateng agen travel, mundur saking kantor, rembagan kaliyan Arum, ngendhani, nggertak, nyuwun pangapunten, damel kasepakatan, sarujuk

kaliyan usulanipun Baskara, pegat. Asiling panaliten kasebat saged katingali ing tabel ing ngandhap menika.

Tabel 2. Sikap saha caranipun paraga kangge ngrampungaken konflik sosial antawisipun paraga ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*

No.	Wujud konflik sosial	Paraga ingkang nglampahi konflik	Sikapipun paraga	No. data	Caranipun ngrampung-aken konflik	No. data
1.	<i>Perdebatan</i>	Arum kaliyan Baskara	Arum: mbantah pamanggihipun Baskara	1	Arum: kesah	1
			Baskara: tetep ing pamanggihipun	2	Baskara: mendel	2
		Baskara kaliyan Sulis	Baskara: tetep ing pamanggihipun	3	Baskara: ngandharaken kawontenan ingkang sejatosipun	3
			Sulis: prihatos	4	Sulis: mendel	4
		Baskara kaliyan Sulis	Baskara: tetep ing pamanggihipun	5	Baskara: ngandharaken kawontenan ingkang sejatosipun	5
			Sulis: ngemutaken Baskara	6	Sulis: ngalah	6
2.	<i>Pameksan</i>	Imel kaliyan Baskara	Imel: pameksan	7	Imel: Meksa Baskara	7
			Baskara: Nrima	8	Baskara: nyaguhi panyuwun-anipun Imel	
			Imel: pameksan	9	Imel: meksa Baskara	8
			Baskara: misuh ing batin	10	Baskara: ngalah	9

Tabel salajengipun

No.	Wujud konflik sosial	Paraga ingkang nglampahi konflik	Sikapipun paraga	No. data	Caranipun ngrampung-aken konflik	No. data
		Imel kaliyan Sulis	Imel: cubriya	11	Imel: nyuwun pirsaka kaliyan Pak Jan	10
			Sulis: nolak panyuwunanipun Imel	12	Sulis: nakyinake Imel	11
		Imel kaliyan Pak Jan	Imel: pameksan	13	Imel: dhateng agen travel	12
			Pak Jan: kapeksa	14	Pak Jan: mendel	13
3.	<i>Pergunjingan</i>	Arum kaliyan karyawan kantor	Arum: mboten preduli	15	Arum: mundur saking kantor	14
			Karyawan kantor: ngrasani Arum		Karyawan: rembagan kaliyan Arum	15
4.	<i>Ancaman</i>	Imel kaliyan Baskara	Imel: boten tenang	16	Imel: nyuwun pirsaka kaliyan Sulis	16
			Baskara: ngendhani Imel		Baskara: ngendhani	17
5.	Padudon	Baskara kaliyan Sulis	Baskara: blaka	17	Baskara: ngandharaken kawontenan ingkang sejatosipun	18
			Sulis: ngandharaken kawontenan ingkang sejatosipun tumrap Baskara	18	Sulis: ngandharaken kawontenan ingkang sejatosipun	19

Tabel salajengipun

No.	Wujud konflik sosial	Paraga ingkang nglampahi konflik	Sikapipun paraga	No. data	Caranipun ngrampung-aken konflik	No. data
		Arum kaliyan Ulin	Arum: mangertosi	19	Arum: mendel	20
			Ulin: kuwatos	20	Ulin: ngandhar-aken kawontenan ingkang sejatosipun tumrap Arum	21
		Imel kaliyan Sulis	Imel: cubriya	21	Imel: nggertak	22
			Sulis: mbelani Baskara	22	Sulis: ngendhani	23
		Baskara kaliyan Imel	Baskara: boten mangsuli pitakenanipun Imel	23	Baskara: nggertak Imel	24
			Imel: pameksan	24	Imel: nyuwun pangapun-ten kaliyan Baskara	25
			Baskara: mbantah	25	Baskara: nggertak Imel	26
			Imel: boten pasrah kaliyan kawontenan	26	Imel: kesah	27
			Baskara: tetep ing pamanggih	27	Baskara: damel kasepakatan	28
			Imel: tetep ing pamanggihipun	28	Imel: sarujuk kaliyan usulanipun Baskara	
			Baskara: tetep ing pamanggihipun	29	Baskara: ngersakaken pegat	29

Tabel salajengipun

No.	Wujud konflik sosial	Paraga ingkang nglampahi konflik	Sikapipun paraga	No. data	Caranipun ngrampung-aken konflik	No. data
			Imel: nangis		Imel: nyuwun pangapun-ten dhateng Baskara	

Saking tabel ing nginggil, saged dipunmangertosi bilih sikapipun paraga nalika nglampahi konflik saha caranipun mungkasi konflik menika beda-beda. Wonten ingkang nglampahi konflik kanthi sikap tenang, ajrih, ugi wonten ingkang migunakaken emosi. Anggenipun saben paraga ngrampungaken konflik ugi beda-beda, wonten ingkang namung mendel, wonten ugi ingkang pados solusi supados konflik kasebat saged karampungaken. Saben paraga ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa* menika gadhah sikap saha cara ingkang beda-beda nalika nglampahi konflik, bab kasebat dipunjumbuhaken kaliyan kawontenan ingkang dipunlampahi. Sikap-sikap saha caranipun paraga nalika nglampahi konflik saged nemtokaken kadospundi watak saking saben paraga ing cerbung kasebat.

B. Pirembagan

Kadosta ingkang sampun kaandharaken ing nginggil bilih bab menika ngrembag tiga perkawis ingkang jumbuh kaliyan ancasipun panaliten, inggih menika wujud konflik sosial, faktor ingkang njalari konflik sosial, sikapipun paraga nalika nglampahi konflik sosial, saha caranipun paraga kangge ngrampungaken konflik sosial. Ing ngandhap menika pirembagan saking sekawan perkawis kasebat.

1. Wujud Konflik Sosial Ing Cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*

Ing bab II sampun kaandharaken bilih konflik sosial adhedhasar pamanggihipun Nurgiyantoro inggih menika konflik ingkang dipunsebabaken amargi kontak sosial antawisipun manungsa setunggal kaliyan sanesipun utawi amargi wonten *perdebatan*, *cekcok*, *pembunuhan*, perang, utawi perkawis-perkawis ingkang gegayutan kaliyan sosial sanesipun. Wujud konflik sosial ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa* wonten enem cacahipun inggih menika *perdebatan*, *pameksan*, *pergunjangan*, *ancaman*, saha padudon. Wujud-wujud konflik sosial kasebat kaandharaken ing ngandhap menika.

a. *Perdebatan*

Perdebatan inggih menika adu argumen antawisipun kalih pihak utawi langkung. *Perdebatan* menika asalipun saking tembung lingga *debat* ingkang ateges pirembaran utawi *pertukaran pendapat* ngengingi satunggal bab kanthi maringi alesan-alesan kangge *mempertahankan* pamanggihipun piyambak-piyambak. Ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*, pertukaran pendapat saha alesan-alesan kangge *mempertahankan* pamanggih dipuntindakaken dening paraga Arum kaliyan Baskara, kados pethikan ing ngandhap menika.

“Edan! Ck...ck...ck... Lukisan kuwi ekspresip banget. Gambarane bener-bener urip senajan goresane mung prasaja. Edan...edan. pelukise kendel tenan,” Baskara gedheg-gedheg karo mripate ora kedhep-kedhep anggone nyawang lukisan wanita wuda kuwi.

“Kuwi jenenge wis ora kendel maneh. Nanging nekad. Lukisan kaya ngono kok dipamerake. Kaendahane nggon ngendi? Dumeh jaman reformasi, apa-apa bisa sarwa bebas. Nanging yen iki wis tingkat kebangeten. Kebablasan.”

“Aku uga muji syukur ana reformasi. Sebab seniman bisa luwih bebas jroning berkreasi lan berekspresi. Saengga aku bisa nikmati asil karya kang mangkene ini.”

“Norak!”

“Lho iki karya seni sing nduweni bobot dhuwur.”

Arum ora nanduki. Debat karo Baskara ora bakal menang.” (*Djaka Lodang* No. 37, kaca 18)

Pethikan prastawa ing nginggil kadadosan nalika ing pameran lukisan. Ing panggenan kasebat, paraga Arum pitepangan kaliyan Baskara, priya ingkang mangertos bab lukisan. Sinaosa nembe kemawon tepang, ananging kekalihipun saged akrab kanthi gampil. Baskara ngandharaken dhateng Arum ngengingi teges-tegesipun lukisan ingkang dipunpasang ing pameran kasebut, ananging Arum ingkang boten radi mangertos bab lukisan kadangkala gadhah pamanggih beda ngengingi tegesipun lukisan ingkang dipunandharaken dening Baskara kalawau. Kadosta nalika kekalihipun saweg mriksani lukisan kanthi irah-irahan Nudis, kekalihipun debat ngengingi lukisan ingkang awujud wanita tanpa busana kanthi posisi menantang saha rekmanipun awut-awutan kasebat. Miturut pamagghipun Baskara, lukisan kasebat nggambaraken pelukis ingkang wantun *mengekspresikan* lukisanipun, ananging beda kaliyan Arum ingkang gadhah pamanggih bilih lukisan kasebut boten wonten kaendahanipun amargi sampun nglecehaken kaum wanita.

Kejawi kaliyan Arum, Baskara ugi nglampahi *perdebatan* kaliyan Sulis. Saksampunipun Baskara pitepangan kaliyan Arum, piyambakipun rumaos bilih Arum menika tipe wanita ingkang sampun dangu dipunkajengaken, ananging kawontenanipun Baskara sakmenika sampun gadhah garwa inggih menika Imel. Sulis minangka kanca kenthelipun Baskara ingkang sampun dipunanggep kulawarga rumaos priatos kaliyan kawontenanipun Baskara kasebat. Sulis asring

paring nasihat dhateng Baskara, ananging Baskara tetep ing pamanggihipun piyambak.

“Yen obsesimu wanita kaya ngono, lha ngapa kowe kok rabi karo wanita liya sing ora selaras karo karepaning ati?”

“Aku wis kesel nggoleki dheweke. Aku bosen berpetualang terus. Ibuku uga selak kebetul duwe mantu lan momong putu. Aku didheseg terus karo wong tuwaku lan aku wis ora bisa semaya-semaya terus merga umurku uga selot tuwa. Aku milih Imel merga ing antarane pacar-pacarku dheweke sing paling ayu lan kebeneran ibuku seneng. Dadi ya wis. Telung sasi kawin, aku wis wiwit bosen. Aku lagi sadhar yen Imel pancen dudu type idhealku.”

“Nanging dheweke nduweni toleransi kang gedhe marang kowe.”

“Dak akoni, Imel pancen ibu rumah tangga sing apik. Bakti marang guru laki. Nanging dudu wanita kaya kuwi sing takgoleki. Aku seneng wanita sing ora terlalu lembut. Rada liar. Mbanggel sithik ora apa-apa. Bisa dijak antem-anteman, maksudku nggon pemikiran. Dadi ora tansah sendika dhawuh. Sesandhingan karo wanita kaya iku rasane mujudake tantangan tersendiri sing marakake gregetku ora bakal mati.” (*Djaka Lodang* No. 40, kaca 18)

Perdebatan antawisipun Baskara kaliyan Sulis kasebut kadadosan nalika Baskara kaliyan Sulis saweg dhahar ing restoran. Sulis nyuwun pirsu ngengingi wanita ing lukisanipun Baskara, Baskara mangsuli bilih wanita ing lukisan kasebat gadhah asma Arum. Baskara nyariyosaken bilih Arum menika tipe wanita ingkang dados obsesipun Baskara sanes Imel ingkang sakmenika dados garwanipun. Miturut piyambakipun Arum gadhah karisma ingkang boten dipungadhahi dening wanita sanes. Saksampunipun mireng cariyos kasebat Sulis nyoba ngemutaken bilih Baskara sampun gadhah Imel minangka garwanipun ingkang tansah bakti tumrap piyambakipun. Sinaosa Sulis sampun ngemutaken Baskara, ananging Baskara boten kersa ewah pamanggihipun saha boten saged ngilangaken raos katresnan tumrap Arum.

Baskara kaliyan Sulis boten namung sepisan anggenipun debat kaliyan ngengingi pangraosan piyambakipun dhateng Arum, ing wekdal sanesipun Sulis ugi nyoba ngemutaken Baskara malih supados tansah njagi *rumah tangga*-nipun.

“Wanita sapa?”

“Lha ya sapa sing kok kencani nganti lali wayah.”

“Arum?” Baskara keceplos ngono wae. “Bisa cecaketan dheweke, rasane aku kaya bali dilairake maneh. Aku ngrasakake urip iki ana tegese. Dheweke kenya sing takgoleki seprana-seprene. Adhuh, Lis. Aku durung tau ngrasakake jatuh cinta kaya iki,” kandhane luwih adoh.

“Iya. Nanging kowe iya kudu eling yen awakmu saiki dudu priya sing bebas maneh.”

“Aku sadhar kuwi. Nanging aku ora kepengin kelangan kenya sing taktresnani iku.”

“Terserah. Iku urusan pribadhimu. Aku ora bakal nyampuri. Wis, ya. Ak bali dhisik.” Bubar kandha kaya mangkono Sulis terus menyat. (*Djaka Lodang* No. 51, kaca 18)

Pethikan prastawa ing nginggil kadadosan nalika ing galeri lukisanipun

Baskara. Sulis tinampi telpon saking Imel ingkang muntab amargi tilpunipun boten dipunwangsul dening Baskara, Sulis boten mangertos bab kasebat amargi piyambakipun saweg boten sareng kaliyan Baskara. Nalika wekdal kasebat Baskara saweg kesah sareng kaliyan Arum. Debat antawisipun Baskara kaliyan Sulis kadadosan nalika Baskara wangsul wonten galeri, Sulis paring nasihat supados Baskara sadhar bilih piyambakipun sampun gadhah garwa saengga boten pikantuk katresnan kaliyan wanita sanes. Baskara tetep boten mirengaken nasihatipun Sulis, piyambakipun tetep badhe nglampahi gegayutan kaliyan Arum ingkang sanget dipuntresnani.

Konflik sosial awujud *perdebatan* ingkang sampun dipunandharaken ing nginggil menika kadadosan amargi saben paraga ingkang nglampahi konflik kasebut gadhah pamanggih beda-beda ngengingi bab tartamtu. Saben paraga

boten gampang menyerah anggenipun njagi pamanggihipun, sinaosa pamanggihipun kasebat saged ndadosaken konflik ingkang langkung ageng malih.

b. Pameksan

Pameksan inggih menika nindakaken utawi pakon tiyang sanes kanthi cara peksa. Konflik sosial ingkang awujud pameksan ugi kadadosan ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa* menika. Kados konflik antawisipun Imel kaliyan Baskara ing ngandhap.

“Mungkin aku salah. Nanging aku kepengin melu nyang Yogya. Tur maneh iki rak pameran tunggalmu. Aku kudu melu. Aku sisihanmu. Aku nduweni hak kanggo tampil ngampingi njenengan. Yen pameran bareng-bareng, aku mbokpenggak ora kena melu, aku isih maklum.” Imel tetep meksa kepengin melu senajan nadhane wis ora kasar kaya dhek mau. (*Djaka Lodang* No. 45, kaca 19)

Pethikan prastawa konflik sosial awujud pameksan antawisipun Imel kaliyan Baskara ing nginggil kadadosan wonten dalemipun ing Semarang. Baskara badhe ngawontenaken pameran lukisan ing Yogya, ananging Imel boten dipunajak. Imel sampun cubriya tumrap Baskara bilih Baskara gadhah wanita sanes ingkang dipuntresnani ing Yogya, saengga piyambakipun meksa badhe ndherek datheng pameran kanthi alesan badhe ngampingi Baskara ing pameran.

Konflik pameksan antawisipun Imel kaliyan Baskara ugi kadadosan ing wekdal sanes, inggih menika nalika kekalihipun sampun ing Yogya. Kados pethikan ing nggandhap menika.

“Mas, aku emoh kok tinggal,” kandhane Imel aleman nalika Baskara tetep menyang ninggalake kamar panggonane dheweke diupakara iku.
 “Dina iki aku ora arep ninggalake kowe. Kowe kena ngaso ing kene, leremna pikiranmu. Nanging sesuk kudu bali menyang Semarang.”
 “Karo njenengan?” nadha swarane Imel esih aleman.

“Lho aku rak ya kudu nunggoni pameran ing kene, nganti dina Senen.”

“Rak bisa dipasrahake Sulis lan uga pihak galeri.”

“Ora sawutuhe bisa dipasrahake kaya iku.”

“Aku gelem bali anggere panjenengan kancani. Perkara mengko yen wis tekan Semarang panjenengan arep bali Yogya maneh, terserah.”

Baskara misuh-misuh jroning ati. Nanging dheweke ora bisa apa-apa. Tinimbang Imel tetep ngotot mapan ana Yogya lan gawe kisruh, luwih becik dheweke ngalah. Ngalah kanggo menang. (*Djaka Lodang* No. 52, kaca 19)

Pameksan ingkang kaandhut ing pethikan prastawa ing nginggil menika kadadosan ing hotel ingkang dipunginakaken dening Imel kaliyan Baskara minangka papan panginepan nalika ing Yogya. Wekdal semanten Baskara saweg ing galeri ingkang badhe dipunginakaken kangge pameran tinampi telpon saking petugas hotel ingkang paring kabar bilih Imel semaput jalaran ngunjuk alkohol. Saksampunipun Baskara ing hotel Imel meksa kanthi matur **“Aku gelem bali anggere panjenengan kancani. Perkara mengko yen wis tekan Semarang panjenengan arep bali Yogya maneh, terserah.”** Pameksanipun Imel kasebat supados Baskara tansah ngancani Imel ing hotel, saha badhe wangsul dhateng Semarang menawi Baskara ugi ngancani. Pameksan kasebat ndadosaken Baskara radi duka, ananging piyambakipun boten saged nulak pameksanipun Imel.

Konflik ingkang awujud pameksan ugi kadadosan antawisipun Imel kaliyan Sulis, kados ing ngandhap menika.

“Mas Sulis kenal Arum?” pitakone Imel langsung.

“Kosik, Arum sapa ya?” Sulis ethok-ethok mbodhoni.

“Alaah, kuwi lho. Wanita murahan sing dadi gendhake Si Bas.”

“Wadhuh, aku ora ngerti, Mbak.”

“Alaah, aja mukir. Rasah mbudidaya nutup-nutupi. Aku ora arep ngapa-ngapa, mung pengin ngerti alamate wae.”

“Tenan, Mbak. Aku ora ngerti.” (*Djaka Lodang* No. 03, kaca 2)

Pethikan prastawa ing nginggil kadadosan nalika Imel nyuwun pirsa dhateng Sulis mawi telpon ngengingi gegayutanipun Baskara kaliyan Arum. Imel sampun mangertos bilih Baskara gadhah gegayutan kaliyan wanita sanes ingkang asma Arum. Imel cubriya bilih Sulis ugi mangertos sesambetanipun Baskara kaliyan Arum saha nutup-nutupu wewadi kasebat. Konflik pameksaan kadadosan nalika Imel badhe nyelidhiki sesambetannipun Baskara kaliyan Arum. Kangge nyelidhiki bab kasebat, Imel meksa Sulis supados maringi alamatipun Arum. Sulis boten blaka ngengingi gegayutanipun Baskara kaliyan Arum amargi piyambakipun kedah mbelani minangka kanca kenthelipun Baskara.

Pameksan ingkang dipuntindakaken Imel boten namung dhateng Sulis, ananging ugi kaliyan supir pribadhinipun Baskara inggih menika Pak Jan. Prastawa kasebat kaandhut ing pethikan ing ngandhap menika.

“Senajan wis didhedhes-dhedhes lan diiming-imingi dhuwit ora sethithik, Pak Jan tetep ora gelem blaka soal Arum. Imel satemene muntab lan rada kesinggung karo sikap Pak Jan sing nyoba nutup-nutupi Baskara kuwi, nanging dheweke ora bisa apa-apa.” (*Djaka Lodang* No. 05, kaca 2)

Ukara ‘Senajan wis didhedhes-dhedhes lan diiming-imingi dhuwit ora sethithik, Pak Jan tetep ora gelem blaka soal Arum’ nedahaken konflik pameksan antawisipun Imel kaliyan Pak Jan ing nginggil kadadosan nalika Imel badhe nyuwun pirsa alamatipun Arum. Sinaosa Imel boten pikantuk alamat saking Sulis, ananging piyambakipun boten menyerah kangge pados alamat dhateng tiyang sanes inggih menika Pak Jan minangka supir pribadhinipun Baskara. Imel meksa Pak Jan kanthi paring iming-iming arto supados blaka ngengingi gegayutanipun

Baskara kaliyan Arum, ananging Pak Jan boten kersa mangsuli pitakenanipun Imel sinaosa sampun dipeksa saha dipuniming-imingi arta ingkang kathah.

Saking pethikan-pethikan prastawa ing nginggil saged dipunpendhet dudutan bilih konflik sosial ingkang awujud pameksan ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa* kathahipun dipuntindakaken dening paraga Imel. Pameksan kasebut dipuntindakaken supados mangertos gegayutanipun Baskara kaliyan Arum kanthi cetha.

c. *Pergunjingan*

Pergunjingan inggih menika salah satunggaling wujud konflik sosial ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*. *Pergunjingan* kasebat dipunlampahi dening Arum kaliyan karyawan kantoripun. Arum menika kepala LSM ingkang memperjuangkan hak-hak kaum wanita, ananging piyambakipun sampun tumindak ingkang nerak kasusilanipun wanita inggih menika selingkuh kaliyan Baskara. Perkawis kasebat kasebar ing kantoripun, saengga njalari konflik pergunjingan dening karyawan kantor tumrap Arum.

“Arum lagi tata-tata arep bali nalika nampani tilpun kasebut. kanca-kancane padha pandeng-pandengan nalika weruh Arum nampani tilpun, luwih-luwih nyawang owah-owahan pasuryane Arum. Wis pirang-pirang dina katon suntrut, nanging saiki rada sumringah. **Wong-wong kuwi ora ana sing wani takon, mung padha klesik-klesik.** Arum satemene uga ngerti yen dirasani.” (*Djaka Lodang* No. 08, kaca 2)

Pethikan ing nginggil menika kadadosan nalika Arum saweg ing kantor LSM ingkang dipunpimpin dening Arum. LSM kasebat mbiyantu para wanita ingkang kirang pikantuk kabegjan saha merjuangaken hak-hak para wanita. Nalika Arum sesambetan kaliyan Baskara, piyambakipun radi arang dhateng

wonten kantor, sedaya karyawan ing papan kasebat sampun apal kaliyan tumindak pimpinanipun kasebat. Sedaya karyawan kantor mangertos bilih sesambetanipun Arum kaliyan Baskara menika sampun nerak kasusilan, amargi Baskara menika sampun gadhah garwa. Bab kasebat njalari konflik pergunjungan antawisipun karyawan kantor tumrap Arum. Ukara ‘Wong-wong kuwi ora ana sing wani takon, mung padha klesik-klesik’ nedahaken bilih karyawan-karyawan kantor *mempergunjungan* tumindak sedhengipun Arum kaliyan Baskara.

d. Ancaman

Ancaman inggih menika pangandikan utawi tindakan ingkang ancasipun kangge damel sisah utawi kacilakan tiyang sanes. Konflik sosial awujud *ancaman* ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa* ugi dipuntindakaken dening Imel dhateng Baskara, kados ing pethikan prastawa ing ngandhap menika.

“Kurang ajar. Awas titenana mengko,” kandhane karo nyopot sepatu banjur dibanting sakayange ing karpet. Imel banjur ngebrukake awake ing ranjang. Nanging pikirane tetep ora jenak. Dheweke saya penasaran, geneya Baskara kok ora gelem ngangkat tilpune lan malah terus dipateni.”
(*Djaka Lodang* No. 50, kaca 19)

Pethikan pangandikan kanthi nada *ancaman* ing nginggil dipuntuturaken dening Imel ingkang dipuntujokaken dhateng Baskara. Tuturan kasebat dipuntuturaken amargi Imel rumaos muntab jalaran Baskara boten kersa ngangkat telponipun. Imel ngancam badhe tumindak ingkang boten ngremenaken dhateng Baskara.

e. Padudon

Padudon inggih menika tindakan ingkang awujud cekcok antawisipun tiyang kalih utawi langkung. Paraga-paraga ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa* ugi nglampahi konflik ingkang awujud padudon. Kadosta pethikan ing ngandhap menika.

“Yen ndeleng gambar ing tanganmu kuwi, rasane kenya kuwi gambare ora luwih ayu tinimbang pacar-pacarmu utawa bojomu. Apa sih, sing menarik saka dheweke kok kowe nganti gelem blusukan mlebu metu gang kanggo nggoleki?”

“Aja ngomong kaya ngono. Kesane kowe ngremhake dheweke. Nganggep asor dheweke. Dheweke dudu wanita sembarangan. Dudu wanita gampang. Aku yakin kuwi.” (*Djaka Lodang* No 39, kaca 18-19)

Pethikan ing nginggil menika pawicantenan antawisipun Baskara kaliyan Sulis minangka kanca kenthelipun. Kekalihipun saweg wonten perjalanan badhe pados alamatipun Arum kanthi bekta gambar ingkang dipundamel dening Baskara. Konflik ingkang awujud padudon kadadosan nalika Sulis ngendika bilih menawi dipuntingali saking gambar kasebat, boten wonten bab ingkang narik kawigatosan saking Arum. Baskara boten remen pangandikanipun Sulis ingkang makaten amargi kapireng ngasoraken pribadhinipun Arum, piyambakipun ugi nulak menapa pangandikanipun Sulis kalawau.

Padudon antawisipun kanca ugi dipunlampahi dening Arum kaliyan Ulin. Ulin inggih menika kanca kenthelipun Arum ing papan pedamelanipun, piyambakipun asring mirengaken cariyos pribadhinipun Arum semanten ugi kosok wangsulipun. Padudon antawisipun Arum kaliyan Ulin kaemot ing pethikan ing ngandhap menika.

“Mbokmenawa kowe perlu konsultasi karo dhokter jiwa,” ukara kuwi neplos ngono wae saka lambene Ulin.

“Kok pikir aku edan?” Arum rada mbrabak disemantani kaya mangkono.
 “Aja kesinggung, maksudku ora ngono kuwi. Wong sing seneng keladuk, sedhik keladuk, pokoke apa-apa sing sarwa keladuk kuwi ora apik mungguhe kesehatan jiwa. Kaya kowe saiki, rumangsaku olehmu seneng rada keladuk.”
 “Nanging aku rumangsa jiwaku sehat. Apa kowe ora seneng yen nyawang aku bungah?” (*Djaka Lodang* No. 44, kaca 19)

Pethikan pawicantenan antawisipun Arum kaliyan Ulin ing nginggil kadadosan nalika ing papan pedamelan kekalihipun. Nalika semanten Ulin rumaos sikapipun Arum beda kaliyan limrahipun amargi katresnan ingkang keladuk kaliyan priya ingkang asma Baskara. Ulin kuwatos kaliyan kawontenanipun Arum ingkang makaten, piyambakipun paring solusi supados Arum konsultasi dhateng psikolog ngengingi perkawis kasebat. Ulin gadhah pamanggih bilih sedaya ingkang dipunraosaken kanthi *berlebihan* boten sae kangge kawontenan *psikologis* piyambak-piyambak. Mireng pangandikan Ulin ingkang makaten, Arum dados radi muntab dhateng Ulin. Piyambakipun gadhah pamanggih bilih Ulin nyebat piyambakipun boten waras amargi kedanan katresnan kaliyan Baskara, Arum boten narima bab kasebat saengga kekalihipun nglampahi konflik sosial ingkang awujud padudon.

Sulis ugi nglampahi padudon kaliyan Imel. Imel duka jalaran gegayutanipun Baskara kaliyan Arum, saengga piyambakipun nyuwun pirsu kaliyan Sulis ngengingi bab kasebat.

“Dhik Sulis ngerti, apa wanita iku teka menyang galeri?” pitakone Imel sawise marem ngomel-ngomel.
 “Wanita sing endi, Mbak? Sebab wanita sing mreng nonton pameran Baskara akeh banget.” Panambonge Sulis.
 “Alaah, ndadak ethok-ethok ora ngerti barang. Kuwi lho, wanita sing ana ing lukisane Si Bas.”
 “Kok gak weruh ya, Mbak.” Sulis isih nyoba nglindhungi Baskara.

“Eh, maaf. Iki lagi ana tamu akeh,” kandhane Sulis maneh, banjur ha-pe cepet-cepet ditutup. Wegah ngladeni omongane Imel sing saya kasar. Ora mutu.

“Kurang ajar. Bajingan. Munyuk! Wong loro kuwi paling wis sekongkol,” Imel mencak-mencak dhewekan. (*Djaka Lodang* No. 50, kaca 19)

Pethikan prastawa antawisipun Imel kaliyan Sulis ing nginggil awujud padudon ngengingi gegayutanipun Baskara kaliyan Arum. Nalika semanten Baskara saweg ngawontenaken pameran lukisan, Imel cubriya mbokmenawi Baskara kepanggih Arum ing galeri pameran saengga piyambakipun nyuwun pirsa kaliyan Sulis ingkang dados kanca kenthelipun Baskara. Imel gadhah pamanggih bilih Sulis sampun sekongkol kaliyan Baskara supados Imel boten mangertos gegayutanipun Baskara kaliyan Arum. Konflik padudon saged kadadosan nalika Imel nyuwun pirsa mawi telpon, Sulis boten mangsuli pitakenanipun Imel saengga damel piyambakipun muntab.

Prastawa padudon ugi dipunlampahi dening Imel kaliyan Baskara, kadosta ing pethikan ing ngadhap menika.

“Mas, aku mau mung takon, sapa wanita sing dadi modhel ing lukisanmu iki? Kok njenengan jawabane malah nggladrah tekan ngendi-endi. Malah ngongkon aku kerja golek kesibukan lan sapiturute. Mesthi dheweke kuwi wanita simpenanmu. Njenengan mesthi duwe WIL tanpa tak mangerteni.” Panutuhe Imel karo nyawang landhep marang sing lanang.

Baskara wegah wangsulan. Sebab apa wae sing dikandhakake Imel mesthi bakal ora percaya lan entek-entekane mengko mung ribut yen diladeni. Mulane Baskara trima meneng. Nanging menenge mau malah disalah tafsirake dening Imel.

(*Djaka Lodang* No. 45, kaca 19)

Pethikan prastawa ing nginggil kadadosan nalika Imel ningali Baskara ingkang saweg nindakaken pakaryanipun minangka pelukis ing studio lukisipun. Nalika semanten Baskara damel lukisan awujud wanita, saengga ndadosaken Imel minangka garwanipun rumaos cemburu. Piyambakipun nyuwun pirsa kaliyan

Baskara ngengingi gambar ing lukisan kasebat ananging Baskara boten mangsuli pitakenanipun. Baskara boten remen kaliyan Imel ingkang ngandharaken kakiranganipun Imel saengga kekalihipun nglampahi padudon.

Padudon antawisipun Baskara kaliyan Imel ugi kadadosan saksampunipun Baskara ngrampungaken pameran lukisan. Wujud konflik kasebut kaemot ing pethikan ing ngandhap menika.

“Kok pinuk temen. Ora. Ora bakal aku ngeculake sampeyan. Arepa sampeyan gugat ing pengadilan yen aku ora gelem kok pisah, ya ora bakal klakon sampeyan megat,” kandhane Imel wektu kuwi sawise Baskara rampung pameran saka Yogya.

“Aku ora kandha yen arep megat sliramu. Aku mung ngomong, yen wis ora ana maneh kecocokan ing antarane awake dhewe, geneya sliramu isih tetep kukuh nggegegi perkawinan iki?”

“Bocah SMP wae ngerti yen kuwi tegese sampeyan pengin pisah. Pokoke ora. Aku emoh kok pegat.”

“Yen sliramu kabotan, yen ngono awake dhewe pisah ranjang wae. Sliramu tetep manggon ing umah iki, mung beda kamar. Nanging awake dhewe mlaku dhewe-dhewe.”

“Maksud sampeyan?”

“Aku ora bakal nyampuri urusanmu, semono uga suwalike, sliramu uga ora bakal nyampuri urusanku. Priye?” (*Djaka Lodang* No 04, kaca 2 & 49)

Pethikan prastawa ingkang ngemot konflik padudon antawisipun baskara kaliyan Imel ing nginggil kadadosan saksampunipun Baskara ngrampungaken pameran lukisan ing Yogya. Kekalihipun ngrembag bab kawontenan rumah tangganipun ingkang sampun boten saged dipunjagi. Konflik padudon kadadosan saksampunipun Baskara ngandharaken bilih antawisipun piyambakipun kaliyan Imel sampun boten wonten kecocokan malih, ananging Imel boten kersa menawi kedah pisah kaliyan Baskara saengga Baskara maringi pilihan supados nindakaken pisah ranjang kemawon. Konflik sosial awujud padudon antawisipun Baskara kaliyan Imel ugi kaemot ing ngandhap menika.

Baskara tangi. Raine klebus. Bantale klebus lan saperangan banyu mau uga isih nelesi kasur serta kemul. Dheweke muntab.

Ngadeg nyat, Imel sing olehe mlaku durung tekan lawang iku dicandhak lengene.

“Apa karepmu?” pitakone ora bisa ngampet nesune.

“Ora apa-apa. Agua sing tak suntak kuwi mung kanggo mbayar saperangan lara atiku. Wadon ngendi sing ora lara ati krungu bojono esuk-esuk nyebut jenenge wedokan liya,” wangsulane Imel kalem. Mesthi wae kaleme wong nahan nesu.

Baskara dadi sadhar, yen Imel sing wis nyoba nangekake gregete mau. Nanging dheweke ora seneng karo tumindake Imel marang dheweke sing sawiyah-wiyah iku. Mula kandhane, “Kowe ora duwe hak nglarang aku nyebut jenenge wanita sapa wae sing tak tresnani.” Olehe ngucap mangkono iku kanthi setengah nahan emosi.

“Aku bojomu, dadi aku rumangsa isih duwe hak nglarang sampeyan.”

“Nanging awake dhewe wis sepakat pisah kamar lan ora cawe-cawe urusanku semono uga suwalike, aku uga ora bakal nyampuri urusanmu.”
(*Djaka Lodang* No. 02, kaca 49)

Pethikan ing nginggil ngemot padudon antawisipun Baskara kaliyan Imel nalika kekalihipun saweg sare ing kamar. Nalika semanten Imel boten saged ngleremaken emosinipun saksampunipun mireng Baskara nyebataken asma wanita sanes saengga piyambakipun nyiram toya ing botol kanthi merek Agua. Bab kasebut ndadosaken Baskara wungu saha rumaos boten remen kaliyan tindakanipun Imel kalawau saengga kekalihipun nglampahi padudon. Imel ngendika bilih toya ingkang dipunsiramaken kalawau minangka wujud muntab piyambakipun dhateng Baskara amargi sampun nyebataken asma wanita sanes, ananging Baskara rumaos bilih kekalihipun sampun sepakat kangge nindakaken pisah ranjang saengga Imel boten gadhah hak mlebet dados perangan ing pagesanganipun malih.

Konflik awujud padudon ingkang pungkasan ugi kalampahan antawisipun Baskara kaliyan Imel amargi *perselingkuhan* ingkang dipuntindakaken dening Imel.

“Dadi bener kowe nggarbini?” Baskara nandhesake.

“Aku durung yakin, nanging mbokmenawa iya.”

“Ana priya liya jroning uripmu? Yen kasunyatanane pancen ngono tenan, geneya kowe tega nggantung aku, nyiksa aku kanthi wektu semono suwene?” panutuhe Baskara. (*Djaka Lodang* No. 09, kaca 33)

Pethikan pawicantenan antawisipun Baskara kaliyan Imel ing nginggil kadadosan saksampunipun Baskara mangertos bilih Imel saweg ngemot. Baskara nyuwun pirsa dhateng Imel sinten priya ingkang sampun damel ngandheg piyambakipun, amargi Baskara rumaos bilih putra ingkang kaandhut dening Imel kasebat sanes putranipun Baskara. Baskara duka amargi Imel boten nate nyariyosaken ngengingi sesambetanipun kaliyan priya sanes saha sampun damel boten cetha kawontenan rumah tangganipun kaliyan piyambakipun.

Saking andharan ngengingi wujud konflik sosial ing nginggil saged dipunpendhet dudutanipun bilih wujud konflik sosial ingkang paling kathah dipunlampahi dening paraga ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa* inggih menika konflik padudon ingkang kalampahan antawisipun paraga Baskara kaliyan Sulis, Arum kaliyan Ulin, Imel kaliyan Sulis, saha Baskara kaliyan Imel.

2. Faktor ingkang Njalari Konflik Sosial Ing Cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*

Ing bab II sampun kaandharaken bilih prastawa menika wonten gayutanipun kaliyan konflik, kekalihipun saged njalari kadadosan anawisipun setunggal menapa sanesipun, sejatosipun konflik inggih menika prastawa. Prastawa tartamtu saged njalari konflik, semanten ugi menawi wonten konflik, mila kathah prastawa-prastawa sanesipun ingkang tuwuh. Ing cerbung *Kidung*

Sukma Larasing Jiwa menika faktor-faktor ingkang njalari konflik sosial inggih menika beda pamanggih, *perselingkuhan*, *kecemburuan*, *cubriya*, *salah paham*, boten kapanggihaken alamatipun Arum. Salajengipun saged kawaos andharanipun ing ngandhap menika.

a. Beda pamanggih

Beda pamanggih asring kapanggihaken ing pagesanganipun masarakat. Beda pamanggih kasebat saged nuwuhaken konflik antawisipun manungsa satunggal kaliyan sanesipun amargi saben manungsa gadhah kekajengan kangge mempertahankan pamanggihipun piyambak-piyambak, menawi wonten salah satunggal pihak ingkang kersa ngalah mila saged ugi njalari konflik, tuladhanipun konflik batin.

“Emane selerane Arum lan Baskara marang lukisan kerep ora padha. Lukisan sing dianggep apik dening Arum, kanggone Baskara ora. Utawa suwalike, lukisan sing dianggep elek dening Arum malah dialem-alem sundhul ngawiyat dening priya iku. Kaya lukisan kanthi judhul “Nudis”, lukisan wanita wuda blejet kanthi posisi “menantang” lan rambut awut-awutan, miturut Arum lukisan iku babar blas ora endah. Elek! Norak! Pokoke ora nges dinikmati. Lukisan kaya mangkono iku jane rak mung pelecehan tumrap wanita. Ngono kok dipamerake. Jane kepriye sih, panitia anggone nyeleksi? Apa ora ana kriteria tinamtu saengga lukisan kaya ngono kok bisa lolos. Nanging apa komentare Baskara?

“Edan! Ck..ck..ck... Lukisan kuwi ekspresip banget. Gambare bener-bener urip senajan goresane mung prasaja. Edan..edan. Pelukise kendel tenan,” Baskara gedheg-gedheg karo mripate ora kedhep-kedhep anggone nyawang lukisan wanita wuda kuwi. (*Djaka Lodang* No. 36, kaca 19)

Beda pamanggih ingkang kadadosan antawisipun Baskara kaliyan Arum dipunjajari amargi beda pamanggih antawis kekalihipun. Baskara gadhah pamanggih bilih lukisan kanthi awujud wanita tanpa busana menika minangka lukisan ingkang sanget ekspresif, ananging miturut Arum, lukisan kasebat sampun nglecehaken kaum wanita. Beda pamanggih bab makna lukisan kasebat ingkang

njalari konflik *perdebatan* antawisipun Baskara kaliyan Arum. Prastawa kasebat kadadosan nalika kekalihipun saweg mriksani lukisan kanthi irah-irahan “Nudis” ing pameran lukisan. Beda pamanggih ugi njalari konflik *perdebatan* antawisipun Baskara kaliyan Sulis.

“Mbokmenawa kowe ngarani biasa wae. Merga sing mboktonton mung gambar. Nanging yen ketemu langsung karo wonge dhewe, aku yakin penilaianmu mesthi bakal beda. dheweke nduweni kharisma sing ora diduweni dening saben wanita. Satemene ya wanita kaya dheweke sing tansah dadi obsesiku sasuwene iki. Eman, aku lagi ketemu saiki. Sawise aku nembe wae rabi.”

“Yen obsesimu wanita kaya ngono, lha ngapa kowe kok rabi karo wanita liya sing ora selaras karo karepaning ati?”

“Aku wis kesel nggoleki dheweke. Aku bosen berpetualang terus. Ibuku uga selak kebelet duwe mantu lan momong putu. Aku didheseg terus karo wong tuwaku lan aku wis ora bisa semaya-semaya terus merga umurku uga selot tua. Aku milih Imel merga ing antarane pacar-pacarku dheweke sing paling ayu lan kebeneran ibuku seneng. Dadi ya wis. Telung sasi kawin, aku wis wiwit bosen. Aku lagi sadhar yen Imel pancen dudu type idhealku.”

“Nanging dheweke nduweni toleransi kang gedhe marang kowe.” (*Djaka Lodang* No. 40, kaca 18)

Pethikan ing nginggil menika pawicantenan antawisipun Baskara kaliyan Sulis nalika saweg dhahar ing griya dhahar. Kekalihipun saweg pawicantenan ngengingi Arum. Baskara gadhah pamanggih bilih piyambakipun langkung remen kaliyan tindak-tandukipun Arum tinimbang Imel minangka garwanipun. Wondene miturut Sulis, Imel ugi gadhah sipat ingkang sae minangka garwanipun Baskara. Kekalihipun gadhah pamanggih ingkang beda ngengingi sipatipun Arum saha Imel saengga bab kasebat njalari konflik sosial awujud *perdebatan*.

b. Perselingkuhan

Perselingkuhan inggih menika salah satunggal faktor ingkang saged njalari konflik ingkang awujud sosial. Perselingkuhan inggih menika kawontenan nalika salah satunggal saking pasangan suami istri ingkang gadhah sesambetan kaliyan

priya utawi wanita sanes. Salah satunggaling faktor ingkang njalari konflik sosial ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa* inggih menika perselingkuhan ingkang katindakaken dening Baskara kaliyan Arum, saengga nyebabaken konflik kaliyan paraga-paraga sanes. Kados konflik ingkang kadadosan antawisipun Baskara kaliyan Imel ing ngandhap menika.

“Imel nyoba nggubungi Baskara. Nanging tilpune ora diangkat. Kamangka cetha yen mlebu. Imel mencak-mencak. Pengin rasane sing lanang kuwi dikruwes-kruwes utawa dicakari nganti kukune nipak ing kulite. Nanging Baskara ora ana ing cedhake. Imel nyoba nggubungi maneh. Tilpun kuwi saiki mati. Persise dipateni.” (*Djaka Lodang* No. 50, kaca 19)

Pethikan ing nginggil menika ngemot faktor ingkang njalari konflik ancamanipun Imel dhateng Baskara. Kadadosan kasebat nalika Baskara saweg ngawontenaken pameran lukisan ing Yogya. Imel sampun mangertos bilih Baskara gadhah sesambetan kaliyan sanes. Perselingkuhan kasebat nyebabaken Baskara arang anggenipun komunikasi kaliyan Imel minangka garwanipun. Wekdal kasebat Imel boten dhateng galeri ingkang dipunginakaken Baskara kangge pameran lukisan, pikiranipun boten tenang saha cubriya bilih Baskara saweg sareng kaliyan wanita selingkuhanipun ing galeri saengga piyambakipun nyoba nggubungi Baskara mawi telpon, ananging telponipun boten dipunangkat saengga tambah raos cubriyanipun Imel. Wekdal kasebat Baskara saweg kesah kaliyan Arum dhateng pante, saengga telpon saking Imel boten dipunangkat. Imel nyobi nyuwun pirsu kaliyan Sulis minangka kanca kenthelipun Baskara ingkang tansah sesarengan kaliyan Baskara bab sesambetanipun Baskara kaliyan wanita selingkuhanipun kasebat, ananging Sulis boten kersa paring katrangan menapa-menapa saengga nyebabaken padudon kaliyan Imel. Saksampunipun Baskara

dhateng galeri, Sulis matur bilih piyambakipun dipundukani dening Imel saha nyuwun pirsabab sesambetanipun kaliyan Arum. Sulis ngemutaken Baskara bilih piyambakipun sampun gadhah garwa Imel, ananging Baskara gadhah pamanggih ingkang beda saengga nyebabaken perdebatan antawis kekalihipun. Kados ing pethikan ing ngandhap menika perselingkuhan ingkang nyebabaken konflik antawisipun Baskara kaliyan Sulis.

“Aku dipisuh-pisui bojomu merga tilpune ora kok gubris.”

“Imel?” Baskara saya gumun. Sasuwene iki sangertine Imel ora tau kasar. Kok saiki dadi malik? Wo...wanita iku wiwit katon belange, batine.

“Lha ya sapa maneh. Bojomu pancene ana pira?”

“Dheweke durung sida bali Semarang?”

“Lha ya embuh. Aku ora ngerti. Nanging ndeleng glagate kok durung. Dheweke nakokake wanita iku.”

“Wanita sapa?”

“Lha ya sapa sing kok kencana nganti lali wayah.” (*Djaka Lodang* No. 51, kaca 18)

Konflik awujud *perdebatan* antawisipun Baskara kaliyan Sulis kadadosan nalika Baskara saweg ngawontenaken pameran lukisan ing Yogya. Konflik kasebat dipunsebabaken amargi perselingkuhan ingkang katindakaken dening Baskara kaliyan Arum. Perkawis ingkang dipunlampahi dening Baskara kaliyan Imel ndadosaken Sulis minangka kanca kenthelipun Baskara rumaos prihatos. Sulis paring piweling supados Baskara tansah eling bilih sampun gadhah Imel minangka garwanipun, ananging Baskara tetep ing pamanggihipun badhe tetep sesambetan kaliyan Arum saha boten kepengin menawi kelangan wanita kasebat. Beda pamanggih kasebat nyebabaken konflik perdebatan antawis kekalihipun.

Perselingkuhan ingkang katindakaken dening Baskara kaliyan Arum menika nyebabaken kawontenan rumah tangganipun kaliyan Imel boten harmonis malih. Baskara nyuwun pisah kaliyan Imel, amargi piyambakipun rumaos sampun

boten wonten kacocokan malih kaliyan Imel. Imel boten trima kaliyan tumindakipun Baskara kasebat, saengga kekalihipun nglampahi padudon. Bab kasebat kaandhut ing pethikan ing ngandhap menika.

“Sajake wong lanang iku ora bisa dimong rasane. Dijarke, disabari kok saya nglunjak, Imel protes. Dheweke ora narimakake apa sing ditindakake dening Baskara. Atine ora bisa nampa Baskara duwe wanita liya ing njaba kana. Nanging Baskara malah wangsulan sing nglarakake ati. Priya iku ngaku yen kedanan marang wanita kasebut sing wektu kuwi Imel durung ngerti sapa jenenge. Baskara malah njaluk supaya dheweke gelem ngeculake wong lanang iku kanthi apik-apik.” (*Djaka Lodang* No. 04, kaca 2)

Pethikan ing nginggil ngemot faktor ingkang njalari konflik mliginipun konflik awujud padudon antawisipun Baskara kaliyan Imel inggih menika amargi perselingkuhanipun Baskara kaliyan Arum. Imel boten saged trima tumindakipun Baskara ingkang sampun nyleweng kaliyan wanita sanes, saha nyuwun pisah kaliyan Imel. Baskara ugi matur bilih piyambakipun langkung milih Arum amargi Baskara rumaos sampun kedanan kaliyan wanita kasebat. Pangandikanipun Baskara nyebabaken Imel duka saha nglampahi konflik padudon kaliyan Baskara.

Ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa* menika nyariyosaken perkawis ingkang dipunsebabaken perselingkuhan ingkang dipuntindakaken dening paraga Arum kaliyan Baskara. Perselingkuhan njalari konflik sosial awujud pergunjungan dening karyawan kantor ingkang dipunlampahi dening Arum. Kados pethikan ing ngandhap menika.

Tresnane sing makantar-kantar karo Baskara kerep mahanani dheweke lali marang tugas lan tanggung jawabe minangka pimpinan sawenehe LSM sing memperjuangake hak-hake kaum wanita. Yen Baskara ana Yogya, kena dipesthekake mejane ajeg kosong. Kuwi sing marakake kanca-kancane banjur padha umyek. **Banjur tanpa sengaja Ulin mbukak wadi sesambungane Arum karo pelukis kondhang sing wis duwe bojo iku.** Pungkasane kantor dadi geger. Swara-swara miring wiwit sumebar.

Ukara ‘Banjur tanpa sengaja Ulin mbukak wadi sesambungane Arum karo pelukis kondhang sing wis duwe bojo iku’ ingkang kacithak kandel ing nginggil menika nedahaken bilih ingkang nyebabaken konflik awujud pergunjangan ing kantoripun Arum inggih menika amargi perkawis perselingkuhanipun Arum kaliyan Baskara. Wewadi kasebat saged kasebar ing kantor amargi Ulin tanpa sengaja nyariyosaken kaliyan karyawan kantor bab sesambetanipun Arum kaliyan Baskara, pawartos kasebat kasebar ing saindenging kantor.

Perselingkuhan ingkang dipuntindakaken dening Baskara njalari Imel minangka garwanipun ugi nindakaken bab ingkang sami minangka piwales kangge tindakanipun Baskara kasebat. Prastawa kasebat njalari konflik padudon antawisipun Baskara kaliyan Imel.

“Apa bener kowe ngandheg?” pitakone langsung karo mandeng landhep wanita sing statuse isih bojone iku.

“Saka ngendi sampeyan ngerti?” Imel kepancing.

“Kuwi ora penting. Sing penting pitakonanku iku. Bener kowe nggarbini? Yen iya, akonana wae. Aku ora arep mempermasalahake kowe ngandheg karo sapa sing cetha dudu aku. aku mung kepengin kowe ngakoni bab iku. Sebab iku uga ana gegayutane karo nasibku. Paling ora, status perkawinane awake dhewe ora ngambang terus kaya iki. Ana kejelasan. Dadi awake dhewe padha-padha penake. Kowe bebas, aku ya bebas.”
(*Djaka Lodang* No. 09, kaca 2)

Konflik padudon ingkang dipunlampahi dening Baskara kaliyan Imel kadadosan nalika Baskara mangertos saking rewangipun bilih Imel saweg ngemot. Prastawa kasebat dipunsebabaken amargi Imel boten nate nyariyosaken gegayutanipun kaliyan priya sanes dumugi piyambakipun ngemot.

Saking pethikan-pethikan prastawa ing nginggil saged dipunpendhet dudutanipun bilih perkawis perselingkuhan ing rumah tangga menika saged njalari konflik-konflik antawisipun paraga ing cerbung *Kidung Sukma Larasing*

Jiwa. Konflik-konflik ingkang kadadosan amargi perkawis perselingkuhan kasebat njalari prastawa-prastawa ingkang langkung wigatos ing saklajengipun.

c. *Kecemburuan*

Kecemburuan menika asalipun saking tembung lingga cemburu, inggih menika pangraosan boten remen nalika pacanganipun caket utawi gadhah gegayutan kaliyan priya utawi wanita sanes. Ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*, salah satunggaling bab ingkang njalari konflik inggih menika amrgi kecemburuan. Kadosta pethikan ing ngandhap menika.

“Biasane sliramu ora nate preduli.”

“Nanging saiki aku preduli. Aku pengen weruh kaya apa rupane WIL mu. Aku pengen ngerti, apa sing menarik saka wanita iku kok njenengan bisa kedanan.” (*Djaka Lodang* No. 45, kaca 19)

Pethikan ing nginggil menika pawicantenan antawisipun Baskara kaliyan Imel ingkang ngemot raos cemburunipun Imel tumrap Baskara amargi sampun nindakaken laku sedheng kaliyan wanita sanes. Jalaran raos cemburu kasabat, piyambakipun gadhah kekajengan badhe kepanggih kaliyan wanita ingkang sampun narik kawigatosanipun Baskara. Nalika Baskara badhe ngawontenaken pameran lukisan ing Yogya, Imel nindakaken pameksan supados piyambakipun kepareng nderek dhateng pameran kasebat saengga Baskara boten saged nulak kekajenganipun Imel. Nalika sampun ing Yogya ugi wonten kadadosan ingkang kalampahan amargi kecemburuan Imel tumrap Baskara.

“Olehku mabuk merga Mas Bas. Aku cemburu, merga njenengan luwih kesengsem marang wanita iku tinimbang aku. sanajan aku ora ngerti sapa wanita kuwi, nanging naluriku kandha kaya mangkono,” kandhane Imel sabanjure. (*Djaka Lodang* No. 52, kaca 19)

Pethikan ing nginggil menika perkawis ingkang njalari konflik pameksan antawisipun Imel kaliyan Baskara. Prastawa kasebat kadadosan nalika kekalihipun saweg tindak dhateng Yogya kangge acara pameran lukisanipun Baskara. Wekdal semanten Imel rumaos cemburu amargi Baskara boten parig kawigatosan dhateng Imel, ananging langkung nengenaken wanita sanes inggih menika Arum. Bab kasebat ingkang njalari konflik pameksan antawisipun Imel tumrap Baskara supados tansah ing sisihipun Imel.

Boten namung konflik pameksan ingkang kalampahan dening Imel kaliyan Baskara, ananging ugi padudon antawisipun kekalihipun. Padudon kasebat kadadosan nalika Baskara nyebat asmanipun wanita sanes ing sangajengipun Imel.

“Krungu Baskara nyebut jenenge wanita liya, Imel langsung mengkeret. Gregete mbleret. Rasa cemburu ngobong dhadhane. Dheweke langsung nguwali kekepane. Ngadeg nyat, njupuk botol agua sing tansah sumadya ing meja cilik cedhak peturon. Isi botol kasebut disuntak ing raine Baskara, banjur lunga klepat ninggalake kamar. Baskara tangi. Raine klebus. Bantale klebus lan saperangan banyu mau uga isih nelesi kasur serta kemul. Dheweke muntab.” (*Djaka Lodang* No. 02, kaca 49)

Pethikan prastawa ing nginggil menika ngemot faktor ingkang njalari konflik padudon antawisipun Baskara kaliyan Imel. Padudon kasebat kawiwitan amargi Imel muntab saksampnipun Baskara nyebat asmanipun wanita sanes nalika kekalihipun saweg sesarengan, saengga piyambakipun nyiramaken toya ing botol merk Agua dhateng pasuryanipun Baskara. Baskara ugi muntab amargi boten saged nampi tindakanipun Imel ingkang makaten, kekalihipun boten saged nahan emosinipun.

d. Cubriya

Cubriya inggih menika pangraosan ingkang boten pitados dhateng tiyang sanes. Pangraosan cubriya kasebat saged njalari konflik sosial antawisipun manungsa. Semanten ugi kaliyan cariyos ing karya sastra, salah satunggaling faktor ingkang njalari konflik-konflik antawisipun paraga ugi saged kadadosan amargi raos cubriya. Kados pethikan ing ngandhap menika.

“Nalika weruh gambar lukisan “kenya jroning impen” ing njero katalog mau, Imel dadi penasaran. Dheweke nyedhaki Baskara sing lagi ngalamun ing sangarepe kanvas kosong.

“Mas, sapa sing dadi modhel lukisanmu iki? Rasane aku kok kaya durung tau weruh,” pitakone karo nuduhake gambar ing lukisan ing katalog mau.”
(*Djaka Lodang* No. 45, kaca 18)

Pethikan ing nginggil menika kadadosan nalika Imel nyuwun pirsaka kaliyan Baskara ngengingi wanita ing lukisanipun kanthi irah-irahan “*kenya jroning impen*”. Bab kasebat ingkang miwiti raos cubriyanipun Imel bilih wonten wanita sanes ingkang dipuntresnani dening Baskara. Raos cubriya kasebat njalari konflik padudon antawisipun Baskara kaliyan Imel. Raos cubriyanipun Imel boten namung kadadosan nalika semanten, ananging saksampunipun konflik kasebat ugi tuwuh perkawis-perkawis salajengipun ngengingi gegayutan Baskara kaliyan wanita sanes kalawau. Kadosta perkawis ingkang kalampahan antawisipun Imel kaliyan Sulis ing ngandhap menika.

“Sulis sing sore kuwi lagi thethenguk ing taman buri omehe karo sing wadon, ditilpun dening Imel.

“Mas Sulis kenal Arum?” ptakone Imel langsung.

“Kosik, Arum sapa ya?” Sulis ethok-ethok mbodhoni.

“Alaaah, kuwi lho. Wanita murahan sing dadi gendhake Si Bas.” (*Djaka Lodang* No. 03, kaca 2)

Pethikan ing nginggil menika pawicantenan antawisipun Imel kaliyan Sulis ing telpon. Imel nyuwun pirsu dhateng Sulis ngengingi gegayutanipun Baskara kaliyan Arum, amargi piyambakipun cubriya bilih Sulis ugi mangertos saha sekongkol kaliyan Baskara kangge nyimpen wewadi kasebat. Ananging upaya ingkang dipuntindakaken dening Imel boten saged kasil, saengga kadadosan konflik pameksan supados Sulis paring katrangan bab kasebat.

Minangka kanca kenthelipun Baskara, Sulis mangertos kados pundi kawontenan ingkang saweg dipunlampahi dening Baskara. Jalaran makaten, Imel minangka garwanipun Baskara tansah nyuwun pirsu sedaya ingkang gegayutan kaliyan Baskara kaliyan piyambakipun menawi wonten perkawis ing rumah tangganipun. Semanten ugi nalika Imel rumaos cubriya dhateng wanita selingkuhanipun Baskara, inggih menika Arum. Kados ing pethikan ing ngandhap menika.

“Apa mungkin wanita kuwi teka?” batine kisruh. Rasa cubriya lan cemburu ngobong dhadhane ndadekake Imel ora bisa mikir kanthi wening. Dheweke banjur kelingan Sulis. Cepet-cepet Imel mijet nomere priya iku. “Halo Dhik, Sulis. Apa Mas bas isih ing kono?” pitakone langsung nalika tilpun diangkat.

Sulis katon gragapan ditakoni langsung kaya mengkono dening Imel. Arep kandha apa? Ngomong ana kono, kasunyatanane Baskara ora ana. Ngomong metu, mengko didhedhes metu karo sapa lan liya-liyane. Sarwa salah.

Ngerti Sulis ora enggal aweh wangsulun, Imel wis tanggap. (*Djaka Lodang* No. 50, kaca 19)

Pethikan pawicantenan antawisipun Imel kaliyan Baskara ing nginggil kadadosan nalika Baskara saweg ngawontenaken pameran lukisan ing Yogya. Imel rumaos cubriya dhateng Arum bilih wanita kasebat ugi rawuh ing pameran lukisan kalawau, saengga piyambakipun nyuwun pirsu dhateng Sulis. Imel nyuwun pirsu kaliyan Sulis amargi piyambakipun gadhah pamanggih bilih Sulis

tansah mangertos menapa ingkang saweg dipuntindakaken dening Baskara. Ananging Sulis boten kersa wangsulan amargi piyambakipun boten badhe nambahi perkawis ing rumah tangganipun Baskara kaliyan Imel. Raos cubriyanipun Imel dhateng Baskara njalari konflik padudon kaliyan Sulis, amargi Sulis boten kersa paring wangsulan saking pitakenan kalawau.

Raos cubriya ugi njalari konflik pameksan ingkang dipuntindakaken Imel tumrap Pak Jan. Imel cubriya bilih Pak Jan mangertos bab sesambetanipun Baskara kaliyan wanita ingkang asma Arum, piyambakipun lajeng meksa Pak Jan minangka sopir pribadinipun Baskara supados paring katrangan bab kasebat.

Satemene dheweke selak kemrungsung pengin nanggap Pak Jan. Biasane sopire kuwi sing tansah ngeterake Baskara menyang ngendi-endi. **Wong tuwa kuwi mesthi ngerti karo wanita sing dadi dhemenane Baskara.** nanging rasa kemrungsunge dicoba disrantekake. Pengalaman ora ngepenakake karo Sulis, dadi Imel kudu blajar ngendhaleni emosine. Ora ngudung. (*Djaka Lodang* No. 04, kaca 51)

Pethikan ing nginggil kadadosan nalika Arum kepingin mangertos bab sesambetanipun Baskara kaliyan Arum saha pados alamatipun wanita kasebat. Imel sampun nyobi nyuwun pirsaa kaliyan Sulis, ananging Sulis boten kersa blaka ngengingi perkawis kasebat saengga Imel gadhah penggalih bilih tiyang ingkang saged dipunsuwuni pirsaa malih inggih menika Pak Jan minangka sopir pribadinipun Baskara ingkang tansah ngeteraken Baskara ing pundi kemawon. Raos cubriyanipun Imel kasebat njalari konflik pameksan ingkang dipuntindakaken dening Imel tumrap Pak Jan supados blaka ngengingi alamatipun Arum.

e. Salah paham

Salah paham inggih menika pangraosan ingkang lepat kangge mangertosi bab tartamtu. Salah paham kasebat minangka salah satunggaling faktor ingkang njalari prastawa konflik antawisipun paraga ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*, kados ing ngandhap menika.

Konflik ingkang dipunjalaru salah paham ugi kadadosan antawisipun Baskara kaliyan Sulis. Prastawa kasebat kadadosan nalika kekalihipun saweg pados alamatipun Arum, kados ing pethikan ing ngandhap menika.

“Bas, tak gagas-gagas tingkahmu kok kaya wong ora waras. Nggoleki wong sing tanpa alamat jelas ing kutha samene gedhene iki rak padha karo nggoleki dom sumusup ing banyu,” aloke Sulis karo nglakokake mobile, ninggalake sawenehe gang cilik ing pinggire kutha Yogya.

“Aku sadhar. Nanging aku percaya urip iku sawijining keajaiban. Kaya sing tak alami sasuwene iki. Uripku uga kebak keajaiban. Yen dipikir pelukis akeh lan karyane uga apik-apik, wong pinter akeh, mblader ing ngendi-endi, wong nggantheng uga ora kurang. Nanging nasipku pranyata luwih apik. Aku luwih beja. Lukisanku payu larang, jenengku kondhang lan akeh wanita sing ngagumi aku...”

“Iya. Kejaba wanita siji iki. Sing saiki lagi mbokupadi. Dudu dheweke sing ngagumi kowe. Nanging suwalike. Malah kowe sing mbebeki.” Pamunggele Sulis sadurunge omongane Baskara tekan titik.

“Kuwi merga salahmu. Kowe wis ngrusak sakabehe rencanaku.” Baskara ngungkit-ungkit bab kuwi maneh. (*Djaka Lodang* No. 39, kaca 18)

Pethikan ing nginggil menika pawicantenan antawisipun Baskara kaliyan Sulis nalika ingkang saweg pados alamatipun Arum. Kekalihipun salah paham ngengingi kadadosan nalika ing pameran lukisanipun Baskara. Baskara gadhah pamanggih bilih ingkang njalari piyambakipun kelapangan tapakipun Arum inggih menika amargi Sulis sampun ngrisak rencanaipun Baskara. Ananging Sulis boten mangertos bab kasebat, saengga salah paham kasebat njalari konflik padudon antawis kekalihipun.

Salah paham ugi kadadosan antawisipun Arum kaliyan Ulin minangka kanca kenthel ing papan pedamelanipun. Salah paham kasebat njalari konflik padudon antawis kekalihipun.

“Ngenani priya kuwi... Aku wiwit oleh titik terang. Nanging kabeh uga durung mesthi. Aku janji kowe mengko sepisanan wong sing tak critani sawise aku bener-bener ketemu dheweke.”

Ulin nyawang Arum kanthi mripat sing aneh. Banjur gedheg-gedheg. Lha wong durung ketemu wae mitrane kuwi wis mbungahi kaya kuwi, mengko yen wis ketemu tenan njur kaya apa, batine. Sebab Ulin mentas maca buku, yen perasaan sedhih sing ngliwati wates ora apik mungguhe kesehatan jiwa. Mangkono uga suwalike, seneng sing ngliwati wates uga ora prayoga. Lan Arum... Ulin bali nyawang Arum sing lambene katon mesem. (*Djaka Lodang* No. 44, kaca 19)

Pethikan ing nginggil menika pawicantenan antawisipun Arum kaliyan Imel. Salah paham ingkang kadadosan antawis kekalihipun inggih menika nalika Ulin nyawang sikapipun Arum ingkang beda kaliyan limrahipun, saengga piyambakipun paring saran supados Arum konsultasi dhateng psikolog, mbokbilih wonten perkawis ingkang njalari ewahing sikapipun. Ananging dening Arum namung tiyang ingkang gadhah penyakit kelainan jiwa ingkang konsultasi dhateng psikolog, saengga piyambakipun boten narima pangandikanipun Ulin ingkang makaten. Sejatosipun ingkang dipunandharaken dening Ulin boten gadhah ancas badhe ngarani bilih Arum gadhah kelainan jiwa. salah paham ingkang kadadosan kasebat njalari konflik sosial awujud padudon antawis kekalihipun.

f. Balas dendam

Balas dendam inggih menika salah satunggaling faktor ingkang njalari konflik sosial awujud padudon ingkang kadadosan antawisipun Baskara kaliyan Imel. Balas dendam kasebat dipuntindakaken dening Imel amargi piyambakipun

boten tinampi menawi Baskara sesambetan kaliyan wanita sanes saengga piyambakipun ugi tumindak sedheng kaliyan tilas pacanganipun ingkang asma Yudi.

“Saiki awake dhewe impas. **Yen kowe bisa seneng-seneng karo wadon liya, aku uga bisa nindakake bab sing padha, dak kira kuwi cukup adil,**” kandhane Imel marang wewayangane Baskara sing kumlebat ing tlapukan mata. (*Djaka Lodang* No. 06, kaca 49)

Ukara ‘Yen kowe bisa seneng-seneng karo wadon liya, aku uga bisa nindakake bab sing padha, dak kira kuwi cukup adil’ nedahaken bilih Imel *balas dendam* kanthi tumindak sedheng kaliyan priya sanes. Balas dendam kasebat dipuntindakaken amargi Imel boten tinampi menawi Baskara sesambetan kaliyan wanita sanes ingkang asma Arum. *Balas dendam* kasebat nyebabaken konflik padudon antawisipun Imel kaliyan Baskara.

3. Sikapipun Paraga Nalika Nglampahi Konflik Sosial Ing Cerbung *Kidung*

Sukma Larasing Jiwa

Saben paraga gadhah sikapipun piyambak-piyambak nalika nglampahi konflik, sikap kasebat gumantung kaliyan kadospundi perkawis saha watakipun paraga. Pamanggihipun Nurgiyantoro bilih adhedhasar watekipun, paraga ing cariyos wonten kalih warni inggih menika paraga *sedherhana* kaliyan paraga *kompleks*. Ing ngandhap menika dipunandharaken sikapipun paraga nalika nglampahi konflik sosial.

a. Paraga Baskara

Baskara inggih menika paraga tama priya ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*, piyambakipun nglampahi konflik amargi sampun nindakaken

perselingkuhan kaliyan wanita ingkang asma Arum. Paraga Baskara kalebet paraga kompleks amargi saged dipunungkap sisi pagesangan, kapribadhen, saha jatidhirinipun. Ing ngandhap menika pirembagan saking pethikan-pethikan ingkang ngemot sikapipun paraga Baskara nalika nglampahi konflik.

a) *Perdebatan*

Tetep ing pamanggih inggih menika sikap ingkang boten gampil ewah amargi *pengaruh* saking njawi utawi salebeting badanipun. Ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*, paraga Baskara gadhah sikap tetep ing pamanggih nalika nglampahi konflik *perdebatan* kaliyan Arum. Kadosta pethikan ing ngandhap menika.

“Edan! Ck...ck...ck... Lukisan kuwi ekspresip banget. Gambare bener-bener urip senajan goresane mung prasaja. Edan...edan. Pelukise kendel tenan,” Baskara gedheg-gedheg karo mripate ora kedhep-kedhep anggone nyawang lukisan wanita wuda kuwi.

“Kuwi jenenge wis ora kendel meneh. Nanging nekad. Lukisan kaya ngono kok dipamerake. Kaendahane nggon ngendi? Dumeh jaman reformasi, apa-apa bisa sarwa bebas. Nanging yen iki wis tingkat kebangeten. Kebablasen.” (*Djaka Lodang* No. 37, kaca 18)

.....
“Lho, iki karya seni sing nduweni bobot dhuwur.” (*Djaka Lodang* No. 37, kaca 18)

Pethikan ing nginggil menika prastawa nalika Arum kaliyan baskara ing pameran lukisan. Nalika saweg mriksani salah satunggaling lukisan kanthi irah-irahan “nudis”, kekalihipun debat ngengingi lukisan awujud wanita tanpa busana kasebat. Arum gadhah pamanggih bilih lukisan kasebat sampun nglecehaken wanita, ananging beda kaliyan pamanggihipun Baskara ingkang nyebataken bilih lukisan kasebat ekspresif sanget saha gadhah nilai seni ingkang inggil. Ukara ingkang kacithak kandel ing nginggil ‘Lho, iki karya seni sing nduweni bobot

dhuwur' nedahaken pamanggihipun Baskara ingkang boten ewah ngengingi lukisan kasebat bilih lukisan kasebat gadhah nilai seni ingkang inggil, sinaosa Arum gadhah pamanggih ingkang sanes.

Ing ngandhap menika pethikan ingkang ngemot sikap tetep ing pamanggih Baskara nalika saweg nglampahi debat kaliyan Sulis minangka kanca kenthelipun.

“Aku lagi sadhar yen Imel pancen dudu type idhealku.”

“Nanging dheweke nduweni toleransi kang gedhe marang kowe.”

“Dak akoni, Imel pancen ibu rumah tangga sing apik. Bakti marang guru laki. **Nanging dudu wanita kaya kuwi sing tak goleki.** Aku seneng wanita sing ora terlalu lembut. Rada liar. Mbanggel sithik ora apa-apa. Bisa dijak antem-anteman, maksutku nggon pemikiran. Dadi ora tansah sendika dhawuh. Sesandhingan karo wanita kaya iku rasane mujudake tantangan tersendiri sing marakake gregetku ora bakal mati.” (Djaka Lodang No. 40, kaca 18)

Data ing nginggil menika pethikan saking pawicantenan antawisipun Baskara kaliyan Sulis. Kekalihipun nglampahi *perdebatan* ngengingi kawontenan rumah tangganipun Baskara kaliyan Imel. Baskara sadhar bilih Imel menika sanes wanita ingkang dados tipenipun, ananging Sulis gadhah pamanggih sanes bilih Imel menika gadhah toleransi ingkang inggil tumrap Baskara. Ukara ingkang kacithak kandel ‘Nanging dudu wanita kaya kuwi sing tak goleki’ ing nginggil menika nedahaken bilih Baskara tetep ing pamanggihipun bilih Imel menika sanes wanita ingkang dados kekajenganipun, piyambakipun langkung remen kaliyan wanita ingkang boten namung sendhika dhawuh tumrap kakungipun. Wanita ingkang dipunmaksud dening Baskara inggih menika Arum, amargi Arum saged mujudaken tipe wanita ingkang dados kekajenganipun Baskara.

Konflik perdebatan ugi kadadosan malih antawisipun Baskara kaliyan Sulis minangka kanca kenthelipun. Kekalihipun debat amargi Sulis prihatos nalika

mangertos kawontenan rumah tangganipun Baskara kaliyan Imel risak amargi wonten wanita sanes ingkang dipuntresnani dening Baskara.

“Aku ngrasakake yen urip iki ana tegese. Dheweke kenya sing tak goleki seprana-seprene. Adhuh, Lis. Aku durung tau ngrasakake jatuh cinta kaya iki,” kandhane luwih adoh.

“Iya. Nanging kowe iya kudu eling yen awakmu saiki dudu priya sing bebas maneh.”

“Aku sadhar kuwi. **Nanging aku ora kepengin kelangan kenya sing tak tresnani iku.**” (*Djaka Lodang* No. 51, kaca 18)

Data ing nginggil menika pethikan saking pawicantenan antawisipun Baskara kaliyan Sulis. Kekalihipun saweg nglampahi *perdebatan* ngengingi gegayutanipun Baskara kaliyan Arum ingkang sampun ngrusak rumah tangganipun Baskara piyambak. Sulis gadhah pamanggih bilih kawontenan rumah tangganipun Baskara ampun ngantos bibrah amargi wonten wanita sanes ingkang dipuntresnani, ananging pamanggih kasebat boten jumbuh kaliyan menapa ingkang dipunraosaken Baskara, inggih menika raos katresnan ingkang sanget kaliyan Arum. Ukara ‘Nanging aku ora kepengin kelangan kenya sing tak tresnani iku’ nedahaken bilih Baskara tetep ing pamanggihipun badhe tansah gegayutan kaliyan Arum, sinaosa piyambakipun sampun gadhah garwa.

b) Pameksan

Konflik pameksan kalampahan antawisipun Baskara kaliyan Imel amargi Imel nyuwun ndherek Baskara dhateng Yogya kangge ngampingi ing pameran lukisan piyambakipun. Sikapipun Baskara inggih menika narima saha boten saged nolak panyuwunanipun Imel kasebat. Kados ing pethikan ing ngandhap menika.

Baskara ora bisa apa-apa. Dheweke rumangsa ora bisa ngunggahhi rembuge sing wadon merga Imel pancen bener. Dheweke duwe hak kanggo ngampingi dheweke senajan kuwi ora dadi karepe Baskara. (*Djaka Lodang* No. 45, kaca 19)

Ukara ingkang kacithak kandel ing nginggil ‘Baskara ora bisa apa-apa’ nedahaken bilih nalika nglampahi konflik pameksan kaliyan Imel, Baskara boten saged tumindak menapa-menapa kajawi namung nyaguhi panyuwunanipun Imel inggih menika ndherek dhateng Yogya kangge ngampingi piyambakipun nalika pameran lukisan. Baskara sadhar bilih menapa ingkang dados panyuwunanipun Imel kasebat sampun dados *hak*-ipun minangka garwanipun Baskara.

Konflik pameksan ugi dipunlampahi dening Baskara kaliyan Imel ingkang dipunsebabaken kecemburuanipun Imel kaliyan Baskara. Imel meksa Baskara supados tansah ngancani Imel amargi piyambakipun saweg sakit, ananging Baskara boten kersa nuruti kekajenganipun Imel kasebat saha matur supados Imel kondur dhateng Semarang kemawon. Pangandikanipun Baskara kasebat nyebabaken Imel meksa bilih piyambakipun badhe wangsul menawi Baskara ugi ndherek wangsul dhateng Semarang. Baskara boten saged nolak kekajenganipun Imel kasebat.

“Aku gelem bali anggere panjenengan kancani. Perkara mengko yen wis tekan Semarang panjenengan arep bali Yogya maneh, terserah.”

Baskara misuh-misuh jroning ati. (*Djaka Lodang* No. 52, kaca 19)

Sikapipun Baskara inggih menika misuh ing batin, amargi piyambakipun boten remen menawi dipunpeksa dening Imel, ananging piyambakipun boten saged nolak panyuwunanipun Imel kasebat. Baskara boten kepenagin menawi Imel namung damel kisruh ing Yogya, saengga piyambakipun nyaguhi panyuwunanipun Imel kasebat.

c) *Ancaman*

Konflik awujud *ancaman* kadadosan antawisipun Imel kaliyan Baskara amargi Baskara boten kersa ngangkat telponipun Imel. Kados ing pethikan wonten ngandhap menika.

“Kurang ajar. Awas titenana mengko,” kandhane karo nyopot sepatu banjur dibanting sakayange ing karpet. Imel banjur ngebrukake awake ing ranjang. Nanging pikirane tetep ora jenak. “Dheweke saya penasaran, geneya **Baskara kok ora gelem ngangkat tilpune lan malah terus dipateni.**” (*Djaka Lodang* No. 50, kaca 19)

Ukara ‘Baskara kok ora gelem ngangkat tilpune lan malah terus dipateni.’ nedahaken Baskara kok ora gelem ngangkat tilpune lan malah terus dipateni’ nedahaken bilih Baskara ngendhani Imel kanthi cara boten ngangkat telponipun. Wekdal kasebat, Baskara saweg kesah kaliyan Arum saengga piyambakipun boten kersa dipunganggu dening Imel. Imel ngancam badhe tumindak ingkang boten ngremenaken dhateng Baskara.

d) *Padudon*

Konflik padudon ing ngandhap kadadosan antawisipun Baskara kaliyan Sulis nalika kekalihipun saweg pados alamatipun Arum. Sikapipun baskara inggih menika sadar ing tumindakipun. Kados pethikan ing ngandhap menika.

“**Dak akoni, olehku rabi pancen sawijining keputusan sing salah.** Aku terlalu grusa-grusu. Kowe ngerti Lis, geneya aku kok langsung kedanan karo kenya iku senajan lagi ketemu sepisan. Aku lagi sadhar mau bengi. Pranyata kuwi kenya sing tansah tak impi-impi, iya dheweke sing tak goleki nganti seprana-seprene. Tak rewangi niba-tangi. Dheweke mujudake obsesi jiwaku, sing tansah aweh aku inspirasi lan greget kanggo ngranggeh lintang lan ngrasakake angete srengenge.” (*Djaka Lodang* No. 39, kaca 19)

Ukara ‘Dak akoni, olehku rabi pancen sawijining keputusan sing salah’ nedahaken biih Baskara sadhar ing tumindakipun ingkang sampun mendhet keputusan ingkang lepat kangge krama kaliyan Imel, saha sakmenika piyambakipun gadhah kekajengan badhe sesandhingan kaliyan wanita ingkang sanget dipuntresnani, inggih menika Arum. Miturut Baskara, Arum gadhah sipat ingkang beda kaliyan wanita-wanita ingkang cecaketan kaliyan Baskara. Arum saged mujudaken tipe wanita ingkang dados kekajenganipun Baskara.

Konflik padudon kalampahan antawisipun Imel kaliyan Baskara. Imel nyuwun pirsa kaliyan Baskara ngengingi sinten wanita ing lukisanipun Baskara kanthi irah-irahan “Kenya Ironing Impen”. Ananging Baskara boten kersa mangsuli pitakenan kasebat saengga kadadosan konflik padudon antawis kekalihipun.

“Baskara wegah wangsulan. Sebab apa wae sing dikandhakake, Imel mesthi ora percaya lan entek-entekane mengko mung ribut yen diladeni. Mulane Baskara trima meneng.” (*Djaka Lodang* No. 45, kaca 19)

Ukara ‘Baskara wegah wangsulan’ ing pethikan ing nginggil nedahaken bilih Baskara namung mendel nalika nglampahi padudon kaliyan Imel. Imel cubriya bilih wanita ing lukisanipun Baskara kasebat menika wanita ingkang gadhah sesambetan kaliyan Baskara, saengga piyambakipun nyuwun pirsa kaliyan Baskara. Baskara boten wangsulan ngengingi sinten wanita ing lukisan “Kenya Ironing Impen” kasebat amargi piyambakipun sampun mangertos bilih menawi piyambakipun mangsuli pitakenan kasebat saged damel perkawis kaliyan Imel.

Raos cubriyanipun Imel kalawau kanyata leres, Baskara gadhah sesambetan kaliyan wanita sanes saha sakmenika nyuwun pisah kaliyan Imel.

Kekalihipun nglampahi padudon amargi rumah tangga ingkang sampun boten harmonis kasebat.

“Apa arane yen dudu wanita murahan yen senengane ngrebut bojone wong liya.”

“Dheweke ora tau ngrebut aku, nanging aku sing kedanan. Aja nyalahake dheweke.” (*Djaka Lodang* No. 02, kaca 51)

Imel nyebataken bilih wanita ingkang dipuntresnani dening Baskara menika wanita murahan ingkang sampun ngrebut garwanipun kasebat. Baskara mbantah pamanggihipun Imel kasebat saha ngendika bilih piyambakipun ingkang sampun katresnan kaliyan wanita kasebat. Konflik padudon ugi kalampahan malih antawisinipun Baskara kaliyan Imel, konflik kasebat dipunsebabaken kawontenan rumah tangga ingkang sampun boten harmonis. Sikapipun Baskara inggih menika tetep ing pamanggihipun bilih antawis kekalihipun sampun boten wonten kecocokan malih.

Aku ora kandha yen arep megat sliramu. Aku mung ngomong, yen wis ora ana maneh kecocokan ing antarane awake dhewe, geneya sliramu isih tetep kukuh nggegegi perkawinan iki?” (*Djaka Lodang* No. 04, kaca 49)

Ukara ingkang kacithak kandel ing nginggil ‘Aku ora kandha yen arep megat sliramu. Aku mung ngomong, yen wis ora ana maneh kecocokan ing antarane awake dhewe’ nedahaken bilih sikapipun Baskara inggih menika tetep ing pamanggihipun bilih antawis piyambakipun kalihan Imel sampun boten wonten kacocokan malih. Piyambakipun gadhah kekajengan badhe pisah kaliyan Imel ananging Imel boten kersa menawi dipunpegat dening Baskara saha gadhah pangajab badhe nglajengaken rumah tangga kasebat, sanadyan Baskara ngendika bilih sampun boten wonten kacocokan malih.

Konflik awujud padudon ugi kadadosan antawisipun Baskara kaliyan Imel nalika Baskara. Padudon kasebat dipunsebabaken amargi perselinguhanipun Imel kaliyan Yudi saengga nyebabaken Imel ngandheg, perkawis kasebat nyebabaken Baskara tansaya yakin badhe pegat kaliyan Imel. Kados pethikan ing ngandhap menika.

Imel ora bisa wangsulan. Dheweke mung nangis karo njaluk ngapura. “Saiki soal perceraian tak pasrahake marang kowe. Saya cepet saya apik. Ben cetha. Dene soal papan kowe ora perlu kuwatir. Omah iki bisa tetep kok panggoni. Aku ora mbutuhake. Mung barang-barangku wae sing tak gawa,” ujare Baskara sadurunge melu ninggalake Imel. Ana rasa lega. Dhadhane krasa plong banget saiki. (*Djaka Lodang* No. 09, kaca 33)

Pethikan ing nginggil kadadosan nalika Baskara mangertos bilih Imel sampun selingkuh kaliyan priya sanes saha sakmenika saweg ngandheg. Baskara kuciwa amargi Imel boten nate nyariyosaken sesambetanipun kaliyan priya sanes. Baskara ugi rumaos kuciwa amargi Imel sampun nggantung rumah tangganipun amargi boten kersa dipunpegat dening Baskara, wondene Imel gadhah sesambetan kaliyan priya sanes. Sikapipun Baskara nalika nglampahi perkawis kasebat inggih menika tetep ing pamanggihipun badhe pegat kaliyan Imel saengga kawontenan rumah tangganipun langkung cetha saha sesambetanipun kaliyan Arum dados boten wonten alanganipun malih.

b. Paraga Arum

Paraga Arum inggih menika paraga wanita ingkang dipuntresnani dening Baskara, ananging wontenipun paraga Arum ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa* menika nyebabaken konflik ing salebeting rumah tangganipun Baskara kaliyan Imel. Paraga Arum kalebet paraga *kompleks* amargi saged katingal sedaya

sisi pagesanganipun ing cerbung kasebat. Ing ngadhap menika sikapipun Arum nalika nglampahi konflik.

a) *Perdebatan*

Arum pitepangan kaliyan Baskara nalika ing pameran lukisan, kekalihipun sampun akrab sinaosa nembe kemawon tepang ananging kekalihipun nglampahi *perdebatan* ngengingi lukisan kanthi wujud wanita tanpa busana ing pameran kasebat.

“Edan! Ck...ck...ck... Lukisan kuwi ekspresip banget. Gambare bener-bener urip senajan goresane mung prasaja. Edan...edan. Pelukise kendel tenan,” Baskara gedheg-gedheg karo mripate ora kedhep-kedhep anggone nyawang lukisan wanita wuda kuwi.

“Kuwi jenenge wis ora kendel meneh. Nanging nekad. **Lukisan kaya ngono kok dipamerake. Kaendahane nggon ngendi?** Dumeh jaman reformasi, apa-apa bisa sarwa bebas. Nanging yen iki wis tingkat kebangeten. Kebablasan.” (*Djaka Lodang* No. 37, kaca 18)

Beda pamanggih ngengingi lukisan kanthi irah-irahan “nudis” njalari konflik debat antawisipun Baskara kaliyan Arum. Nalika nglampahi *perdebatan* kasebat, sikapipun Arum inggih menika mbantah menapa ingkang dados pamanggihipun Baskara. Ukara ‘Lukisan kaya ngono kok dipamerake. Kaendahane nggon ngendi?’ ing nginggil nedahaken bilih Arum boten sarujuk kaliyan pamanggihipun Baskara ingkang nyebataken bilih lukisan kasebat ekspresip banget, wondene Arum gadhah pamanggih bilih lukisan kasebat sampun kebablasan saha boten wonten nilai kaendahanipun.

b) *Pergunjungan*

Konflik pergunjungan kadadosan ing kantor ingkang kapimpin dening Arum. Konflik kasebat dipunsebabaken amargi para karyawan ing kantor kasebat

sampun mangertos tumindakipun inggih menika sesambetan kaliyan priya ingkang sampun gadhah garwa. Sikapipun Arum inggih menika boten preduli kaliyan pangandikan-pangandikan kasebat. Kados ing pethikan ing ngandhap menika.

Kancane padha pandeng-pandengan nalika weruh Arum nampani tilpun, luwih-luwih nyawang owah-owahan ing pasuryane Arum. Wis pirang-pirang dina katon suntrut, nanging saiki rada sumringah. Wong-wong kuwi ora ana sing wani takon, mung padha klesik-klesik. Arum satemene uga ngerti yen dirasani. **Nanging dheweke ethok-ethok ora ngerti utawa sing luwih pas ora perduli.** (*Djaka Lodang* No. 08, kaca 2)

Pethikan ing nginggil menika kadadosan nalika Arum tinampi telpon saking Baskara, saengga nyebabaken para kancanipun udheng ngengingi perkawis kasebat. Para kanca ing kantor sampun mangertos bilih Arum gadhah sesambetan kaliyan priya ingkang sampun gadhah garwa. Tumindakipun Arum kasebat boten jumbuh kaliyan profesinipun minangka pimpinan kantor LSM ingkang merjuangaken perkawis hak-hakipun para wanita saha nentang poligami saengga para karyawan ing kantor kasebat ngrasani tumindakipun Arum kasebat. Ukara ‘Nanging dheweke ethok-ethok ora ngerti utawa sing luwih pas ora perduli’ nedahaken bilih sikapipun Arum nalika nglampahi pergunjungan dening para karyawan ing kantoripun inggih menika boten preduli sanadyan sejatosipun para kanca ing kantor kasebat saweg ngrasani piyambakipun.

c) Padudon

Konflik padudon ing ngandhap kadadosan antawisipun Arum kaliyan Ulin minangka kanca kenthelipun. Padudon kasebat kalampahan amargi salah paham

antawis kekalihipun. Ulin kuwatos kaliyan kawontenanipun Arum saengga piyambakipun paring saran supados konsultasi dhateng psikolog, ananging Arum salah tinampi pangandikanipun Ulin kasebat.

“Arum mesem. **Dheweke bisa mangerti kekuwatirane mitrane kuwi.**”
(*Djaka Lodang* No. 44, kaca 19)

Ukara ‘Dheweke bisa mangerti kekuwatirane mitrane kuwi’ nedahaken bilih Arum saged mangertosi bilih pangandikanipun Ulin menika namung minangka wujud sikap kuwatos tumrap kawontenan saha perkawis ingkang saweg kalampahan dening Arum.

c. Paraga Imel

Paraga Imel inggih menika paraga wanita ingkang dados garwanipun Baskara. Paraga Imel kalebet paraga kompleks amargi saged katingali sedaya sisi pagesanganipun. Ing ngandhap menika sikapipun Imel nalika nglampahi konflik.

a) Pameksan

Konflik pameksan kadadosan antawisipun Imel kaliyan Baskara supados pikantuk ndherek dhateng Yogya kangge ngampingi piyambakipun ing pameran lukisan ingkang badhe kawontenaken dening Baskara ing Yogya. Imel meksa badhe ndherek amargi Imel cemburu kaliyan wanita ing lukisanipun Baskara kanthi irah-irahan *wanita jroning impen*, piyambakipun cubriya bilih wanita ing lukisan kasebat menika gadhah sesambetan kaliyan Baskara saha badhe rawuh ing pameran lukisan kasebat. Sikapipun Imel inggih meksa Baskara supados pikantuk ndherek dhateng Yogya. kados ing pethikan ing ngandhap menika.

“Mungkin aku salah. Nanging aku kepengin melu nyang Yogya. Tur maneh iki rak pameran tunggalmu. **Aku kudu melu. Aku sisihanmu. Aku nduweni hak kanggo tampil ngampingi njenengan.** Yen pameran

bareng-bareng, aku mbokpenggak ora kena melu, aku isih maklum.” Imel tetep meksa kepengin melu senajan nadhane wis ora kasar kaya dhek mau. (*Djaka Lodang* No. 45, kaca 19)

Ukara ingkang kacithak kandel ing nginggil ‘Aku kudu melu. Aku sisihanmu. Aku nduweni hak kanggo tampil ndampingi njenengan’ nedahaken bilih sikapipun Imel supados Baskara nyaguhi panyuwunanipun badhe ndherek dhateng Yogya inggih menika kanthi pameksan. Imel ngendika bilih piyambakipun gadhah hak kangge ngampingi Baskara minangka garwanipun. Sanadyan Baskara kabotan, ananging piyambakipun boten saged nolak panyuwunanipun Imel kasebat amargi Imel tetep meksa badhe ndherek.

Konflik pameksan ugi dipuntindakaken Imel tumrap Baskara supados Baskara tansah ngancani piyambakipun ingkang saweg sakit amargi kathah ngunjuk alkohol, ananging Baskara boten kersa. Bab kasebat nyebabaken Imel meksa Baskara bilih piyambakipun badhe wangsul dhateng Semarang menawi Baskara ugi ndherek wangsul. Sikapipun Imel inggih menika pameksan, kados pethikan ing ngandhap menika.

“Aku gelem bali anggere panjenengan kancani. Perkara mengko yen wis tekan Semarang panjenengan arep bali Yogya maneh, terserah.” (*Djaka Lodang* No. 52, 19)

Ukara ingkang kacithak kandel ‘Aku gelem bali anggere panjenengan kancani’ nedahaken bilih Imel meksa Baskara bilih piyambakipun purun wangsul dhateng Semarang menawi Baskara ugi ndherek wangsul dhateng Semarang kaliyan piyambakipun. Baskara boten saged nolak panyuwunan kasebat amargi piyambakipun boten kepengin Imel damel kisruh menawi panyuwunanipun boten dipunsaguhi.

Konflik pameksan kadadosan ugi antawisipun Imel kaliyan Sulis supados paring katrangan ngengingi wanita sanes ingkang dipuntresnani dening Baskara ananging Sulis boten kersa paring katrangan kasebat. Sikapipun Imel inggih menika cubriya tumrap Sulis.

“Mbelgedhes. Aku ra percaya. **Sampeyan wong loro wis sekongkol karo Si Bas.**” (*Djaka Lodang* No. 03, kaca 2)

Ukara ‘Sampeyan wong loro wis sekongkol karo Si Bas’ nedahaken bilih Imel cubriya tumrap Sulis sampun sekongkol kaliyan Baskara boten badhe paring katrangan bab wanita ingkang dipuntresnani dening Baskara kalawau. Pameksan ugi kadadosan antawisipun Imel kaliyan Pak Jan minangka sopir pribadhinipun Baskara supados paring katrangan ngengingi Arum, wanita sanes ingkang dipuntresnani dening Baskara, ananing Pak Jan boten kersa blaka bab kasebat.

“Yen ngono aku terna menyang agen travel sing ditumpaki bosmu,” kandhane Imel pungkasane. (*Djaka Lodang* No. 05, kaca 2)

Sinaosa Pak Jan boten kersa paring katrangan ngengingi Arum, Imel tetep meksa supados Pak Jan ngeteraken alamat travel ingkang dipunginakaken dhateng Yogya saengga piyambakipun saged mangertos alamat tujuanipun Baskara ing Yogya saha mangertos wonten pundi alamatipun Arum.

b) Ancaman

Konflik awujud *ancaman* kadadosan antawisipun Imel kaliyan Baskara amargi boten kersa ngangkat telpon saking piyambakipun. Sikapipun Imel nalika nglampahi konflik kasebat inggih menika boten tenang.

Dheweke saya penasaran, geneya Baskara kok ora gelem ngangkat tilpune lan malah terus dipateni. (*Djaka Lodang* No. 50, kaca 19)

Ukara ingkang kacithak kandel ing nginggil ‘Dheweke saya penasaran’ nedahaken bilih sikapipun Imel nalika nglampahi konflik ancaman kaliyan Baskara inggih menika boten tenang saha penasaran amargi Baskara boten kersa ngangkat telponipun, saengga piyambakipun penasaran kaliyan menapa ingkang saweg dipuntindakaken dening Baskara.

c) Padudon

Konflik padudon kadadosan antawisipun Imel kaliyan Sulis amargi Sulis boten kersa paring katrangan ngengingi Arum. Sikapipun Imel inggih menika cubriya tumrap Sulis. Sikapipun Imel kasebat saged dipuntingali ing pethikan ing ngandhap.

“Kurang ajar. Bajingan. Munyuk! **Wong loro kuwi paling wis sekongkol,**” Imel mencak-mencak dhewekan. (*Djaka Lodang* No. 50, kaca 19)

Imel cubriya bilih Sulis sampun sekongkol kaliyan Baskara, raos cubriya kasebat katingal ing ukara ‘Wong loro kuwi paling wis sekongkol’, saengga piyambakipun boten saged mangertos sinten wanita ingkang sampun damel rusak rumah tangganipun.

Konflik padudon ugi kalampahan antawisipun Imel kaliyan Baskara amargi kecemburuan Imel kaliyan wanita ingkang dipunlukis ing lukisanipun Baskara. Lukisan kanthi irah-irahan “Kenya Jroning Impen” kasebat badhe kapameraken dening Baskara ing pameran lukisan ing Yogya. Imel nyuwun pirsu kaliyan Baskara ngengingi sinten wanita ing lukisan kasebat. Ananging Baskara boten mangsuli pitakenanipun kasebat, saengga nyebabaken Imel cubriya kaliyan Baskara. Sikapipun Imel inggih menika meksa Baskara supados pikantuk ndherek

dhateng Yogya, amargi Imel cubriya bilih wanita ing lukisanipun Baskara kasebat badhe rawuh ing pameran lukisanipun Baskara ing Yogya.

Baskara wegah wangsulan. Sebab apa wae sing dikandhakake Imel mesthi ora percaya lan entek-entekane mengko mung ribut yen diladeni. Mulane Baskara trima meneng.

Nanging menenge mau malah disalah tafsirke dening Imel. “Njenengan ora wani wangsulan, ta? Kuwi tegese iya. **Pokoke mengko yen pameran ing Yogya aku arep melu.**” (*Djaka Lodang* No. 45, kaca 19)

Ukara ingkang kacithak kandel ‘Pokoke mengko yen pameran ing Yogya aku arep melu’ nedahaken bilih Imel meksa Baskara supados pikantuk ndherek dhateng Yogya amargi piyambakipun cubriya bilih wanita ingkang ing lukisanipun Baskara menika badhe rawuh dhateng pameran lukisan kasebat.

Konflik padudon ingkang dipunsebabaken raos cemburunipun Imel ugi kadadosan nalika Baskara nyebat asmanipun Arum nalika kekalihipun saweg sare ing satunggal papan saengga nyebabaken Imel duka. Imel boten trima menawi Baskara nyebat asmanipun wanita sanes, ananging Baskara boten ngawigatosaken raos cemburuning Imel kasebat kepara mbelani Arum minangka wanita ingkang dipuntresnani. Sikapipun Imel nalika nglampahi konflik kasebat inggih menika boten pasrah sanadyan Baskara tansah mbelani Arum.

“Apa arane yen dudu wanita murahan yen senengane ngrebut bojone wong liya.”

“Dheweke ora tau ngrebut aku, nanging aku sing kedanan. Aja nyalahake dheweke.”

“Atine remuk. Ajur muwur. Nanging **Imel ora bakal pasrah ngono wae.** Ora! Lan sawenehe rancangan ala kumlebat ing angene.” (*Djaka Lodang* No. 02, kaca 51)

Pethikan ing nginggil menika kadadosan nalika Baskara kaliyan Imel nglampahi konflik padudon amargi Imel cemburu tumrap Baskara ingkang nyebataken asmanipun Arum kanthi mesra. Imel ngendika bilih Arum menika

namung wanita murahan ingkang sampun ngrebut baskara saking piyambakipun. Baskara mbantah menapa pangandikanipun Imel kasebat, ananging Imel boten pasrah kemawon, katingal saking ukara ‘Imel ora bakal pasrah ngono wae’, ukara kasebat nedahaken bilih Imel boten pasrah kemawon kangge ngadhepi perkawis kaliyan Baskara kasebat.

Salajengipun, Imel ugi nglampahi konflik padudon malih kaliyan Baskara, konflik kasebat dipunsebabaken perselingkuhanipun Baskara kaliyan Arum. Baskara gadhah kekajengan badhe pisah kaliyan Imel, ananging Imel boten kersa saha piyambakipun tetep ing pamanggihipun boten kersa pisah saking Baskara.

“Bocah SMP wae ngerti yen kuwi tegesi sampeyan pengin pisah. **Pokoke ora. Aku emoh kok pegat.**” (Djaka Lodang No. 04, kaca 49)

Ukara ‘Pokoke ora. Aku emoh kok pegat’ ing pethikan ing nginggil nedahaken bilih sikapipun Imel nalika nglampahi konflik padudon kaliyan Baskara inggih menika tetep ing pamanggihipun. Piyambakipun boten kersa menawi kedah pegat kaliyan Baskara.

Konflik padudon ugi kadadosan antawisipun Baskara kaliyan Imel amargi Imel sampun ngandheg kaliyan priya sanes. Namung saged nangis saha nyuwun pangapunten nalika nglamaphi padudon kaliyan Baskara.

“Imel ora bisa wangsulan. Dheweke mung nangis karo njaluk ngapura.” “Saiki soal perceraian tak pasrahake marang kowe. Saya cepet saya apik. Ben cetha. Dene soal papan kowe ora perlu kuwatir. Omah iki bisa tetep kok panggoni. Aku ora mbutuhake. Mung barang-barangku wae sing tak gawa,” ujare Baskara sadurunge melu ninggalake Imel. Ana rasa lega. Dhadhane krasa plong banget saiki. (Djaka Lodang No. 09, kaca 33)

Ukara ‘Imel ora bisa wangsulan. Dheweke mung nangis karo njaluk ngapura’ nedahaken bilih Imel boten saged wangsulan saha nangis nalika

nglampahi konflik kaliyan Baskara. Sinaosa sampun nyuwun pangapunten kaliyan Baskara, ananging Baskara tetep nyuwun pisah kaliyan Imel.

d. Paraga Sulis

Paraga Sulis inggih menika paraga priya ingkang dados kanca kenthelipun Baskara. Paraga kasebat kalebet paraga sederhana amargi boten dipuncariyosaken sedaya sisi pagesanganipun, ananging paraga Sulis ugi nglamhai konflik kaliyan paraga kompleks ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa* menika. Piyambakipun ugi gadhah sikap tartamtu nalika nglampahi konflik kasebat.

a) Perdebatan

Konflik perdebatan kalampahan antawisipun Sulis kaliyan Baskara ingkang dipunsebabaken amargi beda pamanggih ngengingi sipatipun Imel. Baskara gadhah pamanggih bilih Imel menika sanes tipe wanita ingkang dados kekajenganipun, wondene pamanggihipun Sulis bilih Imel menika wanita ingkang gadhah toleransi ingkang inggil dhumateng Baskara. Sikapipun Baskara inggih menika tetep ing pamanggihipun wondene Sulis namung prihatos mangertos perkawis rumah tangganipun Baskara, kados ing pethikan ing ngandhap menika.

“Dak akoni, Imel pancen ibu rumah tangga sing apik. Bakti marang guru laki. Nanging dudu wanita kaya kuwi sing tak goleki. Aku seneng wanita sing ora terlalu lembut. Rada liar. Mbanggel sithik ora apa-apa. Bisa dijak antem-anteman, maksutku nggon pemikiran. Dadi ora tansah sendika dhawuh. Sesandhingan karo wanita kaya iku rasane mujudake tantangan tersendiri sing marakake gregetku ora bakal mati.”

Sulis ora ngomentari apa-apa. **Ing batin dheweke uga mesakake marang Baskara sing wis dianggep minangka sedulur sinarawedi iku.**” (Djaka Lodang No. 40, kaca 18)

Pethikan ing nginggil menika kadadosan nalika Sulis kaliyan Baskara saweg debat ngengingi kawontenan rumah tangganipun Baskara kaliyan Imel ingkang kirang harmonis. Sulis gadhah pamanggih bilih Imel menika gadhah toleransi ingkang inggil dhumateng Baskara, ananging miturut Baskara, piyambakipun boten namung mbetahaken wanita ingkang namung sendhika dhawuh kaliyan piyambakipun. Baskara rumaos bilih Imel menika boten saged mujudaken tipe wanita ingkang dados kekajenganipun, piyambakipun remen kaliyan wanita ingkang boten namung bekti kaliyan Baskara ananging uga saged dipunajak diskusi utawi adu argumen, wanita ingkang dipunmaksud dening Baskara inggih menika Arum. Ukara ‘Ing batin dheweke uga mesakake marang Baskara sing wis dianggep minangka sedulur sinarawedi iku’ nedahaken bilih Sulis prihatos kaliyan perkawis ingkang saweg kalampahan dening Baskara, saengga piyambakipun boten ngendika menapa-menapa malih ngengingi perkawis kasebat.

Konflik *perdebatan* ugi kalampahan antawisipun Sulis kaliyan Baskara ngengingi gegayutanipun Baskara kaliyan Arum. Minangka kanca kenthelipun, Sulis sampun paring piweling supados Baskara tansah njagi rumah tangganipun, ananging Baskara tetep ing pamanggihipun badhe tetep sesambetan kaliyan Arum.

“Aku ngrasakake yen urip iki ana tegese. Dheweke kenya sing tak goleki seprana-seprene. Adhuh, Lis. Aku durung tau ngrasakake jatuh cinta kaya iki,” kandhane luwih adoh.

“Iya. Nanging kowe iya kudu eling yen awakmu saiki dudu priya sing bebas maneh.” (*Djaka Lodang* No. 51, kaca 18)

Ukara ‘Iya. Nanging kowe iya kudu eling yen awakmu saiki dudu priya sing bebas maneh.’ Nedahaken bilih sikapipun Sulis nalika nglampahi perdebatan

kaliyan Baskara inggih menika ngemutaken Baskara supados tansah emut bilih piyambakipun sampun gadhah garwa saha sampun boten bebas malih kadosdene nalika dereng palakrama.

b) Pameksan

Konflik pameksan kalampahan antawisipun Imel kaliyan Sulis nalika Imel nyuwun pirsa alamatipun Arum dhumateng Sulis. Konflik pameksan kasebat kadadosan mawi pawicantenan ing telpon.

“Tenan, Mbak. Upama ngerti mesthi tak kandhani. Lha wong manungsane wae urung tepung kok alamate,” Sulis nyoba ngyakini. Nanging Imel tetep ora percaya. Hape langsung dipateni dening Imel. (*Djaka Lodang* No. 03, kaca 2)

Sikapipun Sulis nalika nglampahi konflik pameksan kaliyan Imel inggih menika nolak panyuwunanipun Imel, katedahaken ing ukara ‘Tenan, Mbak. Upama ngerti mesthi tak kandhani. Lha wong manungsane wae urung tepung kok alamate’. Imel meksa badhe nyuwun alamatipun Arum dhumateng Sulis, ananging Sulis nolak paring alamatipun Arum dhumateng Imel amargi piyambakipun boten mangertos bab kasebat. Imel tetep boten pitados kaliyan pangandikanipun Sulis kasebat.

c) Padudon

Konflik padudon kalampahan antawisipun Sulis kaliyan Baskara nalika saweg pados alamatipun Arum. Padudon kasebat dipunsebabaken amargi salah paham nalika Sulis nyebataken bilih Arum menika boten gadhah kaluwihan tinimbang wanita sanes saengga damel Baskara duka. Baskara blaka bilih piyambakipun pados alamatipun Arum amargi pranyata Arum menika wanita ingkang sampun dipunantu-antu dening Baskara dumugi sakmenika.

Piyambakipun katresnan ing pitepangan sepisanan kaliyan Arum amargi wanita kasebat saged mujudaken obsesi jiwaniipun Baskara. Sikapipun Sulis inggih menika prihatos kaliyan kawontenanipun Baskara amargi sakmenika piyambakipun sampun boten legan malih, ananging taksih ugi pados wanita kangge mujudaken obsesi jiwaniipun.

“Dak akoni, olehku rabi pancen sawijining keputusan sing salah. Aku terlalu grusa-grusu. Kowe ngerti Lis, geneya aku kok langsung kedanan karo kenya iku senajan lagi ketemu sepisan. Aku lagi sadhar mau bengi. Pranyata kuwi kenya sing tansah tak impi-impi, iya dheweke sing tak goleki nganti seprana-seprene. Tak rewangi niba-tangi. Dheweke mujudake obsesi jiwaku, sing tansah aweh aku inspirasi lan greget kanggo ngranggeh lintang lan ngrasakake angete srengenge.”

“Eh, dakkira sawise omah-omah kowe bisa berubah. Jebul padha wae. Ora ana bedane karo nalika isih legan. Mbokmaune rasah kesusu rabi. Dadi senajan kowe arep njungkir njempalik ora ana sing kudu mboktatoni,” ujare Sulis akeh-akeh. (*Djaka Lodang* No. 39, kaca 19)

Sikapipun Sulis inggih menika prihatos tumrap kawontenanipun Baskara menawi Baskara namung badhe njangkepi raos egonipun kemawon. Sulis gadhah pamanggih bilih Baskara saged mungkasi sipatipun ingkang remen gontas-gantos pacangan saksampunipun palakarama, ananing pranyata sipat kasebat boten ugi ewah. Sulis namung saged paring piweling tumrap Baskara bilih menapa ingkang dipuntindakaken Baskara menika sampun ngantos kados sakderengipun inggih menika ngoyak wanita namung kangge kasenangan piyambak kemawon.

Konflik padudon ugi kalampahan antawisipun Sulis kaliyan Imel, Imel cubriya bilih Baskara saweg kaliyan Arum, saengga piyambakipun nyuwun pirsu kaliyan Sulis. Sulis boten kersa paring katrangan bab gegayutanipun Baskara kaliyan Arum saengga damel Imel duka. Kados ing pethikan ing ngandhap menika.

“Alaah, ndadak ethok-ethok ora ngerti barang. Kuwi lho, wanita sing ana ing lukisane Si Bas.”

“Kok gak weruh ya, Mbak.” **Sulis isih nyoba nglindhungi Baskara.**

“Eh, maaf. Iki lagi ana tamu akeh,” kandhane Sulis maneh, banjur ha-pe cepet-cepet ditutup. Wegah ngladeni omongane Imel sing saya kasar. Ora mutu. (*Djaka Lodang* No. 50, kaca 19)

Nalika nglampahi konflik padudon kaliyan Imel, sikapipun Sulis inggih menika mbelani Baskara saking Imel amargi piyambakipun boten kersa menawi Imel tansah cubriya tumrap piyambakipun. Sikap kasebat katedahaken ing ukara ‘Sulis isih nyoba nglindhungi Baskara’. Sulis mbelani Baskara amargi piyambakipun kanca kenthelipun Baskara, saha piyambakipun boten remen kaliyan sikapipun Imel ingkang kasar.

e. Paraga Ulin

Paraga Ulin inggih menika praga wanita ingkang dados kanca kenthelipun Arum ing papan pedamelanipun. Piyambakipun nglampahi konflik padudon ingkang dipunsebabaken amargi salah paham kaliyan Arum nalika Arum saweg katresnan kaliyan Baskara.

“Sori. Aja salah tampa. Aku mung kuwatir wae. Olehku kandha mung merga aku perdhuli. (*Djaka Lodang* No. 44, kaca 19)

Nalika nglampahi konflik kasebat, Sikapipun Ulin inggih menika kuwatos kaliyan kawontenanipun Arum. Ulin nyuwun pangapunten kaliyan Arum saha ngandharaken kawontenan ingkang sejatosipun bilih piyambakipun kuwatos ngengingi perkawis ingkang saweg kalampahan dening Arum.

f. Paraga Pak Jan

Paraga Pak Jan inggih menika sopir pribadhinipun Baskara, paraga kasebat kalebet paraga sederhana amargi namung dipuncariyosaken setunggal sisi

kemawon. Paraga Pak Jan medal nalika paraga Imel nyuwun pirsu kaliyan piyambakipun ngengingi gegayutanipun Baskara kaliyan Imel, ananging piyambakipun boten kersa nyariyosaken bab kasebat saengga nglampahi konflik pameksan dening Imel supados nedahaken alamat tujuanipun Baskara dhateng kantor travel.

“Pak Jan ora bisa nulak prentah kuwi. sebab wingi dheweke dhewe sing bukak wewadi yen Baskara menyang Yogya nganggo travel. Kepeksa Pak Jan ngeterake Imel menyang sawenehe agen travel ing cedhak dalan tol sing tumuju Yogya.” (*Djaka Lodang* No. 05, kaca 2)

Pak Jan dipunpeksa dening Imel supados nedahaken travel ingkang dipunginakaken Baskara dhateng Yogya amargi piyambakipun ingkang matur bilih Baskara dhateng Yogya nitih travel, saengga piyambakipun boten saged nulak kanthi kapeksa prentah majikanipun kasebat. Ukara ingkang kacithak kandel ‘Pak Jan ora bisa nulak prentah kuwi’ nedahaken bilih Pak Jan boten saged nulak prentah saking majikanipun saha kapeksa kangge nyaguhi panyuwunanipun Imel kasebat.

g. Karyawan kantor

Wujud konflik ingkang kalampahan dening karyawan kantor inggih menika konflik pergunjangan tumrap tumindakipun Arum minangka pimpinan kantor LSM ingkang merjuangaken hak-hakipun wanita saha nentang poligami sampun nerak prinsip profesinipun minangka aktivis kasebat kanthi sesambetan kaliyan Baskara, priya ingkang sampun gadhah garwa. Kabar miring kasebat saged kasebar amargi nalika Baskara saweg ing Yogya, mejanipun Arum sampun pesthi kosong, saha boten sengaja Ulin nyariyosaken bab sesambetanipun Arum kasebat tumrap kanca-kanca ing kantoripun.

Kancane padha pandeng-pandangan nalika weruh Arum nampani tilpun, luwih-luwih nyawang owah-owahan ing pasuryane Arum. Wis pirang-pirang dina katon suntrut, nanging saiki rada sumringah. **Wong-wong kuwi ora ana sing wani takon, mung padha klesik-klesik.** Arum satemene uga ngerti yen dirasani. Nanging dheweke ethok-ethok ora ngerti utawa sing luwih pas ora peduli. (*Djaka Lodang* No. 08, kaca 2)

Ukara ingkang kacithak kandel ‘Wong-wong kuwi ora ana sing wani takon, mung padha klesik-klesik’ nedahaken bilih sikapipun para karyawan kantor LSM ingkang kapimpin dening Arum kasebat namung saged ngrasani Arum, saha boten wantun nyuwun pirsu kaliyan Arum amargi Arum menika pimpinan ing kantor kasebat.

4. Caranipun Paraga Mungkasi Konflik Sosial Ing *Cerbung Kidung Sukma*

Larasing Jiwa

Saking asiling panaliten kapanggihaken bilih caranipun paraga mungkasi konflik ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa* inggih menika kesah, mendel, ngandharaken kawontenan ingkang sejatosipun, nggertak, meksa, nyuwun pirsu, nakyinake Imel, dhateng agen travel, ngendikani, misuh, ngendhani, damel kasepakatan, mundur saking kantor, rembagan kaliyan Arum, sarujuk kaliyan usulanipun Baskara, nyuwun pangapunten, pegat. Caranipun paraga kangge mungkasi konflik sosial kasebat badhe kaandharaken ing ngandhap menika.

a. Kesah

Kesah inggih menika salah satunggaling cara kangge ngrampungaken konflik ingkang kalampahan. Arum kesah nalika nglampahi konflik perdebatan kaliyan Baskara. Arum debat kaliyan Baskara nalika kekalihipun saweg ningali lukisan ing salah satunggaling pameran lukisan ing Yogya, lukisan kasebat

awujud wanita tanpa busana. Arum gadhah pamanggih bilih lukisan kasebat sampun nglecehaken para wanita, ananging miturut Baskara lukisan kasebat gadhah nilai seni ingkang inggil. Kangge ngrampungaken debat kaliyan Baskara, Arum kesah saking Baskara.

Arum ora nanduki. Debat karo Baskara ora bakal menang. Soale Baskara olehe nyawang saka sudut seni, sauntara Arum saka sudut etika. Dadi ya ora bakal gathuk. Mulane dheweke trima nyingkrih, nonton lukisan liyane sing ora nyepeti mata kaya “nudis”. (*Djaka Lodang* No. 37, kaca 18)

Beda pamanggih ngengingi lukisan kanthi irah-irahan “nudis” njalari konflik debat antawisipun Baskara kalihan Arum. Nalika nglampahi *perdebatan* kasebat, piyambakipun sadhar bilih debat kaliyan Baskara boten bakal menang saengga Arum milih kesah saking Baskara lajeng ningali lukisan-lukisan sanesipun piyambak. Kesahipun Arum kasebat dados cara kangge ngrampungaken konflik debat kaliyan Baskara.

Cara kesah ugi dipuntindakaken dening Imel nalika nglampahi konflik padudon kaliyan Baskara. Padudon kasebat dipunsebabaken amargi kecemburuan Imel nalika Baskara nimbali asmanipun Arum ing sangajengipun Imel. Arum kesah saking Baskara kangge ngrampungaken padudon.

“Dheweke ora tau ngrebut aku, nanging aku sing kedanan. Aja nyalahake dheweke.”

“Huh!” Imel mlengos. Atine saya panas krungu pengakuane Baskara. luwih-luwih kelingan mentas mau, sing lanang nyebut jenenge wanita iku kanthi mesra. Ora tau Baskara ngucap sing kaya ngono iku marang dheweke. Dhadhane Imel rasane kaya arep bengkah-bengkaha.

“Sampeyan kejem!” aloke karo mlayu ninggalake Baskara. (*Djaka Lodang* No. 02, kaca 51)

Pethikan ing nginggil kadadosan nalika Imel cemburu amargi Baskara nyebat asmanipun Imel kanthi mesra. Imel boten trima nalika Baskara langkung

mbelani Arum tinimbang piyambakipun. Ukara ingkang kacithak kandel “Sampeyan kejem!” aloke karo mlayu ninggalake Baskara’ nedahaken bilih menapa ingkang sampun dipuntindakaken dening Baskara sampun damel sakit ing manahipun Imel, piyambakipun boten kuwawa nahan pangraosan cemburu kasebat saengga Imel milih kesah kangge ngrampungaken padudon antawis kekalihipun.

b. Mendel

Mendel inggih menika cara kanthi boten paring wangsulane utawi boten nindakaken tumindak menapa-menapa. Ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*, salah satunggaling cara ingkang dipuntindakaken dening paraga kangge mungkasi konflik sosial inggih menika mendel. Kados ingkang dipuntindakaken dening paraga Baskara nalika nglampahi konflik debat kaliyan Arum.

Petungane Baskara mesthi nututi. Ngancani dheweke nonton lukisan-lukisan liyane. Kanyatane isih akeh lukisan sing durung sempat diamati. Jebul dheweke salah. **Priya kuwi tetep ngadeg mbegegeg ing sangarepe lukisan “nudis” sing kanggone Arum ngisin-isinake wanita, nanging wis tekan tataran nggegilani.** (*Djaka Lodang* No. 37, kaca 19)

Pethikan ing nginggil menika kadadosan nalika Baskara nglampahi debat kaliyan Arum. Nalika nglampahi debat kasebat Arum kesah saking Baskara kangge ngrampungaken debat kasebat, wondene Baskara namung mendel kemawon. Ukara ‘Priya kuwi tetep ngadeg mbegegeg ing sangarepe lukisan “nudis” sing kanggone Arum ngisin-isinake wanita, nanging wis tekan tataran nggegilani’ nedahaken bilih Baskara boten ewah saking panggenanipun sanadyan

Arum nilar piyambakipun. Baskara namung mendel sinambi ngamati lukisan “nudis”, makaten cara Baskara kangge ngrampungaken debat kaliyan Arum.

Konflik debat ugi kalampahan antawisipun Baskara kaliyan Sulis ingkang dipunsebabaken amargi beda pamanggih ngengingi sipatipun Imel saha tumindak sedheng ingkang sampun dipuntindakaken dening Baskara. Baskara ngandharaken kawontenan ingkang sejatosipun ngengingi tumindakipun kasebat, Sulis namung saged mendel.

Sulis ora ngomentari apa-apa. Ing batin dheweke uga mesakake marang Baskara sing wis dianggep minangka sedulur sinarawedi iku.” (Djaka Lodang No. 40, kaca 18)

Pethikan ing nginggil kadadosan nalika Sulis nglampahi konflik perdebatan kaliyan Baskara ngengingi sipatipun Arum tinimbang Imel minangka garwanipun Baskara. Sulis gadhah upaya supados Baskara boten nindakaken tumindak ingkang saged ngrisak rumah tangganipun kaliyan Imel kanthi tumindak sedeng kaliyan Arum, amargi Sulis gadhah pamanggih bilih Imel menika garwa ingkang bekti kaliyan Baskara. Ananging Baskara tetep ing pamanggihipun badhe gegayutan kaliyan Arum amargi piyambakipun rumaos Arum menika wanita ingkang dados *tipe*-nipun tinimbang Imel. Sulis boten saged ngendika malih saksampunipun Baskara ngendika makaten. Ukara ‘Sulis ora ngomentari apa-apa’ nedahaken bilih Sulis namung mendel amargi piyambakipun ugi priatos kaliyan kawontenanipun Baskara ingkang sampun kaanggep minangka kulawarganipun piyambak.

Cara mendel ugi dipuntindakaken dening Pak Jan nalika nglampahi konflik pameksan kaliyan Imel. Imel meksa Pak Jan supados maringi alamatipun

Arum ing Yogya, ananging Pak Jan boten kersa paring katrangan menapa-menapa.

Nanging dheweke wis diwanti-wanti dening Baskara ora kena mbocorake wewadi iku marang sapa wae kalebu Imel. **Tekan saiki dheweke isih tetep rapet njaga wewadi kuwi.** (*Djaka Lodang* No. 05, kaca 2)

Ukara ‘Tekan saiki dheweke isih tetep rapet njaga wewadi kuwi’ nedahaken bilih Pak Jan boten paring katrangan ngengingi alamatipun Arum ing Yogya amargi piyambakipun sampun dipundhawuhi dening Baskara supados boten maringi ngertos kaliyan sinten kemawon ngengingi sesambetanipun Baskara kaliyan Arum. Saengga sanadyan sampun dipunpeksa dening Imel supados blaka alamatipun Arum, Pak Jan boten kersa paring katrangan kasebat. Pak Jan milih mendel kangge ngrampungaken konflik pameksan kasebat.

Konflik padudon ing ngandhap kadadosan antawisipun Arum kaliyan Ulin minangka kanca kenthelipun. Padudon kasebat kalampahan amargi salah paham antawis kekalihipun. Ulin kuwatos kaliyan kawontenanipun Arum saengga piyambakipun paring saran supados konsultasi dhateng psikolog, ananging Arum salah tinampi pangandikanipun Ulin kasebat.

“Arum mesem. Dheweke bisa mangerti kekuwatirane mitrane kuwi.” (*Djaka Lodang* No. 44, kaca 19)

Pethikan ing nginggil kadadosan nalika Arum kaliyan Ulin nglampahi padudon ingkang dipunsebabaken amargi Arum salah tinampi pangandikanipun Ulin ingkang paring saran supados Arum konsultasi dhateng psikolog. Ulin gadhah pamanggih bilih menawi katresnan ingkang keladung menika boten sae dhateng kawontenan psikologisipun manungsa. Semanten ugi ingkang dipunraosaken Ulin tumrap Arum, piyambakipun gadhah pamanggih bilih

sikapipun Arum radi ewah amargi katresnan kaliyan Baskara ingkang keladung. Pangandikanipun Ulin damel salah paham kaliyan Arum, dening Arum namung tiyang ingkang gadhah penyakit kelainan jiwa ingkang konsultasi dhateng psikolog, saengga piyambakipun boten narima pangandikanipun Ulin ingkang makaten. Ulin ngandharaken kawontenan ingkang sejatosipun bilih piyambakipun paring saran kasebat amargi kuwatos kaliyan kawontenanipun Arum, saengga Arum namung mendel saha saged mangertos perkawis kasebat. Mendelipun Arum kasebat minangka cara kangge ngrampungaken padudon antawis Arum kaliyan Ulin.

c. Ngandharaken kawontenan ingkang sejatosipun

Paring katrangan inggih menika salah satunggaling cara ingkang dipunpendhet supados konflik ingkang saweg dipunlampahi boten sangsaya ewet. Kangge ngrampungaken konflik *perdebatan* antawisipun Baskara kaliyan Sulis bab kawontenan rumah tangganipun Baskara kaliyan Imel, Baskara ngandharaken kawontenan ingkang sejatosipun tumrap Sulis supados Sulis saged mangertos kawontenan rumah tangganipun Baskara kaliyan Imel.

“Dak akoni, Imel pancen ibu rumah tangga sing apik. Bakti marang guru laki. Nanging dudu wanita kaya kuwi sing tak goleki. Aku seneng wanita sing ora terlalu lembut. Rada liar. Mbanggel sithik ora apa-apa. Bisa dijak antem-anteman, maksutku nggon pemikiran. Dadi ora tansah sendika dhawuh. Sesandhingan karo wanita kaya iku rasane mujudake tantangan tersendiri sing marakake gregetku ora bakal mati.” (Djaka Lodang No. 40, kaca 18)

Pethikan ing nginggil kadadosan nalik Baskara kaliyan Sulis saweg debat ngengingi tumindak sedhengipun Baskara kaliyan Arum. Sulis gadhah pamanggih

bilih Baskara boten kepareng tumindak manaten amargi sampun gadhah Imel minangka garwa ingkang bekti tumrap Baskara. Baskara tetep ing pamanggihipun badhe sesambetan kaliyan Arum sanadyan Sulis sampun paring piweling dhateng Baskara. Kangge ngrampungaken debat kasebat, Baskara ngandharaken kawontenan ingkang sejatosipun bilih piyambakipun rumaos boten wonten kacocogan kaliyan Imel amargi Imel menika boten saged mujudaken tipe wanita ingkang dados kekajenganipun, beda kaliyan Arum ingkang saged mujudaken tipe wanita ingkang dados kekajenganipun Baskara kasebat.

Baskara ugi ngandharaken kawontenan ingkang sejatosipun dhateng Sulis nalika kekalihipun nglampahi konflik debat ngengingi perkawis rumah tangganipun Baskara kaliyan Imel. Debat kasebat kadadosan saksampunipun Imel kaliyan Sulis nglampahi padudon amargi Sulis boten kersa paring katrangan ngengingi sesambetanipun Baskara kaliyan Arum. Sulis prihatos saha duka kaliyan kawontenan rumah tangganipun Baskara, saengga piyambakipun paring piweling tumrap Baskara supados tansah eling bilih sampun gadhah garwa Imel saha boten nglajengaken sesambetanipun malih kaliyan Arum. Sanadyan sampun dipunnasehati dening Sulis, ananging Baskara tetep ing pamanggihipun badhe sesambetan kaliyan Arum. Baskara ngandharaken kawontenan ingkang sejatosipun tumrap Sulis bilih piyambakipun boten kepengin kelangan Arum.

“Aku sadhar kuwi. **Nanging aku ora kepengin kelangan kenya sing tak tresnani iku.**” (*Djaka Lodang* No. 51, kaca 18)

Data ing nginggil menika pethikan saking pawicantenan antawisipun Baskara kaliyan Sulis. Kekalihipun saweg nglampahi *perdebatan* ngengingi gegayutanipun Baskara kaliyan Arum ingkang sampun ngrusak rumah

tangganipun Baskara piyambak. Sulis gadhah pamanggih bilih kawontenan rumah tangganipun Baskara ampun ngantos bibrah amargi wonten wanita sanes ingkang dipuntresnani, ananging pamanggih kasebat boten jumbuh kaliyan menapa ingkang dipunraosaken Baskara, inggih menika raos katresnan ingkang sanget dhateng Arum. Ukara ‘Nanging aku ora kepengin kelangan kenya sing tak tresnani iku’ nedahaken bilih Baskara ngandharaken kawontenan ingkang sejatosipun bilih piyambakipun boten kepengin kelangan wanita ingkang sanget dipuntresnani, inggih menika Arum. Cara kasebat dipunpulih kangge ngrampungaken perdebatan antawis baskara kaliyan Sulis.

Cara ngandharaken kawontenan ingkang sejatosipun ugi dipuntindakaken dening Sulis kangge ngrampungaken konflik padudon ingkang kalampahan antawisipun Sulis kaliyan Baskara. Konflik kasebat dipunsebabaken salah paham amargi Sulis nyebataken bilih Arum menika boten gadhah kaluwihan tinimbang wanita sanes saengga damel Baskara duka. Sulis ngandharaken kawontenan ingkang sejatosipun maksut pangandikanipun kasebat.

“Sori...sori. Aku ra duwe maksud kaya mangkono. Aku percaya yen dheweke dudu wanita gampang. Aku mung pengin ngerti apa sing menarik saka wanita kuwi. Aja-aja kaya sing uwis-uwis, kowe mung nglegani rasa egomu. Mengko yen anggonmu ngoyak wis kecandhak ya wis. Kaya sing liya-liyane, sadurunge olehmu ngoyak-ngoyak setengah mati paribasane mbokrewangi niba tangi, bareng wis kecandhak ya wis. Terus mbok tinggal ngono wae.” (*Djaka Lodang* No. 39, kaca 19)

Pethikan ing nginggil menika kadadosan nalika Baskara kaliyan Sulis

saweg pados alamatipun Arum. Ing satengahing margi, Sulis ngendika bilih Arum menika namung wanita biasa ingkang boten gadhah kaluwihanipun, piyambakipun kuwatos mbokbilih Baskara nganggep Arum namung kangge njangkepi raos egonipun kemawon. Baskara duka saksampunipun mireng

pangandikanipun Sulis kasebat. Kangge ngrampungaken konflik padudon kasebat, Sulis nyuwun pangapunten saha ngandharaken kawontenan ingkang sejatosipun dhateng Baskara bilih menika namung salah paham. Sulis namung badhe paring piweling dhateng Baskara bilih menapa ingkang dipuntindakaken Baskara menika sampun ngantos kados prastawa-prastawa sakderengipun inggih menika ngoyak wanita namung kangge kasenangan piyambak kemawon.

Saksampunipun Sulis ngandharaken kawontenan ingkang sejatosipun makaten, Baskara ugi ngandharaken kawontenan ingkang sejatosipun ngengingi pangraosan ingkang tansah dipunpenggaling dening piyambakipun.

“Dak akoni, olehku rabi pancen sawijining keputusan sing salah. Aku terlalu grusa-grusu. Kowe ngerti Lis, geneya aku kok langsung kedanan karo kenya iku senajan lagi ketemu sepisan. Aku lagi sadhar mau bengi. Pranyata kuwi kenya sing tansah tak impi-impi, iya dheweke sing tak goleki nganti seprana-seprene. Tak rewangi niba-tangi. Dheweke mujudake obsesi jiwaku, sing tansah aweh aku inspirasi lan greget kanggo ngranggeh lintang lan ngrasakake angete srengenge.” (*Djaka Lodang* No. 39, kaca 19)

Baskara ngandharaken kawontenan ingkang sejatosipun dhateng Sulis bilih menapa ingkang dipuntindakaken kasebat menika amargi piyambakipun sampun manggihaken wanita ingkang dados pangajab minangka obsesi jiwaniipun. Baskara gadhah pamanggih nilih Arum menika wanita ingkang sampun njangkepi sedaya kriteria ingkang dados kekajenganipun Baskara, saengga Baskara gadhah pangajab supados piyambakipun saged sesambetan kaliyan Arum.

Cara mungkasi kanthi ngandharaken kawontenan ingkang sejatosipun ugi dipuntindakaken dening Ulin ingkang nglampahi konflik padudon kaliyan Arum. Ulin inggih menika kanca kenthelipun Arum ing papan pedamelanipun. Kekalihipun nglampahi konflik padudon ingkang dipunsebabaken salah paham

awit pangandikanipun tumrap Arum. Kangge mungkasi perkawis kasebat, Ulin ngandharaken kawontenan ingkang sejatosipun tumrap Arum ngengingi pangandikanipun Ulin tumrap Arum.

“Sori. Aja salah tampa. Aku mung kuwatir wae. Olehku kandha mung merga aku perdhuli. (*Djaka Lodang* No. 44, kaca 19)

Pethikan ing nginggil menika kadadosan nalika Ulin dhumateng Arum supados konsultasi kaliyan psikolog ngengingi kawontenanipun, amargi Ulin gadhah pamanggih bilih raos katresnan ingkang keladuk menika boten sae. Ananging Arum salah tinampi pangandikan kasebat, Arum nginten bilih Ulin saweg ngendika bilih piyambakipun sakit jiwa. Ukara ‘Sori. Aja salah tampa. Aku mung kuwatir wae’ nedahaken bilih Ulin ngandharaken kawontenan ingkang sejatosipun bilih pangandikanipun kalawau supados salah paham kasebat boten dados perkawis amargi piyambakipun namung kuwatos kaliyan kawontenanipun Arum kemawon.

d. Ngalah

Ngalah inggih menika cara ingkang dipuntindakaken kanthi boten paring narima utawi boten paring *perlawanan* nalika nglampahi konflik. Cara ngalah kasebat dipuntindakaken dening Sulis nalika nglampahi konflik perdebatan kaliyan Baskara ngengingi kawontenan rumah tangganipun Baskara kaliyan Imel ingkang sampun boten harmonis malih. Minangka kanca kenthelipun, Sulis sampun paring piweling supados Baskara tansah njagi rumah tangganipun, ananging Baskara tetep ing pamanggihipun badhe gegayutan kaliyan Arum. Baskara ngalah kangge ngrampungaken perdebtan kaliyan Baskara.

“Terserah. Iki urusan pribadimu. Aku ora bakal nyampuri. Wis, ya. Aku bali dhisik.” Bubar kandha kaya mangkono Sulis terus menyat. (*Djaka Lodang* No. 51, kaca 18)

Sulis namung saged ngalah kaliyan pamanggihipun Baskara, saged dipuntingali saking ukara ‘Terserah. Iki urusan pribadimu. Aku ora bakal nyampuri’. Ukara kasebat nedahaken bilih piyambakipun boten badhe ndherek campur urusanipun malih. Sulis langkung milih ngalah saha kesah kangge ngrampungaken *perdebatan* kasebat.

Cara ngalah ugi dipuntindakaken denign Baskara nalika nglampahi konflik pameksan dening Imel. Imel meksa supados tansah ngancani nalika Imel sakit amargi kathah ngunjuk alkohol, saha boten ngurusi pameran lukisan kemawon. Sejatosipun Baskara boten kersa amargi piyambakipun kedah njagi pameran lukisan saha badhe pepanggihan kaliyan Arum, Baskara ngendika dhateng Imel supados kondur dhateng Semarang kemawon. Imel meksa bilih piyambakipun kersa wangsul dhateng Semarang menawi Baskara ugi ndherek wangsul. Bab kasebat saged dipuntingali ing pethikan ing ngandhap.

Baskara misuh-misuh jroning ati. Nanging dheweke ora bisa apa-apa. **Tinimbang Imel tetep ngotot mapan ana Yogya lan gawe kisruh, luwih becik dheweke ngalah. Ngalah kanggo menang.** (*Djaka Lodang* No. 52, kaca 19)

Pethikan ing nginggil kadadosan nalika Imel meksa supados Baskara ndherek piyambakipun wangsul dhateng Semarang. Ukara ‘Tinimbang Imel tetep ngotot mapan ing Yogya lan gawe kisruh, luwih becik dheweke ngalah. Ngalah kanggo menang’ nedahaken bilih caranipun Baskara kangge ngrampugnaken konflik pameksan kaliyan Imel inggih menika kanthi cara ngalah. Baskara kersa wangsul dhateng Semarang kaliyan Imel supados Imel boten damel kisruh nalika

wonten in Yogya sanadyan sejatosipun Baskara boten gadhah kekajengan badhe wangsul.

e. Nggertak

Nggertak inggih menika cara kangge ngrampungaken konflik sosial ingkang dipuntindakaken dening paraga Imel kaliyan Sulis. Imel kaliyan Sulis nglampahi konflik awujud padudon ingkang dipunsebabaken amargi raos cubriyaning Imel tumrap Sulis bilih Sulis mangertos ngengingi sesambetanipun Baskara kaliyan Arum.

“Wanita sing endi, Mbak? Sebab wanita sing mrene nonton pameran Baskara akeh banget.” Panambonge Sulis.

“Alaah, ndadak ethok-ethok ora ngerti barang. Kuwi lho, wanita sing ana ing lukisane Si Bas.”

“Eh, maaf. Iki lagi ana tamu akeh,” kandhane Sulis maneh, banjur ha-pe cepet-cepet ditutup. Wegah ngladeni omongane Imel sing saya kasar. Ora mutu.

(Djaka Lodang No. 50, kaca 19)

Pethikan ing nginggil menika pawicantenan antawisipun Imel kaliyan Sulis mawi telpon. Imel nyuwun pirsa dhateng Sulis ngengingi sesambetanipun Baskara kaliyan Arum. Ukara ingkang kacithak kandel ‘Alaah, ndadak ethok-ethok ora ngerti barang. Kuwi lho, wanita sing ana ing lukisane Si Bas’ nedahaken bilih Imel nggertak Sulis supados kersa paring katrangan ngengingi sesambetanipun Baskara kaliyan Arum. Sanadyan Imel sampun nggertak Sulis, ananging piyambakipun tetep boten kersa paring katrangan kasebat, Sulis nutup telponipun.

Cara ngrampungaken konflik kanthi nggertak ugi dipuntindakaken Baskara nalika nglampahi konflik padudon kaliyan Imel. Padudon kasebat

kadadosan amargi raos cubriyaning Imel tumrap Baskara bilih Baskara gadhah wanita sanes ingkang dipuntresnani.

“Nanging saiki aku preduli. Aku pengin weruh kaya apa rupane WIL mu. Aku pengin ngerti, apa sing menarik saka wanita iku kok njenengan bisa kedanan.”

“Lambemu yen ngomong dijaga. Yen saben proses kreatifku mbok cubriyani, suwe-suwe aku bisa mandhul lan nggantung kuas. Karierku pinangka pelukis tamat. Jujur, aku milih sliramu dakkira sliramu bisa mangerti donyaku.” Swarane Baskara rada sengol. Imel rada nggragap bareng disengoli kaya mangkono. (*Djaka Lodang* No. 45, kaca 19)

Pethikan ing nginggil menika kadadosan nalika Imel ningali katalog lukisan ingkang kadamel dening Baskara, ing katalog kasebat wonten salah satunggaling lukisan awujud wanita kanthi irah-irahan “kenya jroning impen”. Imel penasaran saha cubriya bilih Baskara gadhah sesambetan kaliyan wanita ing lukisan kasebat saengga piyambakipun nyuwun pirsu kaliyan Baskara, ananging Baskara boten remen kaliyan pitakenanipun Imel. Sanadyan Imel menika garwanipun piyambak, ananging Baskara boten remen menawi Imel nyampuri urusanipun, saengga kekalihipun nglampahi padudon. Ukara ‘Lambemu yen ngomong dijaga’ nedahaken bilih caranipun Baskara kangge ngrampungaken konflik kaliyan Imel inggih menika nggertak Imel supados langkung njagi pangandikanipun. Piyambakipun boten remen menawi sedaya tindak-tandukipun dipuncubriyani dening Imel.

Baskara ugi nindakaken cara ingkang sami inggih menika nggertak nalika nglampahi padudon kaliyan Imel ingkang dipunsebabaken amargi Imel ngendika bilih Arum menika sampun ngrebut Baskar saking piyambakipun. Baskara boten trima kaliyan pangandikanipun Imel kasebat, saengga Baskara nggertak Imel.

“Dheweke ora tau ngrebut aku, nanging aku sing kedanan. **Aja nyalahake dheweke.**” (*Djaka Lodang* No. 02, kaca 51)

Pethikan ing nginggil menika cara kangge ngrampungaken konflik ingkang dipuntindakaken dening Baskara nalika nglampahi konflik padudon kaliyan Imel. Baskara nggertak Imel supados boten nyalahaken Arum minangka wanita ingkang sampun ngrebut piyambakipun, ananging Baskara piyambak ingkang kedanan dhumateng Arum.

f. Meksa

Meksa inggih menika cara ingkang dipuntindakaken dening Imel kangge ngrampungaken konflik awujud pameksan kaliyan Baskara. Imel meksa Baskara supados piyambakipun pikantuk ndherek dhateng pameran lukisanipun Baskara ing Yogya.

Yen njenengan kabotan tak eloni, lilanana aku teka pas pembukaan pameran wae. Sawise iku, aku tak bali menyang hotel utawa langsung bali Semarang,” pangrimuke Imel ngerti Baskara mung meneng karo mripate nrawang adoh. Baskara tetep ora wangsulan. **“Aku ngerti, njenengan mungkin ora seneng yen tak kancani. Rumangsa ora bebas. Nanging sepisan iki wae lilanana aku melu.”** Baskara manthuk kanthi kepeksa. Wegah yen mengko dadi kedawa-dawa. (*Djaka Lodang* No. 45, kaca 21)

Ukara ‘Aku ngerti, njenengan mungkin ora seneng yen tak kancani. Rumangsa ora bebas. Nanging sepisan iki wae lilanana aku melu’ nedahaken bilih Imel meksa Baskara supados piyambakipun pikantuk ndherek Baskara dhateng pameran ing Yogya. Sanadyan Imel mangertos bilih Baskara boten kersa, ananging piyambakipun tetep nyuwun ndherek saengga Baskara nyaguhi panyuwunanipun Imel kasebat.

Cara ngrampungaken konflik kanthi meksa ugi dipuntindakaken dening Imel tumrap Baskara supados Baskara tansah ngancani piyambakipun dhateng pundi kemawon.

“Aku gelem bali anggere panjenengan kancani. Perkara mengko yen wis tekan Semarang panjenengan arep bali Yogya maneh, terserah.”
Baskara misuh-misuh jroning ati. Nanging dheweke ora bisa apa-apa. Tinimbang Imel tetep ngotot mapan ana Yogya lan gawe kisruh, luwih becik dheweke ngalah. Ngalah kanggo menang. (*Djaka Lodang* No. 52, kaca 19)

Pethikan ing nginggil menika kadadosan nalika Baskara kaliyan Imel saweg ing Yogya. Baskara saweg ing galeri lukisanipun, dene Imel ing hotel. Baskara tinampi telpon saking petugas hotel bilih Imel semaput amargi kathah ngunjuk alkohol, saengga Baskara wangsul dhateng hotel. Ing hotel kasebat Imel meksa Baskara supados ngancani piyambakipun ing hotel, ananging Baskara boten kersa kanthi alesan kedah njagi pameran lukisan. Imel cubriya bilih pangandikanipun Baskara namung kangge alesan kemawon, piyambakipun gadhah pamanggih bilih ingkang sejatosipun Baskara badhe pepanggihan kaliyan Arum. Baskara ndhawuhi Imel supados wangsul dhateng Semarang kemawon, ananging Imel boten kersa. Imel ngendika bilih piyambakipun kersa wangsul menawi Baskara ugi ndherek wangsul dhateng Yogya. Sejatospun Baskara boten kersa, ananging piyambakipun boten kajeng menawi Imel tansaya damel kisruh ing Yogya saengga piyambakipun ngalah tumrap.

g. Nyaguhi panyuwunanipun Imel

Nyaguhi panyuwunanipun Imel inggih menika cara ingkang dipuntindakaken dening Baskara nalika nglampahi konflik pameksan dening Imel.

Imel meksa Baskara supados piyambakipun angsal ndherek Baskara dhateng acara pameran lukisanipun Baskara. caranipun Baskara kangge ngrampungaken konflik kasebat inggih menika kanthi nyaguhi panyuwunanipun Imel.

Yen njenengan kabotan tak eloni, lilanana aku teka pas pembukaan pameran wae. Sawise iku, aku tak bali menyang hotel utawa langsung bali Semarang,” pangrimuke Imel ngerti Baskara mung meneng karo mripate nrawang adoh. Baskara tetep ora wangsulan. “Aku ngerti, njenengan mungkin ora seneng yen tak kancani. Rumangsa ora bebas. Nanging sepisan iki wae lilanana aku melu.” Baskara manthuk kanthi kepeksa. Wegah yen mengko dadi kedawa-dawa. (*Djaka Lodang* No. 45, kaca 21)

Pethikan ing nginggil kadadosan nalika Baskara badhe ngawontenaken pameran lukisan ing Yogya. Imel gadhah kekajengan badhe nderek dhateng pameran kasebat supados Baskara boten bebas sesambetan kaliyan Arum. Sejatosipun Baskara boten kersa menawi Imel ndherek piyambakipun dhateng Yogya, ananging Imel meksa tetep badhe ndherek saengga piyambakipun boten saged nolak panyuwunanipun Imel supados perkawis kaliyan Imel boten sangsaya ageng. Caranipun Baskara kangge ngrampungaken pameksanipun Imel inggih menika kanthi nyaguhi panyuwunanipun Imel, sanadyan kanthi kapeksa.

h. Nyuwun pirsa

Nyuwun pirsa inggih menika cara kangge ngrampungaken konflik ingkang dipuntindakaken dening Imel nalika nglampahi konflik kaliyan Sulis. Prastawa kasebat kadadosan nalika Imel meksa Sulis supados maringi ngertos alamatipun Arum, ananging Sulis boten kersa saengga Imel pados cara sanesipun inggih menika nyuwun pirsa kaliyan Pak Jan. Saged dipuntingali ing ngandhap menika.

Imel mikir-mikir kepriye carane nemokake wanita kasebut. Mau dheweke wis takon Sulis, nanging diwangsul ora ngerti. Jane Imel ya wis mbadhek.

Mokal Sulis gelem blaka, wong mitra sinarawedi, mesthi bakal nutup-nutupi. Nanging Imel isih tetep penasaran, mulane banjur tilpun priya sing banget cedhak karo priya sing banget cedhak karo Baskara iku. Lha rak wis dinuga, Sulis ora gelem ngaku. Dumadakan Imel dadi kelingan karo Pak Jan, sopire. Nanging dina iki Pak Jan ora kato irunge lan mobile tetep ana garasi. Mbok manawa wis ijin karo Baskara, utawa bisa uga dikongkon libur wae dening Baskara. Biasane yen Baskara lunga Yogya sopir tuwa kuwi oleh libur, kejaba diweling Imel yen dheweke mbutuhake tenagane. Yen ora, Pak Jan bebas.

Imel nggoleki nomere Pak Jan. Ketemu. Imel banjur mencet nomer kuwi. (*Djaka Lodang* No. 04, kaca 51)

Ukara ingkang kacithak kandel ‘Imel nggoleki nomere Pak Jan. Ketemu. Imel banjur mencet nomer kuwi’ ing nginggil nedahaken bilih caranipun Imel kangge pados alamatipun Arum inggih menika kanthi nyuwun pirsu kaliyan Pak Jan. Pak Jan inggih menika sopir pribadinipun Baskara ingkang tansah ngeteraken Baskara ing pundi kemawon. Imel nyuwun pirsu kaliyan Pak Jan menika amargi piyambakipun sampun nyuwun pirsu kaliyan Sulis ngengingi alamatipun Arum ananging Sulis boten kersa paring katrangan kasebat. Cara kasebat dipuntindakaken Imel kangge ngrampungaken konflik ingkang dipunsebabaken amargi raos cubriyaning Imel dhateng Sulis bilih sampun nutup-nutupi wewadi ingkang dipuntindakaken dening Baskara kaliyan Arum.

Imel ugi nyuwun pirsu kaliyan Sulis ngengingi kawontenanipun Baskara ing pundi amargi nalika Imel nyobi nggubungi Baskara ananging Baskara kepara boten kersa ngangkat telponipun. Imel cubriya bilih Baskara saweg pepanggihan kaliyan Arum ing Yogya.

“Apa mungkin wanita kuwi teka?” batine kisruh lan cemburu ngobong dhadhane ndadekake Imel ora bisa mikir kanthi wening. Dheweke banjur kelingan Sulis. Cepet-cepet Imel mijet nomere iku. (*Djaka Lodang* No. 50, kaca 19)

Pethikan ing nginggil kadadosan nalika Baskara saweg ngawontenaken pameran lukisan ing Yogya. Wekdal semanten Imel ugi ing Yogya kangge ngampingi Baskara ing pameran. Nalika enjing Imel pamit badhe wangsul dhateng Semarang, sakderengipun wangsul piyambakipun nyobi nggubungi Baskara ingkang saweg ing pameran ananging telponipun boten dipunanangkat dening Baskara. Bab kasebat nyebabaken Imel cubriya bilih Baskara saweg kaliyan Arum saengga boten kersa ngangkat telponipun. Ing batinipun Imel mencak-mencak saha ngancam Baskara. Kangge mangertosi kawontenanipun Baskara ingkang sejatosipun, Imel gadhah ide badhe nyuwun pirsu kaliyan Sulis minangka kanca kenthelipun Baskara. Cara kasebat dipuntindakaken kangge ngrampungaken konflik ingkang dipunsebabaken kawontenan rumah tangga ingkang sampun boten harmonis malih.

i. Nakyinake Imel

Nakyinake Imel inggih menika cara ngrampungaken konflik pameksan ingkang kalampahan antawisipun Sulis kaliyan Imel. Sulis dipunpeksa dening Imel supados paring alamatipun Arum. Kangge ngrampungaken konflik kasebat, Sulis nyobi nakyinake Imel bilih piyambakipun boten mangertos ngengingi alamatipun Arum.

“Tenan, Mbak. Upama ngerti mesthi tak kandhani. **Lha wong manungsane wae urung tepung kok alamate,” Sulis nyoba nakyinake.** Nanging Imel tetep ora percaya. Hape langsung dipateni dening Imel. (*Djaka Lodang* No. 03, kaca 2)

Pethikan ing nginggil menika kadadosan antawisipun Sulis kaliyan Imel nalika Imel meksa Sulis supados paring alamatipun Arum. Ukara ‘Lha wong manungsane wae urung tepung kok alamate,’ Sulis nyoba nakyinake’ nedahaken

bilih caranipun Sulis kangge ngrampungaken konflik kaliyan Imel inggih menika kanthi nakyinaken Imel bilih piyambakipun boten mangertos alamatipun Arum. Sanadyan Sulis sampun nakyinake, ananging Imel tetep boten pitados kaliyan pangandikanipun Sulis.

j. Dhateng agen travel

Cara ingkang dipuntindakaken dening Imel nalika nglampahi konflik kaliyan Pak Jan inggih menika dhateng agen travel kangge pados alamat tujuanipun Baskara nalika tindak dhateng Yogya. Imel meksa Pak Jan supados paring katrangan ngengingi alamatipun Arum, ananging Pak Jan boten kersa maringi alamat kasebat.

“Yen ngono aku terna menyang agen travel sing ditumpaki bosmu,” kandhane Imel pungkasane. (*Djaka Lodang* No. 05, kaca 2)

Pethikan ing nginggil menika kadadosan nalika Imel meksa Pak Jan supados paring katrangan ngengingi alamatipun Arum, ananging Pak Jan boten kersa maringi alamatipun Arum, saengga Arum nyuwun Pak Jan supados ngeteraken dhateng kantor agen travel ingkang dipunginakaken dening baskara nalika tindak Yogya. Cara kasebat dipuntindakaken dening Imel kanthi tujuan pados alamat tujuanipun Baskara nalika tindak dhateng Yogya, saha supados piyambakipun ugi saged mangertos alamatipun Arum.

k. Ngendhani

Ngendhani inggih menika cara ingkang dipunginakaken dening Baskara nalika nglampahi konflik ancaman dening Imel. Imel duka amargi telponipun boten dipunangkat dening Baskara, saengga piyambakipun ngancam Baskara.

Baskara ngendhani Imel kangge ngrampungaken konflik kasebat, saged dipuntingali saking pethikan ing ngandhap menika.

Dheweke saya penasaran, geneya Baskara kok ora gelem ngangkat tilpune lan malah terus dipateni. (*Djaka Lodang* No. 50, kaca 19)

Pethikan ing nginggil menika kadadosan saksampunipun Imel nyobi nggubungi Baskara mawi telpon. Imel nggubungi Baskara kangge mesthikaken kados pundi kawontenanipun Baskara, ananging Baskara boten kersa ngangkat telponipun. Imel nyobi nggubungi malih ingkang kaping pindo, telponipun dipunpateni dening Baskara. Cara kasebat dipuntindakaken dening Baskara kangge ngendhani Imel.

Cara ngendhani ugi dipuntindakaken dening Sulis nalika nglampahi konflik padudon kaliyan Imel ingkang dipunsebabaken amargi Imel cubriya bilih Sulis mangertos ngengingi sesambetanipun Baskara kaliyan Arum. Imel nyuwun pirsu dhateng Sulis ngengingi perkawis kasebat, ananging Sulis boten kersa nyariyosaken bab kasebat tumrap Imel saengga piyambakipun duka. Sulis ngendhani Arum kangge ngrampungaken konflik kasebat.

“Alaah, ndadak ethok-ethok ora ngerti barang. Kuwi lho, wanita sing ana ing lukisane Si Bas.”

“Kok gak weruh ya, Mbak.” Sulis isih nyoba nglindhungi Baskara.

“Eh, maaf. Iki lagi ana tamu akeh,” kandhane Sulis maneh, banjur ha-pe cepet-cepet ditutup. Wegah ngladeni omongane Imel sing saya kasar. Ora mutu. (*Djaka Lodang* No. 50, kaca 19)

Ukara ingkang kacithak kandel ‘Eh, maaf. Iki lagi ana tamu akeh,’ kandhane Sulis maneh, banjur ha-pe cepet-cepet ditutup’ nedahaken bilih Sulis ngendhani Imel kangge ngrampungaken konflik padudon ingkang kalampahan kaliyan Imel. Sulis boten kersa menawi ngladheni wanita ingkang

pangandikanipun kasar saha piyambakipun kedah tetep mbelani Baskara minangka kanca kenthelipun.

1. Mundur saking kantor

Mundur saking kantor inggih menika cara ingkang dipuntindakaken dening Arum minangka pimpinan kantor LSM ingkang merjuangaken hak-hakipun wanita ingkang kirang pikantuk kabegjan. Cara kasebat dipuntindakaken kangge ngrampungaken konflik pergunjungan ing kantoripun ingkang dipunsebabaken amargi tumindakipun kasebat. Saged dipuntingali saking pethikan ing ngandhap menika.

Sesuke, nalika Baskara bali menyang Semarang, Arum uga wiwit siap-siap. Kabeh dhokumen lan surat-surat penting dikumpulake dadi siji. Surat pengunduran diri saka LSM sing dipimpin uga wis ditandhatangani.

.....
Ironing kaweningan jiwane, Arum nyadhari yen sing dilakoni kuwi salah. Minangka aktifis sing tansah mbelani hak-hake kaum wanita, lan banget ora setuju marang poligami, lha kok saiki dheweke malah nglakoni. (*Djaka Lodang* No. 08, kaca 51)

Pethikan ing nginggil kadadosan nalika Arum saweg nyiapaken berkas-berkas amargi piyambakipun badhe mundur saking kantor LSM. Arum mundur saking kantoripun amargi piyambakipun sadhar bilih wewadi ingkang sampun dipuntindakaken kaliyan Baskara menika boten jumbuh kaliyan profesinipun minangka aktifis wanita ingkang tansah mbelani para wanita saha nentang poligami. Keputusanipun kasebat sampun dipunpenggalih kanthi temen dening Arum amargi piyambakipun boten kepengin nglampahi perkawis ingkang sengsaya ewet malih amargi tumindakipun ingkang sampun nerak paugeran kasebat. Nalika prastawa kasebat, Arum gadhah pangraosan bilih piyambakipun saweg ngandheg putranipun Baskara. Saksampunipun medal saking kantor

kasebat, Arum gadhah rencana badhe nilaraken kitha Yogya saha kesah dhateng Bali. Arum gadhah kanca kenthel ingkang asma Darsana dalemipun ing Bali, piyambakipun kesah dhateng panggenanipun kanca kenthelipun kasebat. Tumindakipun Arum kasebat dipuntindakaken minangka cara kangge ngrampungaken perkawis-perkawis ingkang kalampahan ing salebeting kantoripun saha kaliyan kulawarganipun Baskara.

m. Rembagan kaliyan Arum

Arum mutusaken medal saking kantor, saengga kedah wonten gantosipun minangka pimpinan ing kantor kasebat. Rembagan antawisipun karyawan kaliyan Arum dipuntindakaken kangge ngrampungaken perkawis kasebat.

Surat pengunduran diri saka LSM sing dipimpin uga wis ditandhatangani. Sesuk apa suk emben dheweke arep ngrembug bab iku karo kanca-kancane. Pokoke kudu sacepete. Yen soal perusahaan ora ana masalah. Arum yakin Santi bisa dipercaya kanggo nyekel. (*Djaka Lodang* No. 08, kaca 51)

Pethikan ing nginggil menika kadadosan nalika Arum saweg nyaosaken surat badhe mundur saking kantor. Kangge nggantos jabatanipun minangka pimpinan ing kantor LSM ingkang kapimpin dening Arum, mila kedah ngawontenaken pirembagan antawisipun Arum kaliyan karyawan-karyawanipun. Arum sampun gadhah tiyang ingkang kapitadosan supados nyepeng sedaya urusanipun ing kantor, inggih menika Santi. Rembagan antawisipun karyawan kaliyan Arum menika cara ingkang dipuntindakaken kangge ngrampungaken perkawis ingkang kalampahan wonten salebeting kantor LSM ingkang kapimpin dening Arum.

n. Damel kasepakatan pisah ranjang

Damel kasepakatan pisah ranjang dados cara kangge ngrampungaken konflik padudon antawisipun Baskara kaliyan Imel. Padudon kasebat dipunsebabaken amargi raos cemburuning Imel tumrap Baskara amargi gadhah sesambetan kaliyan Arum. Imel boten trima kaliyan tumindakipun Baskara kasebat, menapa malih nalika Baskara ngendika bilih sampun kedanan kaliyan Arum. Baskara rumaos sampun boten wonten kacocogan kaliya Imel, saha gadhah kekajengan badhe pegat kaliyan Imel, ananging Imel boten kersa saengga Baskara damel kasepakatan kaliyan Imel. Kados pethikan ing ngandhap menika.

“Yen sliramu kabotan, yen ngono awake dhewe pisah ranjang wae. Sliramu tetep manggon ing ngomah iki, mung beda kamar. Nanging awake dhewe mlaku dhewe-dhewe.”

“Maksud sampeyan?”

“Aku ora bakal nyampuri-urusanmu, semoga uga suwalike, sliramu uga ora bakal nyampuri urusanku. Priye?”

Imel mikir-mikir sedhela. Raine adhi-adhine lan pasuryane wong tuwane kumlebat ing mripat. Imel pungkasane setuju karo usule Baskara. Merga dheweke durung siap nampa resiko akibat saka pepisahane karo pelukis kondhang iku. (*Djaka Lodang* No. 04, kaca 49)

Cara ingkang dipunginakaken dening Baskara kangge ngrampungaken konflik padudon kaliyan Imel inggih menika damel kasepakatan pisah ranjang saha boten badhe nyampuri urusan antawis kekalihipun. Baskara rumaos sampun boten wonten kacocogan kaliyan Imel, ananging Imel boten kersa menawi dipunpegat dening Baskara, saengga piyambakipun damel kasepakatan kasebat.

o. Sarujuk kaliyan usulanipun Baskara

Kangge ngrampungaken konflik padudon antawisipun Imel kaliyan Baskara, Baskara damel kasepakatan pisah ranjang saha boten badhe nyampuri

urusan antawis Imel kaliyan Baskara. Imel sarujuk kaliyan kasepakatan ingkang kadamel dening Baskara kasebat. Kados pethikan ing ngandhap menika.

“Yen sliramu kabotan, yen ngono awake dhewe pisah ranjang wae. Sliramu tetep manggon ing ngomah iki, mung beda kamar. Nanging awake dhewe mlaku dhewe-dhewe.”

“Maksud sampeyan?”

“Aku ora bakal nyampuri-urusanmu, semoga uga suwalike, sliramu uga ora bakal nyampuri urusanku. Priye?”

Imel mikir-mikir sedhela. Raine adhi-adhine lan pasuryane wong tuwane kumlebat ing mripat. **Imel pungkasane setuju karo usule Baskara.** Merga dheweke durung siap nampa resiko akibat saka pepisahane karo pelukis kondhang iku. (*Djaka Lodang* No. 04, kaca 49)

Ukara ingkang kacithak kandel ‘Imel pungkasane setuju karo usule Baskara’ nedahaken bilih Imel sarujuk kaliyan usulanipun Baskara badhe pisah ranjang saha boten badhe nyampuri urusanipun antawis satunggal kaliyan sanesipun. Sejatosisipun, Baskara gadhah kekajengan badhe pegat kaliyan Imel, ananging Imel boten kersa menawi pegat kaliyan Baskara saengga Baskara damel usul kasebat. Imel boten kersa pegat kaliyan Baskara amargi kelingan kados pundi pangraosan kulawarganipun menawi piyambakipun pegat kaliyan Baskara, saengga Imel sarujuk badhe pisah ranjang kaliyan Baskara.

p. Nyuwun pangapunten

Nyuwun pangapunten inggih menika cara ingkang dipuntindakaken dening Imel nalika nglampahi konflik padudon kaliyan Baskara. Padudon kasebat dipunsebabaken amargi raos cubriyaning Imel tumrap Baskara. Kados pethikan ing ngandhap menika.

“Lambemu yen ngomong dijaga. yen saben proses kreatipku mbok cubriyani, suwe-suwe aku bisa mandhul lan nggantung kuas. Karierku pinangka pelukis tamat. Jujur, aku milih sliramu dakkira sliramu bisa mangerti donyaku.” Swarane Baskara rada sengol. Imel rada nggragap bareng disengoli kaya mangkono.

“Sorri. Jane aku mung rada cemburu,” kandhane Imel nglendhoh.
(*Djaka Lodang* No.45, kaca 19)

Ukara ingkang kacithak kandel ‘Sorri. Jane aku mung rada cemburu,’

kandhane Imel nglendhoh’ nedahaken bilih caranipun Imel kangge ngrampungaken konflik padudon kaliyan Baskara inggih menika nyuwun pangapunten kaliyan Baskara amargi sampun nyubriyani sedaya tandukipun Baskara.

Nyuwun pangapunten ugi dipuntindakaken dening Imel nalika nglampahi konflik padudon kaliyan Baskara amargi perselingkuhanipun kaliyan Yudi ingkang nyebabaken piyambakipun ngandheg. Kados pethikan ing ngandhap menika.

Imel ora bisa wangsulan. **Dheweke mung nangis karo njaluk ngapura.**
“Saiki soal perceraian tak pasrahake marang kowe. Saya cepet saya apik. Ben cetha. Dene soal papan kowe ora perlu kuwatir. Omah iki bisa tetep kok panggoni. Aku ora mbutuhake. Mung barang-barangku wae sing tak gawa,” ujare Baskara sadurunge metu ninggalake Imel. Ana rasa lega. Dhadhane krasa plong banget saiki. (*Djaka Lodang* No. 09, kaca 33)

Pethikan ing nginggil menika kadadosan nalika Baskara mangertos bilih Imel sampun selingkuh kaliyan priya sanes saengga ngandheg. Baskara duka saha kuciwa amargi Imel boten nate nyariyosaken sesambetanipun kaliyan priya sanes, saha sampun nggantung nasib piyambakipun. Bab kasebat ingkang ngiyataken keputusanipun Baskara badhe pegat kaliyan Imel. Imel namung saged nangis saha nyuwun pangapunten kaliyan Baskara.

q. Pegat

Pegat inggih menika cara kangge ngrampungaken konflik padudon antawisipun Baskara kaliyan Imel. Pegat ugi dados cara kangge ngrampungaken

sedaya perkawis ingkang kalampahan antawis kekalihipun. Saged dipuntingali ing pethikan ing ngandhap menika.

Imel ora bisa wangsulan. Dheweke mung nangis karo njaluk ngapura. “Saiki soal perceraian tak pasrahake marang kowe. Saya cepet saya apik. Ben cetha. Dene soal papan kowe ora perlu kuwatir. Omah iki bisa tetep kok panggoni. Aku ora mbutuhake. Mung barang-barangku wae sing tak gawa,” ujare Baskara sadurunge metu ninggalake Imel. Ana rasa lega. Dhadhane krasa plong banget saiki. (*Djaka Lodang* No. 09, kaca 33)

Pethikan ing nginggil menika minangka pungkasan saking sedaya perkawis ingkang kalampahan antawisipun Baskara kaliyan Imel. Perkawis kasebat kadadosan nalika Baskara mangertos bilih Imel ngandheg kaliyan priya sanes saengga nyebabaken piyambakipun duka saha kuciwa tumrap Imel amargi sampun nggantung nasip sesambetanipun kaliyan Arum. Perkawis kasebat ingkang nyebabaken Baskara tansaya yakin badhe pegat kaliyan Imel. Baskara masrahaken perkawis pegatan kasebat tumrap Imel, amargi Baskara badhe kesah kangge pepanggihan kaliyan Arum saha matur bilih piyambakipun pegat kaliyan Imel. Baskara dhateng dalemipun Arum ananging Arum boten wonten, saengga Baskara nyoba nggubungi mawi telpon ananigng boten wonten wangsulan. Piyambakipun sampun nyobi pados Arum ing pundi kemawon ananging tetep boten kapanggihaken. Ing pungkasan Baskara kelingan kaliyan priya ingkang asma Darsana ingkang dados kanca kenthelipun Arum, dalemipun ing Bali. Nalika rumiyin Arum asring nyariyosaken ngengingi kancanipun kasebat. Baskara nyimpulaken bilih Arum kesah dhateng Bali ing dalemipun Darsana.

Saking pirembagan ing nginggil saged dipunpendhet dudutanipun bilih cariyos sambung *Kidung Sukma Larasing Jiwa* menika ngemot maneka warni konflik sosial. Bab ingkang njalari konflik sosial, wujud konflik sosial, sikapipun

paraga nalika nglampahi konflik sosial saha caranipun paraga kange ngrampungaken konflik kasebat gegayutan antawis setunggal kalihan sanesipun. Kadadosan konflik sosial sampun pesthi wonten sebab ingkang njalari, sikapipun paraga nalika nglampahi konflik saha caranipun paraga kangge mungkasi konflik sosial ingkang beda-beda. Ing satunggal cariyos menika dipunwiwiti kanthi bab ingkang njalari konflik, dipunlajengaken kanthi konflik-konflik ingkang kasebat klimaks, nalika nglampahi konflik kasebat saben paraga gadhah sikap ingkang beda-beda gumantung kalihan jinis konflik ingkang kalampahan, lajeng ing pungkasan wonten pemecahan saking konflik-konflik ingkang kalampahan kasebat, ananging konflik sosial kasebat ugi boten tamtu saged dipunrampungaken.

Konflik-konflik ing crita sambung *Kidung Sukma Larasing Jiwa* menika awujud *perdebatan*, *pameksan*, *pergunjangan*, *ancaman*, saha padudon. Konflik-konflik kasebat saged kadadosan amargi wonten sebabipun, bab-bab ingkang nyebabaken konflik-konflik kasebat inggih menika beda pamanggih ingkang kadadosan antawisipun Baskara kaliyan Arum saha Baskara kaliyan Sulis, *perselingkuhan* ingkang katindakaken dening Baskara kaliyan Arum saha Imel kaliyan Yudi, *kecemburuanipun* Imel tumrap Baskara ingkang sampun tumindak sedheng kaliyan Arum, raos cubriyanipun Imel tumrap Baskara saha Sulis, saha *salah paham* antawisipun Baskara kaliyan Sulis saha Arum kaliyan Ulin minangka kanca ing kantor.

Nalika nglampahi konflik-konflik ingkang sampun kaandharaken ing nginggil, saben paraga gadhah sikepipun piyambak-piyambak. Wondene sikep-sikep kasebat kaandhaaraken ing ngandhap menika.

1. Baskara: tetep ing pamanggih nalika nglampahi konflik perdebatan kaliyan Arum saha Sulis, narima nalika dipunpeksa dening Imel, misuh ing batin nalika nglampahi konflik pameksan kaliyan Imel, ngendhani Imel nalika dipunancam dening Imel, boten mangsuli pitakenanipun Imel nalika nglampahi padudon kaliyan Imel, saha mbantah nalika nglampahi konflik padudon kaliyan Imel.
2. Arum: mbantah pamanggihipun Baskara nalika nglampahi konflik perdebatan kaliyan Baskara, boten preduli nalika sedaya karyawan kantoripun ngrasani tumindak sedhengipun kaliyan Baskara, mangertosi raos kuwatosipun Ulin nalika nglampahi konflik padudon kaliyan Ulin.
3. Imel: meksa Baskara nalika nglampahi konflik pameksan saha meksa Pak Jan supados paring alamat tujuwanipun Baskara nalika dhateng Yogya, cubriya kaliyan Sulis nalika nglampahi konflik pameksan kaliyan Sulis, boten tenang nalika Baskara boten ngangkat telponipun saengga piyambakipun ngancam Baskara, boten pasrah kaliyan kawontenan, tetep ing pamanggih, saha nangis nalika nglampahi padudon kaliyan Baskara.
4. Sulis: prihatos kaliyan perkawis ingkang kalampahan dening Baskara, ngemutaken Baskara nalika nglampahi konflik *perdebatan* kaliyan Baskara, nolak panyuwunanipun Imel nalika dipunpeksa Imel supados maringi alamatipun Arum, ngandharaken kawontenan ingkang sejatosipun nalika

nglampahi padudon kaliyan Baskara, mbelani Baskara nalika nglampahi konflik padudon kaliyan Imel.

5. Ulin: kuwatos kaliyan kawontenanipun Arum.
6. Pak Jan: kapeksa nalika dipunpeksa dening Imel supados ndugikaken dhateng agen travel.
7. Karyawan kantor: ngrasani Arum amargi tumindak sedhengipun Arum kaliyan Baskara.

Sikep-sikep paraga ingkang kaandharaken ing nginggil menika saged nemtokaken kados pundi watekipun saben paraga, saha saged ndayani kados pundi caranaipun paraga kangge ngrampungaken konflik ingkang dipunlampahi. Caranipun paraga kangge ngrampungaken konflik sosial ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa* menika kaandharaken ing ngandhap menika.

1. Baskara: mendel kangge ngrampungaken konflik perdebatan kaliyan Arum, ngandharaken kawontenan ingkang sejatosipun kangge ngrampungaken konflik perdebatan saha padudon kaliyan Sulis, blaka dhateng Sulis kangge ngrampungaken konflik padudon kaliyan Sulis, nyaguhi panyuwunanipun saha ngalah dhateng Imel kangge ngrampungaken konflik pameksan kaliyan Imel, ngendhani kangge ngrampungaken konflik ancaman kaliyan Imel, nggertak Imel kangge ngrampungaken konflik padudon kaliyan Imel, damel kasepakatan kangge ngrampungaken konflik padudon kaliyan Imel, ngersakaken pegatan kangge ngrampungaken konflik padudon kaliyan Imel.
2. Arum: kesah kangge ngrampungaken konflik perdebatan kaliyan Baskara, mendel kangge ngrampungaken konflik padudon kaliyan Ulin, mundur

saking kantor kangge ngrampungaken konflik pergunjingan kaliyan karyawan kantoripun.

3. Imel: meksa Baskara kangge ngrampungaken konflik pameksan, nyuwun pirsa kaliyan Pak Jan kangge ngrampungaken konflik pameksan kaliyan Sulis, dhateng agen travel kangge ngrampungaken konflik pameksan kaliyan Pak Jan, nyuwun pirsa kaliyan Sulis kangge ngrampungaken konflik ancaman tumrap Baskara, nggertak Sulis kangge ngrampungaken konflik padudon kaliyan Sulis, kesah kangge ngrampungaken konflik padudon kaliyan Baskara, sarujuk kaliyan usulanipun Baskara inggih menika pisah ranjang kangge ngrampungaken konflik padudon kaliyan Baskara, nyuwun pangapunten kaliyan Baskara kangge ngrampungaken konflik padudon kaliyan Baskara amargi piyambakipun ngandheg kaliyan priya sanes.
4. Sulis: mendel saha ngalah kangge ngrampungaken konflik perdebatan kaliyan Baskara, nakyinake Imel kangge ngrampungaken konfli pameksa ingkang dipuntindakaken dening Imel, ngandharaken kawontenan ingkang sejatosipun tumrap Baskara kangge ngrampungaken konflik padudon kaliyan Baskara, ngendhani kangge ngrampungaken konflik padudon kaliyan Imel.
5. Ulin: ngandharaken kawontenan ingkang sejatosipun tumrap Arum kangge ngrampungaken konflik padudon ingkang dipunsebabaken amargi salah paham.
6. Pak Jan: mendel kangge ngrampungaken konflik pameksan dening Imel.
7. Karyawan kantor: rembagan kaliyan Arum kangge nemtokaken gantosipun Arum minangka pimpinan kantor LSM “Asih Bakti”.

Alur ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa* menika kawujud saking wontenipun konflik-konflik ingkang dipunwiwiti saking sesambetanipun Arum kaliyan Baskara, priya ingkang sampun gadhah garwa. Konflik-konflik kasebat sengsaya minggah nalika garwanipun Baskara ingkang asma Imel mangertos sesambetan garwanipun kaliyan Arum, lajeng piyambakipun ugi tumindak sedheng kaliyan Yudi tilas pacanganipun. Perkawis ingkang kalampahan dening para paraga kasebat ugi nyebabaken perkawis ing lingkungan sosialipun. Kadosdene Baskara saha Imel ingkang kedah nglampahi konflik kaliyan paraga-paraga sanes inggih menika Sulis saha Pak Jan ingkang wonten gegayutanipun kaliyan Baskara saha Imel. Wondene Arum kedah tinampi gunjingan-gunjingan saking para karyawan kantor LSM ingkang kapimpin dening piyambakipun. Crita sambung *Kidung Sukma Larasing Jiwa* menika dipunpungkasi kanthi pegatipun Baskara kaliyan Imel amargi Imel ngandheg kaliyan priya sanes. Wondene Arum kesah saking Yogya saha tindak dhateng Bali, amargi piyambakipun gadhah pangajab saged kesah saking pagesanganipun Baskara saha saged dados *single parent* saking putra ingkang saweg kaandheg. Wondene ing pungkasan boten dipuncariyosaken kados pundi sesambetanipun Arum kaliyan Baskara ing salajengipun, saha kados pundi sesambetanipun Imel kaliyan Yudi. Wontenipun konflik-konflik ing salebeting cariyos ndadosaken crita sambung menika langkung narik kawigatosan.

BAB V PANUTUP

A. Dudutan

Adhedhasar saking asiling panaliten saha pirembagan tumrap cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*, mila saged dipunpundhut dudutanipun wonten ing ngandhap menika.

1. Wujud konflik sosial antawisipun paraga wonten ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*

Konflik sosial inggih menika konflik ingkang dipunsebabaken amargi kontak sosial antawisipun manungsa setunggal kaliyan sanesipun utawi amargi wonten *perdebatan*, cekcok, *pembunuhan*, perang, utawi perkawis-perkawis ingkang gegayutan kaliyan sosial sanesipun. Wujud konflik sosial antawisipun paraga wonten ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa* menika wonten enem cacahipun, inggih menika *perdebatan*, pameksan, *pergunjungan*, *ancaman* saha padudon. Wujud konflik sosial ingkang paling kathah dipunlampahi dening paraga wonten ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa* inggih menika konflik padudon ingkang kalampahan antawisipun paraga Baskara kaliyan Sulis, Arum kaliyan Ulin, Imel kaliyan Sulis, saha Baskara kaliyan Imel.

2. Faktor-faktor ingkang njalari konflik sosial wonten ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*

Prastawa wonten gayutanipun kaliyan konflik, kekalihipun saged njalari kadadosan antawisipun setunggal menapa sanesipun, sejatosipun konflik inggih

menika prastawa. Prastawa tartamtu saged njalari konflik, semanten ugi menawi wonten konflik, mila kathah prastawa-prastawa sanesipun ingkang tuwuh. Faktor ingkang njalari konflik sosial antawisipun paraga inggih menika beda pamanggih, *perselingkuhan, kecemburuan, cubriya, salah paham, saha balas dendam*. Faktor ingkang dominan wonten ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa* inggih menika *perselingkuhan, saha kecemburuan*.

3. Sikapipun paraga nalika nglampahi konflik sosial wonten ing cerbung

Kidung Sukma Larasing Jiwa

Paraga inggih menika tiyang ingkang nglampahi saha njalari konflik sosial. Nalika ngadhepi konflik ingkang kalampahan, saben paraga gadhah sikap ingkang beda-beda. Babagan kasebat jumbuh kaliyan kawontenan ingkang kalampahan dening saben paraga. Sikap paraga nalika nglampahi konflik saged nedahaken kados pundi sipatipun saben paraga. Sikapipun paraga wonten ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa* nalika nglampahi konflik sosial inggih menika tetep ing pamanggih, mbantah, prihatos, ngemutaken Baskara, blaka, pameksan, narima, misuh ing batin, nolak panyuwunanipun Imel, kapeksa, boten preduli, ngrasani Arum, boten tenang, ngendhani Imel, mangertosi, kuwatos, cubriya, mbelani baskara, boten mangsuli pitakenanipun Imel, boten pasrah kaliyan kawontenan, nangis.

4. Caranipun paraga kangge ngrampungaken konflik sosial wonten ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*

Caranipun paraga kangge ngrampungaken konflik sosial menika beda-beda gumantung kaliyan perkawis ingkang dipun lampahi. Wonten ing cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa*, cara ingkang dipunpilih dening paraga kangge ngrampungaken konflik sosial inggih menika kesah, mendel, paring penjelasan, ngalah, nyaguhi panyuwunanipun Imel, meksa, nyuwun pirsu, nakyinake Imel, dhateng agen travel, mundur saking kantor, rembagan kaliyan Arum, ngendhani, nggertak, nyuwun pangapunten, damel kasepakatan, sarujuk kaliyan usulanipun Baskara, cerai

B. Pamrayogi

Panaliten tumrap cerbung *Kidung Sukma Larasing Jiwa* menika namung fokus wonten wujud konflik sosial, faktor ingkang njalari konflik sosial, sikapipun paraga nalika nglampahi konflik sosial, saha caranipun paraga kangge ngrampungaken konflik sosial, prayoginipun kawontenaken panaliten salajengipun ingkang ngrembag watakipun saben paraga ngginakaken pendekatan psikologi sastra.

C. Implikasi

Panaliten menika saged dados salah satunggaling referensi kangge mahasiswa ingkang nliti utawi nindakaken panaliten ingkang sami utawi panaliten lajengipun, nliti novel kanthi migunakaken pendekatan sosiologi sastra menapa

dene pendekatan sanes ingkang jumbuh kaliyan panaliten menika. Panaliten menika ugi saged dipundadosaken bahan kangge pangrembakaning teori sastra saha wacana analisis sastra, saha saged paring pangertosan dhateng pamaos bab wujud konflik sosial, faktor ingkang njalari konflik sosial, sikapipun paraga nalika nglampahi konflik sosial, saha caranipun paraga kangge ngrampungaken konflik sosial.

DAFTAR PUSTAKA

- Djaka Lodang. 2012. *Djaka Lodang Edisi 4 Februari sampai 28 April 2012*. Yogyakarta: Djaka Lodang Press
- Endraswara, Suwardi. 2011. *Metodologi Penelitian Sastra*. Yogyakarta: FBS UNY
- _____. 2011. *Teori Pengkajian Sosiologi Sastra*. Yogyakarta: FBS UNY
- Esten, Mursal. 1989. *Sastra Indonesia dan Tradisi Sub Kultur*. Bandung: Gunung Agung
- Faruk. 2003. *Pengantar Sosiologi Sastra; dari Strukturalisme Genetik sampai Post-Modernisme*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar
- FBS. 2010. *Panduan Tugas Akhir*. Yogyakarta: FBS UNY
- Hutomo, Suripan Sadi. 1975. *Telaah Kesusastraan Jawa Modern*. Jakarta: Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa
- Nurdiyanto, Burhan. 2009. *Teori Pengkajian Fiksi*. Yogyakarta: Gajah Mada University Press
- Padmopuspita, Asia. 1991. *Jenis Sastra Jawa dan Ciri Pengenalnya*. Semarang: Kongres Bahasa Jawa
- Panuti, Sudjiman. 1984. *Kamus Istilah Sastra*. Jakarta: Gramedia
- Partini, Desy. 2012. *Konflik Sosial dalam Cerita Bersambung "Sing Kendang lan sing Ngandhang" karya Suryadi WS. Dalam Majalah Panjebar Semangat Edisi 3 Januari-25 April 2009 (Pendekatan Sosiologi Sastra)*. Skripsi S1. Yogyakarta: Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah, FBS Universitas Negeri Yogyakarta.
- Poerwadarminta, W.J.S. 1939. *Baoesastra Djawa*. Batavia: J. B. Wolters
- Prawoto, Adhie Poer. 1989. *Kritik Esai Kesusastraan Jawa Modern*. Bandung: Angkasa
- Ratna, Nyoman Kutha. 2003. *Paradigma Sosiologi Sastra*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar
- Rizqiani, Mu'izzah. 2011. *Konflik Sosial dalam Novel Kerajut Benang Ireng Karya Harwimuka (Pendekatan Sosiologi Sastra)*. Skripsi S1.

Yogyakarta: Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah, FBS Universitas Negeri Yogyakarta.

Sayuti, Suminto A. 2000. *Berkenalan dengan Prosa Fiksi*. Yogyakarta: Gama Media

Sumardjo, Jacob. 1985. *Dari Kasanah Sastra Dunia*. Bandung: Alumni

Wellek, Rene dan Austin Warren. 1995. *Teori Kesusastraan*. Terjemahan Melani Budianta. Jakarta: Gramedia Pustaka Utama

Wiyatmi. 2008. *Sosiologi Sastra (Teori dan Kajian terhadap Sastra Indonesia)*. Yogyakarta: Kanwa Publisher

Lampiran 1

Ringkesaning Cerbung

Irah-irahan : *Kidung Sukma Larasing Jiwa*

Panganggit : Ardini Pangastuti Bn.

Kapacak wonten ing *Djaka Lodang* edisi 4 Februari-28 Juli 2012

Cariyos *Kidung Sukma Larasing Jiwa* nyariyosaken pagesanganipun Arum, prawan tua ingkang lantip, ayu saha trengginas. Piyambakipun ugi aktivis wanita wonten ing LSM “Asih Bakti” ingkang ngrembag perkawis ngengingi wanita ingkang kirang pikantuk kabegjan saha nentang *poligami*. Arum nandang katresnan kaliyan priya thukmis ingkang asma Baskara saha profesinipun pelukis. Kekalihipun pitepangan nalika wonten ing salah satunggal pameran lukisan ing Yogya. Saksampunipun pitepangan kasebat, Baskara kemutan kaliyan prastawa 18 taun kapungkur nalika wonten ing Candi Borobudur piyambakipun kepanggih kaliyan kenya ingkang ngginakaken sragam SMA. Sanadyan namung sakepalasan, ananging kenya kasebat saged paring kesan kang endah salebeting manahipun. Nalika saweg ngemut-emut prastawa kasebat, Baskara kemutan kaliyan Arum, amargi nalika mripatipun Baskara tempuk kaliyan mripatipun Arum, Baskara ngraosaken sensasi aneh sami kaliyan ingkang dipuraosaken nalika 18 taun kapungkur wonten ing Candi Borobudur. Baskara sadar bilih Arum menika kenya ingkang sampun dipunupadi salaminipun 18 taun kapungkur. Baskara kaliyan Arum sami nandang katresnan ingkang makantar-kantar, ananging emanipun sakmenika Baskara sampun gadhah garwa ingkang asma Imel.

Imel mangertos bilih Baskara gadhah sesambetan kaliyan wanita ingkang asma Arum, piyambakipun gadhah kekajengan badhe ngrisak sesambetan kasebat amargi piyambakipun boten trima menawi Baskara tumindak sedheng kaliyan wanita sanes. Sedaya upaya ingkang dipuntindakaken dening Imel boten saged kasil amargi Baskara kukuh tetep sesambetan kaliyan Arum, saha gadhah kekajengan badhe cerai kaliyan Imel. Imel boten saged trima menapa ingkang sampun dipuntindakaken dening Baskara, saengga piyambakipun ugi nindakaken laku sedheng kaliyan Yudi tilas pacanganipun minangka piwales tumrap tumindakipun Baskara. Tumindak sedhengipun Imel kaliyan Yudi nyebabaken Imel ngandheg.

Wonten ing kantor LSM ingkang dipunpimpin dening Arum sampun kasebar pawartos ngengingi tumindak sedhengipun Arum kaliyan Baskara ingkang sampun gadhah garwa. Sedaya karyawan sami ngrasani babagan kasebat, saengga nyebabaken Arum gadhah keputusan badhe medal saking kantor kasebat saha kesah saking Yogya. Sakderengipun Arum kesah, piyambakipun gadhah kekajengan badhe pepanggihan kaliyan Baskara ingkang pungkasan. Ing pungkasan pepanggihan kasebat, Arum sengaja tumindak kadosdene kakung estri kaliyan Baskara saengga nyebabaken Arum ngandheg. Ing dinten salajengipun Arum mundhut keputusan mundur saking jabatanipun minangka pimpinan LSM ingkang merjuangaken hak-hak wanita saha nentang poligami, amargi piyambakipun sadhar bilih tumindakipun menika boten trep kaliyan menapa ingkang sampun dipunperjuangaken minangka aktifis wanita. Saksampunipun

mundur saking kantoripun, Arum kesah dhateng Bali amargi piyambakipun gadhah kanca kenthel wonten ing Bali ingkang asma Darsana.

Ing satunggaling dinten, Baskara mangertos bilih Imel ngandheg ananging sanes putranipun Baskara. Baskara duka kaliyan Imel lajeng piyambakipun ngersakaken cerai kaliyan Imel. Kajawi duka, Baskara ugi bingah amargi piyambakipun saged nglajengaken sesambetan kaliyan Arum tanpa wonten alanganipun malih. Baskara gadhah kekajengan badhe kepanggih kaliyan Arum saha paring kabar bilih piyambakipun sampun cerai kaliyan Arum. Baskara pados Arum wonten ing dalemipun, ananging Arum boten wonten. Piyambakipun sampun pados wonten ing pundi kemawon, ananging boten saged kepanggih kaliyan Arum. Baskara lajeng emut kaliyan kanca kenthelipun Arum ingkang asma Darsana ingkang asring dipuncariyosaken dening Arum, Baskara gadhah kesimpulan bilih Arum kesah dhateng Bali wonten ing panggenanipun Darsana.

Kertu Analisis Data

1. Kertu Analisis Data wujud konflik sosial antawisipun paraga

No.	Wujud Konflik Sosial	Paraga ingkang nglampahi konflik	Pethikan Data	No. Data
1.	Perdebatan	Arum kaliyan Baskara	<p>“Edan! Ck...ck...ck... Lukisan kuwi ekspresip banget. Gambarane bener-bener urip senajan goresane mung prasaja. Edan...edan. pelukise kendel tenan,” Baskara gedheg-gedheg karo mripate ora kedhep-kedhep anggane nyawang lukisan wanita wuda kuwi.</p> <p>“Kuwi jenenge wis ora kendel maneh. Nanging nekad. Lukisan kaya ngono kok dipamerake. Kaendahane nggon ngendi? Dumeh jaman reformasi, apa-apa bisa sarwa bebas. Nanging yen iki wis tingkat kebangeten. Kebablasen.”</p> <p>“Aku uga muji syukur ana reformasi. Sebab seniman bisa luwih bebas jroning berkreasi lan berekspresi. Saengga aku bisa nikmati asil karya kang mangkene ini.”</p> <p>“Norak!”</p> <p>“Lho iki karya seni sing nduweni bobot dhuwur.”</p> <p>Arum ora nanduki. Debat karo Baskara ora bakal menang. (<i>Djaka Lodang</i> No. 37, kaca 18)</p>	1
		Baskara kaliyan Sulis	<p>“Aku wis kesel nggoleki dheweke. Aku bosen berpetualang terus. Ibuku uga selak kebelet duwe mantu lan momong putu. Aku didheseg terus karo wong tuwaku lan aku wis ora bisa semaya-semaya terus merga umurku uga selot tua. Aku milih Imel merga ing antarane pacar-pacarku dheweke sing paling ayu lan kebeneran ibuku seneng. Dadi ya wis. Telung sasi kawin, aku wis wiwit bosen. Aku lagi sadhar yen Imel pancen dudu type idhealku.”</p> <p>“Nanging dheweke nduweni toleransi kang gedhe marang kowe.”</p>	2

Lampiran 2

Tabel salajengipun

No.	Wujud Konflik Sosial	Paraga ingkang nglampahi konflik	Pethikan Data	No. Data
			“Dak akoni, Imel pancen ibu <i>Rumah tangga</i> sing apik. Bakti marang guru laki. Nanging dudu wanita kaya kuwi sing takgoleki. Aku seneng wanita sing ora terlalu lembut. Rada liar. Mbanggel sithik ora apa-apa. Bisa dijak antem-anteman, maksudku nggon pemikiran. Dadi ora tansah sendika dhawuh. Sesandhingan karo wanita kaya iku rasane mujudake tantangan tersendiri sing marakake gregetku ora bakal mati.” (<i>Djaka Lodang</i> No. 40, kaca 18)	
		Baskara kaliyan Sulis	“Arum?” Baskara keceplos ngono wae. “Bisa cecaketan dheweke, rasane aku kaya bali dilairake maneh. Aku ngrasakake urip iki ana tegese. Dheweke kenya sing takgoleki seprana-seprene. Adhuh, Lis. Aku durung tau ngrasakake jatuh cinta kaya iki,” kandhane luwih adoh. “Iya. Nanging kowe iya kudu eling yen awakmu saiki dudu priya sing bebas maneh.” “Aku sadhar kuwi. Nanging aku ora kepengin kelangan kenya sing taktresnani iku.” (<i>Djaka Lodang</i> No. 51, kaca 18)	3
2.	Pameksan	Imel kaliyan Baskara	“Mungkin aku salah. Nanging aku kepengin melu nyang Yogya. Tur maneh iki rak pameran tunggalmu. Aku kudu melu. Aku sisihanmu. Aku nduweni hak kanggo tampil ndampingi njenengan. Yen pameran bareng-bareng, aku mbokpenggak ora kena melu, aku isih maklum.” Imel tetep meksa kepengin melu senjata nadhane wis ora kasar kaya dhek mau. (<i>Djaka Lodang</i> No. 45, kaca 19)	4

Lampiran 2

Tabel salajengipun

No.	Wujud Konflik Sosial	Paraga ingkang nglampahi konflik	Pethikan Data	No. Data
		Imel kaliyan Baskara	<p>“Mas, aku emoh kok tinggal,” kandhane Imel aleman nalika Baskara tetep menyang ninggalake kamar panggonane dheweke diupakara iku.</p> <p>“Dina iki aku ora arep ninggalake kowe. Kowe kena ngaso ing kene, leremna pikiranmu. Nanging sesuk kudu bali menyang Semarang.”</p> <p>“Karo njenengan?” nadha swarane Imel esih aleman.</p> <p>“Lho aku rak ya kudu nunggoni pameran ing kene, nganti dina Senen.”</p> <p>“Rak bisa dipasrahake Sulis lan uga pihak galeri.”</p> <p>“Ora sawutuhe bisa dipasrahake kaya iku.”</p> <p>“Aku gelem bali anggere panjenengan kancani. Perkara mengko yen wis tekan Semarang panjenengan arep bali Yogya maneh, terserah.” (<i>Djaka Lodang</i> No. 52, kaca 19)</p>	5
		Imel kaliyan Sulis	<p>“Mas Sulis kenal Arum?” pitakone Imel langsung.</p> <p>“Kosik, Arum sapa ya?” Sulis ethok-ethok mbodhoni.</p> <p>“Alaah, kuwi lho. Wanita murahan sing dadi gendhake Si Bas.”</p> <p>“Wadhuh, aku ora ngerti, Mbak.”</p> <p>“Alaah, aja mukir. Rasah mbudidaya nutup-nutupi. Aku ora arep ngapa-ngapa, mung pengin ngerti alamate wae.”</p> <p>“Tenan, Mbak. Aku ora ngerti.” (<i>Djaka Lodang</i> No. 03, kaca 2)</p>	6
		Imel kaliyan Pak Jan	<p>Senajan wis didhedhes-dhedhes lan diiming-imingi dhuwit ora sethithik, Pak Jan tetep ora gelem blaka soal Arum. Imel satemene muntab lan rada kesinggung karo sikapi Pak Jan sing nyoba nutup-nutupi Baskara kuwi. nanging dheweke ora bisa apa-apa. (<i>Djaka Lodang</i> No. 05, kaca 2)</p>	7

Lampiran 2

Tabel salajengipun

No.	Wujud Konflik Sosial	Paraga ingkang nglampahi konflik	Pethikan Data	No. Data
3.	<i>Pergunjungan</i>	Arum kaliyan karyawan kantor	Arum lagi tata-tata arep bali nalika nampani tilpun kasebut. kanca-kancane padha pandeng-pandangan nalika weruh Arum nampani tilpun, luwih-luwih nyawang owah-owahan pasuryane Arum. Wis pirang-pirang dina katon suntrut, nanging saiki rada sumringah. Wong-wong kuwi ora ana sing wani takon, mung padha klesik-klesik. Arum satemene uga ngerti yen dirasani. (<i>Djaka Lodang</i> No. 08, kaca 2)	8
4.	<i>Ancaman</i>	Imel kaliyan Baskara	“Kurang ajar. Awas titenana mengko,” kandhane karo nyopot sepatu banjur dibanting sakayange ing karpet. Imel banjur ngebrukake awake ing ranjang. Nanging pikirane tetep ora jenak. Dheweke saya penasaran, geneya Baskara kok ora gelem ngangkat tilpune lan malah terus dipateni. (<i>Djaka Lodang</i> No. 50, kaca 19)	9
5.	Padudon	Baskara kaliyan Sulis	“Yen ndeleng gambar ing tanganmu kuwi, rasane kenya kuwi gambare ora luwih ayu tinimbang pacar-pacarmu utawa bojomu. Apa sih, sing menarik saka dheweke kok kowe nganti gelem blusukan mlebu metu gang kanggo nggoleki?” “Aja ngomong kaya ngono. Kesane kowe ngremehake dheweke. Nganggep asor dheweke. Dheweke dudu wanita sembarangan. Dudu wanita gampang. Aku yakin kuwi.” (<i>Djaka Lodang</i> No 39, kaca 18-19)	10
		Arum kaliyan Ulin	Ulin nyawang Arum kanthi mripat sing aneh. Banjur gedheg-gedheg. Lha wong durung ketemu wae mitrane kuwi wis mbungahi kaya kuwi, mengko yen wis ketemu tenan njur kaya apa, batine. Sebab Ulin mentas maca buku, yen perasaan sedhih sing ngliwati wates ora apik mungguhe kesehatan jiwa. Mangkono uga suwalike, seneng sing ngliwati wates uga ora prayoga. Lan Arum... Ulin bali nyawang Arum sing lambene katon mesem. “Mbokmenawa kowe perlu konsultasi karo dhokter jiwa,” ukara kuwi neplos ngono wae saka lambene Ulin.	11

Lampiran 2

Tabel salajengipun

No.	Wujud Konflik Sosial	Paraga ingkang nglampahi konflik	Pethikan Data	No. Data
			<p>“Kok pikir aku edan?” Arum rada mbrabak disemantani kaya mangkono.</p> <p>“Aja kesinggung, maksudku ora ngono kuwi. Wong sing seneng keladuk, sedhih keladuk, pokoke apa-apa sing sarwa keladuk kuwi ora apik mungguhe kesehatan jiwa. Kaya kowe saiki, rumangsaku olehmu seneng rada keladuk.”</p> <p>“Nanging aku rumangsa jiwaku sehat. Apa kowe ora seneng yen nyawang aku bungah?” (<i>Djaka Lodang</i> No. 44, kaca 19)</p>	
		Imel kaliyan Sulis	<p>“Dhik Sulis ngerti, apa wanita iku teka menyang galeri?” pitakone Imel sawise marem ngomel-ngomel.</p> <p>“Wanita sing endi, Mbak? Sebab wanita sing mreng nonton pameran Baskara akeh banget.” Panambonge Sulis.</p> <p>“Alaah, ndadak ethok-ethok ora ngerti barang. Kuwi lho, wanita sing ana ing lukisane Si Bas.”</p> <p>“Kok gak weruh ya, Mbak.” Sulis isih nyoba nglindhungi Baskara.</p> <p>“Eh, maaf. Iki lagi ana tamu akeh,” kandhane Sulis maneh, banjur ha-pe cepet-cepet ditutup. Wegah ngladeni omongane Imel sing saya kasar. Ora mutu. (<i>Djaka Lodang</i> No. 50, kaca 19)</p>	12
		Baskara kaliyan Imel	<p>“Mas, aku mau mung takon, sapa wanita sing dadi modhel ing lukisanmu iki? Kok njenengan jawabane malah nggladrah tekan ngendi-endi. Malah ngongkon aku kerja golek kesibukan lan sapiturute. Mesthi dheweke kuwi wanita simpenanmu. Njenengan mesthi duwe WIL tanpa tak mangerteni.” Panutuhe Imel karo nyawang landhep marang sing lanang.</p> <p>Baskara wegah wangsulan. Sebab apa wae sing dikandhakake Imel mesthi bakal ora percaya lan entek-entekane mengko mung ribut yen diladeni. Mulane Baskara trima meneng. (<i>Djaka Lodang</i> No. 45, kaca 19)</p>	13

Lampiran 2

Tabel salajengipun

No.	Wujud Konflik Sosial	Paraga ingkang nglampahi konflik	Pethikan Data	No. Data
		Baskara kaliyan Imel	<p>“Kok pinuk temen. Ora. Ora bakal aku ngeculake sampeyan. Arepa sampeyan gugat ing pengadilan yen aku ora gelem kok pisah, ya ora bakal klakon sampeyan megat,” kandhane Imel wektu kuwi sawise Baskara rampung pameran saka Yogya.</p> <p>“Aku ora kandha yen arep megat sliramu. Aku mung ngomong, yen wis ora ana maneh kecocokan ing antarane awake dhewe, geneya sliramu isih tetep kukuh nggegegi perkawinan iki?”</p> <p>“Bocah SMP wae ngerti yen kuwi tegese sampeyan pengin pisah. Pokoke ora. Aku emoh kok pegat.”</p> <p>“Yen sliramu kabotan, yen ngono awake dhewe pisah ranjang wae. Sliramu tetep manggon ing umah iki, mung beda kamar. Nanging awake dhewe mlaku dhewe-dhewe.”</p> <p>“Maksud sampeyan?”</p> <p>“Aku ora bakal nyampuri urusanmu, semono uga suwalike, sliramu uga ora bakal nyampuri urusanku. Priye?” (<i>Djaka Lodang</i> No 04, kaca 2 & 49)</p>	14

Lampiran 2

Tabel salajengipun

No.	Wujud Konflik Sosial	Paraga ingkang nglampahi konflik	Pethikan Data	No. Data
		Baskara kaliyan Imel	<p>Baskara tangi. Raine klebus. Bantale klebus lan saperangan banyu mau uga isih nelesi kasur serta kemul. Dheweke muntab.</p> <p>Ngadeg nyat, Imel sing olehe mlaku durung tekan lawang iku dicandhak lengene.</p> <p>“Apa karepmu?” pitakone ora bisa ngampet nesune.</p> <p>“Ora apa-apa. Agua sing tak suntak kuwi mung kanggo mbayar saperangan lara atiku. Wadon ngendi sing ora lara ati krungu bojono esuk-esuk nyebut jenenge wedokan liya,” wangsulane Imel kalem. Mesthi wae kaleme wong nahan nesu.</p> <p>Baskara dadi sadhar, yen Imel sing wis nyoba nangekake gregete mau. Nanging dheweke ora seneng karo tumindake Imel marang dheweke sing sawiyah-wiyah iku. Mula kandhane, “Kowe ora duwe hak nglarang aku nyebut jenenge wanita sapa wae sing tak tresnani.” Olehe ngucap mangkono iku kanthi setengah nahan emosi.</p> <p>“Aku bojomu, dadi aku rumangsa isih duwe hak nglarang sampeyan.”</p> <p>“Nanging awake dhewe wis sepakat pisah kamar lan ora cawe-cawe urusanku semono uga suwalike, aku uga ora bakal nyampuri urusanmu.” (<i>Djaka Lodang</i> No. 02, kaca 49)</p>	15
		Baskara kaliyan Imel	<p>“Dadi bener kowe nggarbini?” Baskara nandhesake.</p> <p>“Aku durung yakin, nanging mbokmenawa iya.”</p> <p>“Ana priya liya jroning uripmu? Yen kasunyatane pancen ngono tenan, geneya kowe teganggantungan aku, nyiksa aku kanthi wektu semono suwene?” panutuhe Baskara. (<i>Djaka Lodang</i> No. 09, kaca 33)</p>	16

Lampiran 2

2. Kertu Analisis *Data* faktor ingkang njalari konflik sosial antawisipun paraga

No.	Wujud konflik sosial	Paraga ingkang nglampahi konflik	Faktor ingkang njalari konflik sosial	Pethikan <i>Data</i>	No. <i>Data</i>
1.	<i>Perdebatan</i>	Arum kaliyan Baskara	Beda pamanggih babagan makna lukisan	Emane selerane Arum lan Baskara marang lukisan kerep ora padha. Lukisan sing dianggep apik dening Arum, kanggone Baskara ora. Utawa suwalike, lukisan sing dianggep elek dening Arum malah dialem-alem sundhul ngawiyat dening priya iku. Kaya lukisan kanthi judhul “Nudis”, lukisan wanita wuda blejet kanthi posisi “menantang” lan rambut awut-awutan, miturut Arum lukisan iku babar blas ora endah. Elek! Norak! Pokoke ora nges dinikmati. Lukisan kaya mangkono iku jane rak mung pelecehan tumrap wanita. Ngono kok dipamerake. Jane kepriye sih, panitia anggone nyeleksi? Apa ora ana kriteria tinamtu saengga lukisan kaya ngono kok bisa lolos. (<i>Djaka Lodang</i> No. 36, kaca 19)	1
		Baskara kaliyan Sulis	Beda pamanggih babagan sipatipun Imel	<p>“O... jenenge Arum. Sapa lengkape aku ora ngerti.” Baskara unjal napas landhung karo tangane dolanan gelas. “Mbokmenawa kowe ngarani biasa wae. Merga sing mboktonton mung gambar. Nanging yen ketemu langsung karo wonge dhewe, aku yakin penilaianmu mesthi bakal beda. dheweke nduweni kharisma sing ora diduweni dening saben wanita. Satemene ya wanita kaya dheweke sing tansah dadi obsesiku sasuwene iki. Eman, aku lagi ketemu saiki. Sawise aku nembe wae rabi.”</p> <p>“Yen obsesimu wanita kaya ngono, lha ngapa kowe kok rabi karo wanita liya sing ora selaras karo karepaning ati?”</p> <p>“Aku wis kesel nggoleki dheweke. Aku bosen berpetualang terus. Ibuku uga selak kebetlet duwe mantu lan momong putu. Aku didheseg terus karo wong tuwaku lan aku wis ora bisa semaya-</p>	2

Lampiran 2

Tabel salajengipun

No.	Wujud konflik sosial	Paraga ingkang nglampahi konflik	Faktor ingkang njalari konflik sosial	Pethikan Data	No. Data
				semaya terus merga umurku uga selot tua. Aku milih Imel merga ing antarane pacar-pacarku dheweke sing paling ayu lan kebeneran ibuku seneng. Dadi ya wis. Telung sasi kawin, aku wis wiwit bosen. Aku lagi sadhar yen Imel pancen dudu type idhealku.” “Nanging dheweke nduweni toleransi kang gedhe marang kowe.” (<i>Djaka Lodang</i> No. 40, kaca 18)	
			<i>Perselingkuhan</i>	“Aku dipisuh-pisuhi bojomu merga tilpune ora kok gubris.” “Imel?” Baskara saya gumun. Sasuwene iki sangertine Imel ora tau kasar. Kok saiki dadi malik? Wo...wanita iku wiwit katon belange, batine. “Lha ya sapa maneh. Bojomu pancene ana pira?” “Dheweke durung sida bali Semarang?” “Lha ya embuh. Aku ora ngerti. Nanging ndeleng glagate kok durung. Dheweke nakokake wanita iku.” “Wanita sapa?” “Lha ya sapa sing kok kencana nganti lali wayah.” (<i>Djaka Lodang</i> No. 51, kaca 18)	3

Lampiran 2

Tabel salajengipun

No.	Wujud konflik sosial	Paraga ingkang nglampahi konflik	Faktor ingkang njalari konflik sosial	Pethikan Data	No. Data
2.	Pameksan	Imel kaliyan Baskara	Kecemburuan	“Biasane sliramu ora nate preduli.” “Nanging saiki aku preduli. Aku pengin weruh kaya apa rupane WIL mu. Aku pengin ngerti, apa sing menarik saka wanita iku kok njenengan bisa kedanan.” (Djaka Lodang No. 45, kaca 19)	4
				“Olehku mabuk merga Mas Bas. Aku cemburu, merga njenengan luwih kesengsem marang wanita iku tinimbang aku. sanajan aku ora ngerti sapa wanita kuwi, nanging naluriku kandha kaya mangkono,” kandhane Imel sabanjure. (Djaka Lodang No. 52, kaca 19)	5
		Imel kaliyan Sulis	Cubriya	Sulis sing sore kuwi lagi thethenguk ing taman buri omahe karo sing wadon, ditilpun dening Imel. “Mas Sulis kenal Arum?” ptakone Imel langsung. “Kosik, Arum sapa ya?” Sulis ethok-ethok mbodhoni. “Alaaah, kuwi lho. Wanita murahan sing dadi gendhake Si Bas.” (Djaka Lodang No. 03, kaca 2)	6
		Imel kaliyan Pak Jan	Cubriya	Satemenane dheweke selak kemrungsung pengin nanggapi Pak Jan. Biasane sopire kuwi sing tansah ngeterake Baskara menyang ngendi-endi. Wong tuwa kuwi mesthi ngerti karo wanita sing dadi dhemenane Baskara. nanging rasa kemrungsunge dicoba disranteke. Pengalaman ora ngepenakake karo Sulis, dadi Imel kudu blajar ngendhaleni emosine. Ora ngudung. (Djaka Lodang No. 04, kaca 51)	7

Lampiran 2

Tabel salajengipun

No.	Wujud konflik sosial	Paraga ingkang nglampahi konflik	Faktor ingkang njalari konflik sosial	Pethikan Data	No. Data
3.	<i>Pergunjingan</i>	Arum kaliyan karyawan kantor	<i>Perselingkuhan</i>	Tresnane sing makantar-kantar karo Baskara kerep mahanani dheweke lali marang tugas lan tanggung jawabe minangka pimpinan sawenehe LSM sing memperjuangake hak-hake kaum wanita. Yen Baskara ana Yogya, kena dipesthekake mejane ajeg kosong. Kuwi sing marakake kanca-kancane banjur padha umyek. Banjur tanpa sengaja Ulin mbukak wadi sesambungane Arum karo pelukis kondhang sing wis duwe bojo iku. Pungkasane kantor dadi geger. Swara-swara miring wiwit sumebar.	8
4.	<i>Ancaman</i>	Imel kaliyan Baskara	<i>Perselingkuhan</i>	Imel nyoba nggubungi Baskara. Nanging tilpune ora diangkat. Kamangka cetha yen mlebu. Imel mencak-mencak. Pengin rasane sing lanang kuwi dikruwes-kruwes utawa dicakari nganti kukune nipak ing kulite. Nanging Baskara ora ana ing cedhake. Imel nyoba nggubungi maneh. Tilpun kuwi saiki mati. Persise dipateni. (<i>Djaka Lodang</i> No. 50, kaca 19)	9

Lampiran 2

Tabel salajengipun

No.	Wujud konflik sosial	Paraga ingkang nglampahi konflik	Faktor ingkang njalari konflik sosial	Pethikan Data	No. Data
5.	Padudon	Baskara kaliyan Sulis	<i>Salah paham</i>	<p>“Bas, tak gagas-gagas tingkahmu kok kaya wong ora waras. Nggoleki wong sing tanpa alamat jelas ing kutha samene gedhene iki rak padha karo nggoleki dom sumusup ing banyu,” aloke Sulis karo nglakokake mobile, ninggalake sawenehe gang cilik ing pinggire kutha Yogya.</p> <p>“Aku sadhar. Nanging aku percaya urip iku sawijining keajaiban. Kaya sing tak alami sasuwene iki. Uripku uga kebak keajaiban. Yen dipikir pelukis akeh lan karyane uga apik-apik, wong pinter akeh, mblader ing ngendi-endi, wong nggantheng uga ora kurang. Nanging nasipku pranyata luwih apik. Aku luwih beja. Lukisanku payu larang, jenengku kondhang lan akeh wanita sing ngagumi aku....”</p> <p>“Iya. Kejaba wanita siji iki. Sing saiki lagi mbokupadi. Dudu dheweke sing ngagumi kowe. Nanging suwalike. Malah kowe sing mbebeki.” Pamunggele Sulis sadurunge omongane Baskara tekan titik.</p> <p>“Kuwi merga salahmu. Kowe wis ngrusak sakabehe rencanaku.” Baskara ngungkit-ungkit bab kuwi maneh.</p> <p>“Dadi aku sing mboksalahke? Yen ngono sori. Aku ora ngerti yen kowe lagi ngincer wanita kanggo nambahi koleksimu.” (<i>Djaka Lodang</i> No. 39, kaca 18)</p>	10

Lampiran 2

Tabel salajengipun

No.	Wujud konflik sosial	Paraga ingkang nglampahi konflik	Faktor ingkang njalari konflik sosial	Pethikan Data	No. Data
		Arum kaliyan Ulin	<i>Salah paham</i>	<p>“Ngenani priya kuwi... Aku wiwit oleh titik terang. Nanging kabeh uga durung mesthi. Aku janji kowe mengko sepisanan wong sing tak critani sawise aku bener-bener ketemu dheweke.”</p> <p>Ulin nyawang Arum kanthi mripat sing aneh. Banjur gedheg-gedheg. Lha wong durung ketemu wae mitrane kuwi wis mbungahi kaya kuwi, mengko yen wis ketemu tenan njur kaya apa, batine. Sebab Ulin mentas maca buku, yen perasaan sedhih sing ngliwati wates ora apik mungguhe kesehatan jiwa. Mangkono uga suwalike, seneng sing ngliwati wates uga ora prayoga. Lan Arum... Ulin bali nyawang Arum sing lambene katon mesem. (<i>Djaka Lodang</i> No. 44, kaca 19)</p>	11
		Imel kaliyan Sulis	Cubriya	<p>“Apa mungkin wanita kuwi teka?” batine kisruh. Rasa cubriya lan cemburu ngobong dhadhane ndadekake Imel ora bisa mikir kanthi wening.</p> <p>Dheweke banjur kelingan Sulis. Cepet-cepet Imel mijet nomere priya iku.</p> <p>“Halo Dhik, Sulis. Apa Mas bas isih ing kono?” pitakone langsung nalika tilpun diangkat.</p> <p>Sulis katon gragapan ditakoni langsung kaya mengkono dening Imel. Arep kandha apa? Ngomong ana kono, kasunyatane Baskara ora ana. Ngomong metu, mengko didhedhes metu karo sapa lan liya-liyane. Sarwa salah.</p> <p>Ngerti Sulis ora enggal aweh wangsulan, Imel wis tanggap.</p> <p>“Dheweke ora ana ing galeri, ta?” Imel langsung nundhes.</p>	12

Lampiran 2

Tabel salajengipun

No.	Wujud konflik sosial	Paraga ingkang nglampahi konflik	Faktor ingkang njalari konflik sosial	Pethikan Data	No. Data
				“Iya, Mbak. Mentas wae metu, ana urusan jarene.” “Urusan-urusan apa. Paling-paling ya urusan wedokan. Aku apal karo lageyane.” Swarane Imel keprungu kasar. Sulis sebah ngrungokake. (<i>Djaka Lodang</i> No. 50, kaca 19)	
		Baskara kaliyan Imel	Cubriya	Nalika weruh gambar lukisan “kenya jroning impen” ing njero katalog mau, Imel dadi penasaran. Dheweke nyedhaki Baskara sing lagi ngalamun ing sangarepe kanvas kosong. “Mas, sapa sing dadi modhel lukisanmu iki? Rasane aku kok kaya durung tau weruh,” pitakone karo nuduhake gambar ing lukisan ing katalog mau. (<i>Djaka Lodang</i> No. 45, kaca 18)	13
			<i>Perselingkuhan</i>	Sajake wong lanang iku ora bisa dimong rasane. Dijarke, disabari kok saya nglunjak, Imel protes. Dheweke ora narimakake apa sing ditindakake dening Baskara. Atine ora bisa nampa Baskara duwe wanita liya ing njaba kana. Nanging Baskara malah wangsulan sing nglarakake ati. Priya iku ngaku yen kedanan marang wanita kasebut sing wektu kuwi Imel durung ngerti sapa jenenge. Baskara malah njaluk supaya dheweke gelem ngeculake wong lanang iku kanthi apik-apik. (<i>Djaka Lodang</i> No. 04, kaca 2)	14
			<i>Kecemburuan</i>	Krungu Baskara nyebut jenenge wanita liya, Imel langsung mengkeret. Gregete mbleret. Rasa cemburu ngobong dhadhane. Dheweke langsung nguwali kekepane. Ngadeg nyat, njupuk botol agua sing tansah sumadya ing meja cilik cedhak peturon. Isi botol kasebut disuntak ing raine Baskara, banjur lunga klepat ninggalake kamar. Baskara tangi. Raine klebus. Bantale klebus lan saperangan banyu mau uga isih nelesi kasur serta kemul. Dheweke muntab. (<i>Djaka Lodang</i> No. 02, kaca 49)	15

Lampiran 2

Tabel salajengipun

No.	Wujud konflik sosial	Paraga ingkang nglampahi konflik	Faktor ingkang njalari konflik sosial	Pethikan Data	No. Data
		Baskara kaliyan Imel	<i>Perselingkuhan</i>	<p>“Apa bener kowe ngandheg?” pitakone langsung karo mandeng landhep wanita sing statuse isih bojone iku.</p> <p>“Saka ngendi sampeyan ngerti?” Imel kepancing.</p> <p>“Kuwi ora penting. Sing penting pitakonanku iku. Bener kowe nggarbini? Yen iya, akonana wae. Aku ora arep mempermasalahake kowe ngandheg karo sapa sing cetha dudu aku. aku mung kepengin kowe ngakoni bab iku. Sebab iku uga ana gegayutane karo nasibku. Paling ora, status perkawinane awake dhewe ora ngambang terus kaya iki. Ana kejelasan. Dadi awake dhewe padha-padha penake. Kowe bebas, aku ya bebas.” (<i>Djaka Lodang</i> No. 09, kaca 2)</p>	16
		Baskara kaliyan Imel	<i>Balas dendam</i>	<p>“Saiki awake dhewe impas. Yen kowe bisa seneng-seneng karo wadon liya, aku uga bisa nindakake bab sing padha, dak kira kuwi cukup adil,” kandhane Imel marang wewayangane Baskara sing kumlebat ing tlapukan mata. (<i>Djaka Lodang</i> No. 06, kaca 49)</p>	17

Lampiran 2

3. Kertu Analisis *Data* sikapipun paraga nalika nglampahi konflik sosial

No.	Wujud konflik sosial	Paraga ingkang nglampahi konflik	Sikapipun paraga	Pethikan <i>Data</i>	No. <i>Data</i>
1.	<i>Perdebatan</i>	Arum kaliyan Baskara	Arum: mbantah pamanggihipun Baskara	“Edan! Ck...ck...ck... Lukisan kuwi ekspresip banget. Gambare bener-bener urip senajan goresane mung prasaja. Edan...edan. Pelukise kendel tenan,” Baskara gedheg-gedheg karo mripate ora kedhep-kedhep anggone nyawang lukisan wanita wuda kuwi. “Kuwi jenenge wis ora kendel meneh. Nanging nekad. Lukisan kaya ngono kok dipamerake. Kaendahane nggon ngendi? Dumeh jaman reformasi, apa-apa bisa sarwa bebas. Nanging yen iki wis tingkat kebangeten. Kebablasen.” (<i>Djaka Lodang</i> No. 37, kaca 18)	1
			Baskara: tetep ing pamanggihipun	“Kuwi jenenge wis ora kendel meneh. Nanging nekad. Lukisan kaya ngono kok dipamerake. Kaendahane nggon ngendi? Dumeh jaman reformasi, apa-apa bisa sarwa bebas. Nanging yen iki wis tingkat kebangeten. Kebablasen.” “Lho, iki karya seni sing nduweni bobot dhuwur.” (<i>Djaka Lodang</i> No. 37, kaca 18)	2
		Baskara kaliyan Sulis	Baskara: tetep ing pamanggihipun	“Aku lagi sadhar yen Imel pancen dudu type idhealku.” “Nanging dheweke nduweni toleransi kang gedhe marang kowe.” “Dak akoni, Imel pancen ibu rumah tangga sing apik. Bakti marang guru laki. Nanging dudu wanita kaya kuwi sing tak goleki. Aku seneng wanita sing ora terlalu lembut. Rada liar. Mbanggel sithik ora apa-apa. Bisa dijak antem-anteman, maksutku nggon pemikiran. Dadi ora tansah sendika dhawuh. Sesandhingan karo wanita kaya iku rasane mujudake tantangan tersendiri sing marakake gregetku ora bakal mati.” (<i>Djaka Lodang</i> No. 40, kaca 18)	3

Lampiran 2

Tabel salajengipun

No.	Wujud konflik sosial	Paraga ingkang nglampahi konflik	Sikapipun paraga	Pethikan Data	No. Data
			Sulis: prihatos	Sulis ora ngomentari apa-apa. Ing batin dheweke uga mesakake marang Baskara sing wis dianggep minangka sedulur sinarawedi iku.” (Djaka Lodang No. 40, kaca 18)	4
			Baskara: tetep ing pamanggihipun	“Aku ngrasakake yen urip iki ana tegese. Dheweke kenya sing tak goleki seprana-seprene. Adhuh, Lis. Aku durung tau ngrasakake jatuh cinta kaya iki,” kandhane luwih adoh. “Iya. Nanging kowe iya kudu eling yen awakmu saiki dudu priya sing bebas maneh.” “Aku sadhar kuwi. Nanging aku ora kepengin kelangan kenya sing tak tresnani iku.” (Djaka Lodang No. 51, kaca 18)	5
			Sulis: ngemutaken Baskara	“Aku ngrasakake yen urip iki ana tegese. Dheweke kenya sing tak goleki seprana-seprene. Adhuh, Lis. Aku durung tau ngrasakake jatuh cinta kaya iki,” kandhane luwih adoh. “Iya. Nanging kowe iya kudu eling yen awakmu saiki dudu priya sing bebas maneh.” (Djaka Lodang No. 51, kaca 18)	6
2.	Pameksan	Imel kaliyan Baskara	Imel: pameksan	“Mungkin aku salah. Nanging aku kepengin melu nyang Yogya. Tur maneh iki rak pameran tunggalmu. Aku kudu melu. Aku sisihanmu. Aku nduweni hak kanggo tampil ndampingi njenengan. Yen pameran bareng-bareng, aku mbokpenggak ora kena melu, aku isih maklum.” Imel tetep meksa kepengin melu senajan nadhane wis ora kasar kaya dhek mau. (Djaka Lodang No. 45, kaca 19)	7

Lampiran 2

Tabel salajengipun

No.	Wujud konflik sosial	Paraga ingkang nglampahi konflik	Sikapipun paraga	Pethikan Data	No. Data
			Baskara: Nrima	Baskara ora bisa apa-apa. Dheweke rumangsa ora bisa ngunggahahi rembuge sing wadon merga Imel pancen bener. Dheweke duwe hak kanggo ngampingi dheweke senajan kuwi ora dadi karepe Baskara. (Djaka Lodang No. 45, kaca 19)	8
		Imel kaliyan Baskara	Imel: pameksan	“Aku gelem bali anggare panjenengan kancani. Perkara mengko yen wis tekan Semarang panjenengan arep bali Yogya maneh, terserah.” (Djaka Lodang No. 52, 19)	9
			Baskara: misuh ing batin	“Aku gelem bali anggare panjenengan kancani. Perkara mengko yen wis tekan Semarang panjenengan arep bali Yogya maneh, terserah.” Baskara misuh-misuh jroning ati. (Djaka Lodang No. 52, kaca 19)	10
		Imel kaliyan Sulis	Imel: cubriya	“Mbelgedhes. Aku ra percaya. Sampeyan wong loro wis sekongkol karo Si Bas.” (Djaka Lodang No. 03, kaca 2)	11
			Sulis: nolak panyuwunanipun Imel	“Tenan, Mbak. Upama ngerti mesthi tak kandhani. Lha wong manungsane wae urung tepung kok alamate,” Sulis nyoba nakyinake. Nanging Imel tetep ora percaya. Hape langsung dipateni dening Imel.” (Djaka Lodang No. 03, kaca 2)	12
		Imel kaliyan Pak Jan	Imel: pameksan	“Yen ngono aku terna menyang agen travel sing ditumpaki bosmu,” kandhane Imel pungkasane. (Djaka Lodang No. 05, kaca 2)	13
			Pak Jan: kapeksan	Pak Jan ora bisa nulak prentah kuwi. sebab wingi dheweke dhewe sing bukak wewadi yen Baskara menyang Yogya nganggo travel. Kepeksa Pak Jan ngeterake Imel menyang sawenehe agen travel ing cedhak dalan tol sing tumuju Yogya. (Djaka Lodang No. 05, kaca 2)	14

Lampiran 2

Tabel salajengipun

No.	Wujud konflik sosial	Paraga ingkang nglampahi konflik	Sikapipun paraga	Pethikan Data	No. Data
3.	<i>Pergunjungan</i>	Arum kaliyan karyawan kantor	Arum: mboten preduli Karyawan kantor: ngrasani Arum	Kancane padha pandeng-pandangan nalika weruh Arum nampani tilpun, luwih-luwih nyawang owah-owahan ing pasuryane Arum. Wis pirang-pirang dina katon suntrut, nanging saiki rada sumringah. Wong-wong kuwi ora ana sing wani takon, mung padha klesik-klesik. Arum satemene uga ngerti yen dirasani. Nanging dheweke ethok-ethok ora ngerti utawa sing luwih pas ora perduli. (<i>Djaka Lodang</i> No. 08, kaca 2)	15
4.	<i>Ancaman</i>	Imel dhateng Baskara	Imel: boten <i>tenang</i> Baskara: ngendhani Imel	Dheweke saya penasaran, geneya Baskara kok ora gelem ngangkat tilpune lan malah terus dipateni. (<i>Djaka Lodang</i> No. 50, kaca 19)	16
5.	Padudon	Baskara kaliyan Sulis	Baskara: blaka Sulis: prihatos	“Dak akoni, olehku rabi pancen sawijining keputusan sing salah. Aku terlalu grusa-grusu. Kowe ngerti Lis, geneya aku kok langsung kedanan karo kenya iku senjata lagi ketemu sepisan. Aku lagi sadhar mau bengi. Pranyata kuwi kenya sing tansah tak impi-impi, iya dheweke sing tak goleki nganti seprana-seprene. Tak rewangi niba-tangi. Dheweke mujudake obsesi jiwaku, sing tansah aweh aku inspirasi lan greget kanggo ngranggeh lintang lan ngrasakake angete srengenge.” (<i>Djaka Lodang</i> No. 39, kaca 19) “Eh, dakkira sawise omah-omah kowe bisa berubah. Jebul padha wae. Ora ana bedane karo nalika isih legan. Mbokmaune rasah kesusu rabi. Dadi senjata kowe arep njungkir njempalik ora ana sing kudu mboktatoni,” ujare Sulis akeh-akeh. (<i>Djaka Lodang</i> No. 39, kaca 19)	17 18

Lampiran 2

Tabel salajengipun

No.	Wujud konflik sosial	Paraga ingkang nglampahi konflik	Sikapipun paraga	Pethikan Data	No. Data
		Arum kaliyan Ulin	Arum: mangertosi	Arum mesem. Dheweke bisa mangerti kekuwatirane mitrane kuwi. (<i>Djaka Lodang</i> No. 44, kaca 19)	19
			Ulin: kuwatos	“Sori. Aja salah tampa. Aku mung kuwatir wae. Olehku kandha mung merga aku perdhuli. (<i>Djaka Lodang</i> No. 44, kaca 19)	20
		Imel kaliyan Sulis	Imel: cubriya	“Kurang ajar. Bajingan. Munyuk! Wong loro kuwi paling wis sekongkol,” Imel mencak-mencak dhewekan. (<i>Djaka Lodang</i> No. 50, kaca 19)	21
			Sulis: mbelani Baskara	“Alaah, ndadak ethok-ethok ora ngerti barang. Kuwi lho, wanita sing ana ing lukisane Si Bas.” “Kok gak weruh ya, Mbak.” Sulis isih nyoba nglindhungi Baskara. “Eh, maaf. Iki lagi ana tamu akeh,” kandhane Sulis maneh, banjur ha-pe cepet-cepet ditutup. Wegah ngladeni omongane Imel sing saya kasar. Ora mutu. (<i>Djaka Lodang</i> No. 50, kaca 19)	22
		Baskara kaliyan Imel	Baskara: boten mangsuli pitakenanipun Imel	Baskara wegah wangsulan. Sebab apa wae sing dikandhakake Imel mesthi ora percaya lan entek-entekane mengko mung ribut yen diladeni. Mulane Baskara trima meneng. (<i>Djaka Lodang</i> No. 45, kaca 19)	23
			Imel: pameksan	Nanging menenge mau malah disalah tafsirke dening Imel. “Njenengan ora wani wangsulan, ta? Kuwi tegese iya. Pokoke mengko yen pameran ing Yogya aku arep melu.” (<i>Djaka Lodang</i> No. 45, kaca 19)	24
		Baskara kaliyan Imel	Baskara: mbantah	“Apa arane yen dudu wanita murahan yen senengane ngrebut bojone wong liya.” “Dheweke ora tau ngrebut aku, nanging aku sing kedanan. Aja nyalahake dheweke.” (<i>Djaka Lodang</i> No. 02, kaca 51)	25

Lampiran 2

Tabel salajengipun

No.	Wujud konflik sosial	Paraga ingkang nglampahi konflik	Sikapipun paraga	Pethikan Data	No. Data
			Imel: boten nyerah	Atine remuk. Ajur muwur. Nanging Imel ora bakal pasrah ngono wae. Ora! Lan sawenehe rancangan ala kumlebat ing angene. (Djaka Lodang No. 02, kaca 51)	26
		Baskara kaliyan Imel	Baskara: tetep ing pamanggih	Aku ora kandha yen arep megat sliramu. Aku mung ngomong, yen wis ora ana maneh kecocokan ing antarane awake dhewe, geneya sliramu isih tetep kukuh nggegegi perkawinan iki?” (Djaka Lodang No. 04, kaca 49)	27
			Imel: tetep ing pamanggihipun	Bocah SMP wae ngerti yen kuwi tegesi sampeyan pengin pisah. Pokoke ora. Aku emoh kok pegat. (Djaka Lodang No. 04, kaca 49)	28
		Baskara kaliyan Imel	Baskara: tetep ing pamanggihipun	Imel ora bisa wangsulan. Dheweke mung nangis karo njaluk ngapura. “Saiki soal perceraian tak pasrahake marang kowe. Saya cepet saya apik. Ben cetha. Dene soal papan kowe ora perlu kuwatir. Omah iki bisa tetep kok panggoni. Aku ora mbutuhake. Mung barang-barangku wae sing tak gawa,” ujure Baskara sadurunge melu ninggalake Imel. Ana rasa lega. Dhadhane krasa plong banget saiki. (Djaka Lodang No. 09, kaca 33)	29
			Imel: nangis		

Lampiran 2

4. Kertu Analisis Data Cara Ngrampungaken Konflik Antawisipun Paraga

No.	Wujud konflik sosial	Paraga ingkang nglampahi konflik	Caranipun ngrampungaken konflik	Pethikan Data	No. Data
1.	Perdebatan	Arum kaliyan Baskara	Arum: kesah	Arum ora nanduki. Debat karo Baskara ora bakal menang. Soale Baskara olehe nyawang saka sudut seni, sauntara Arum saka sudut etika. Dadi ya ora bakal gathuk. Mulane dheweke trima nyingkrih, nonton lukisan liyane sing ora nyepeti mata kaya “nudis”. (Djaka Lodang No. 37, kaca 18)	1
			Baskara: mendel	Petungane Baskara mesthi nututi. Ngancani dheweke nonton lukisan-lukisan liyane. Kanyatane isih akeh lukisan sing durung sempat diamati. Jebul dheweke salah. Priya kuwi tetep ngadeg mbegegeg ing sangarepe lukisan “nudis” sing kanggone Arum ngisin-isinake wanita, nanging wis tekan tataran nggegilani. (Djaka Lodang No. 37, kaca 19)	2
		Baskara kaliyan Sulis	Baskara: paring penjelasan	“Dak akoni, Imel pancen ibu rumah tangga sing apik. Bakti marang guru laki. Nanging dudu wanita kaya kuwi sing tak goleki. Aku seneng wanita sing ora terlalu lembut. Rada liar. Mbanggel sithik ora apa-apa. Bisa dijak antem-anteman, maksutku nggon pemikiran. Dadi ora tansah sendika dhawuh. Sesandhingan karo wanita kaya iku rasane mujudake tantangan tersendiri sing marakake gregetku ora bakal mati.” (Djaka Lodang No. 40, kaca 18)	3
			Sulis: mendel	Sulis ora ngomentari apa-apa. Ing batin dheweke uga mesakake marang Baskara sing wis dianggep minangka sedulur sinarawedi iku.” (Djaka Lodang No. 40, kaca 18)	4
		Baskara kaliyan Sulis	Baskara: paring penjelasan	“Aku sadhar kuwi. Nanging aku ora kepengin kelangan kenya sing tak tresnani iku.” (Djaka Lodang No. 51, kaca 18)	5

Lampiran 2

Tabel salajengipun

No.	Wujud konflik sosial	Paraga ingkang nglampahi konflik	Caranipun ngrampungaken konflik	Pethikan Data	No. Data
			Sulis: ngalah	“Terserah. Iki urusan pribadimu. Aku ora bakal nyampuri. Wis, ya. Aku bali dhisik.” Bubar kandha kaya mangkono Sulis terus menyat. (<i>Djaka Lodang</i> No. 51, kaca 18)	6
2.	Pameksan	Imel kaliyan Baskara	Imel: Meksa Baskara	Yen njenengan kabotan tak eloni, lilanana aku teka pas pembukaan pameran wae. Sawise iku, aku tak bali menyang hotel utawa langsung bali Semarang,” pangrimuke Imel ngerti Baskara mung meneng karo mripate nrawang adoh. Baskara tetep ora wangsulan. “Aku ngerti, njenengan mungkin ora seneng yen tak kancani. Rumangsa ora bebas. Nanging sepisan iki wae lilanana aku melu.” Baskara manthuk kanthi kepeksa. Wegah yen mengko dadi kedawa-dawa. (<i>Djaka Lodang</i> No. 45, kaca 21)	7
			Baskara: nyaguhi panyuwunanipun Imel		
		Imel kaliyan Baskara	Imel: meksa Baskara	“Aku gelem bali anggere panjenengan kancani. Perkara mengko yen wis tekan Semarang panjenengan arep bali Yogya maneh, terserah.” (<i>Djaka Lodang</i> No. 52, kaca 19)	8
			Baskara: ngalah	Baskara misuh-misuh jroning ati. Nanging dheweke ora bisa apa-apa. Tinimbang Imel tetep ngotot mapan ana Yogya lan gawe kisruh, luwih becik dheweke ngalah. Ngalah kanggo menang. (<i>Djaka Lodang</i> No. 52, kaca 19)	9

Lampiran 2

Tabel salajengipun

No.	Wujud konflik sosial	Paraga ingkang nglampahi konflik	Caranipun ngrampungaken konflik	Pethikan Data	No. Data
		Imel kaliyan Sulis	Imel: nyuwun pirsu kaliyan Pak Jan	Imel mikir-mikir kepriye carane nemokake wanita kasebut. Mau dheweke wis takon Sulis, nanging diwangsulit ora ngerti. Jane Imel ya wis mbadhek. Mokal Sulis gelem blaka, wong mitra sinarawedi, mesthi bakal nutup-nutupi. Nanging Imel isih tetep penasaran, mulane banjur tilpun priya sing banget cedhak karo priya sing banget cedhak karo Baskara iku. Lha rak wis dinuga, Sulis ora gelem ngaku. Dumadakan Imel dadi kelingan karo Pak Jan, sopire. Nanging dina iki Pak Jan ora kato irunge lan mobile tetep ana garasi. Mbok manawa wis ijin karo Baskara, utawa bisa uga dikongkon libur wae dening Baskara. Biasane yen Baskara lunga Yogya sopir tuwa kuwi oleh libur, kejaba diweling Imel yen dheweke mbutuhake tenagane. Yen ora, Pak Jan bebas. Imel nggoleki nomere Pak Jan. Ketemu. Imel banjur mencet nomer kuwi. (<i>Djaka Lodang</i> No. 04, kaca 51)	10
			Sulis: nakyinake Imel	“Tenan, Mbak. Upama ngerti mesthi tak kandhani. Lha wong manungsane wae urung tepung kok alamate,” Sulis nyoba nakyinake. Nanging Imel tetep ora percaya. Hape langsung dipateni dening Imel. (<i>Djaka Lodang</i> No. 03, kaca 2)	11
		Imel kaliyan Pak Jan	Imel: dhateng agen travel	“Yen ngono aku terna menyang agen travel sing ditumpaki bosmu,” kandhane Imel pungkasan. (<i>Djaka Lodang</i> No. 05, kaca 2)	12
			Pak Jan: mendel	Nanging dheweke wis diwanti-wanti dening Baskara ora kena mbocorake wewadi iku marang sapa wae kalebu Imel. tekan saiki dheweke isih tetep rapet njaga wewadi kuwi. (<i>Djaka Lodang</i> No. 05, kaca 2)	13

Lampiran 2

Tabel salajengipun

No.	Wujud konflik sosial	Paraga ingkang nglampahi konflik	Caranipun ngrampungaken konflik	Pethikan Data	No. Data
3.	Pergunjingan	Arum kaliyan karyawan kantor	Arum: mundur saking kantor	<p>Sesuke, nalika Baskara bali menyang Semarang, Arum uga wiwit siap-siap. Kabeh dhokumen lan surat-surat penting dikumpulake dadi siji. Surat pengunduran diri saka LSM sing dipimpin uga wis ditandhatangani.</p> <p>.....</p> <p>Ironing kaweningan jiwane, Arum nyadhari yen sing dilakoni kuwi salah. Minangka aktifis sing tansah mbelani hak-hake kaum wanita, lan banget ora setuju marang poligami, lha kok saiki dheweke malah nglakoni. (<i>Djaka Lodang</i> No. 08, kaca 51)</p>	14
			Karyawan kantor: rembagan kaliyan Arum	<p>Surat pengunduran diri saka LSM sing dipimpin uga wis ditandhatangani.</p> <p>Sesuk apa suk emben dheweke arep ngrembug bab iku karo kanca-kancane. Pokoke kudu sacepete. Yen soal perusahaan ora ana masalah. Arum yakin Santi bisa dipercaya kanggo nyekel. (<i>Djaka Lodang</i> No. 08, kaca 51)</p>	15
4.	Ancaman	Imel kaliyan Baskara	Imel: nyuwun kaliyan Sulis	<p>“Apa mungkin wanita kuwi teka?” batine kisruh lan cemburu ngobong dhadhane ndadekake Imel ora bisa mikir kanthi wening. Dheweke banjur kelingan Sulis. Cepet-cepet Imel mijet nomere iku. (<i>Djaka Lodang</i> No. 50, kaca 19)</p>	16
			Baskara: ngendhani	<p>Dheweke saya penasaran, geneya Baskara kok ora gelem ngangkat tilpune lan malah terus dipateni. (<i>Djaka Lodang</i> No. 50, kaca 19)</p>	17

Lampiran 2

Tabel salajengipun

No.	Wujud konflik sosial	Paraga ingkang nglampahi konflik	Caranipun ngrampungaken konflik	Pethikan Data	No. Data
5.		Baskara kaliyan Sulis	Baskara: paring penjelasan	“Dak akoni, olehku rabi pancen sawijining keputusan sing salah. Aku terlalu grusa-grusu. Kowe ngerti Lis, geneya aku kok langsung kedanan karo kenya iku senjata lagi ketemu sepisan. Aku lagi sadhar mau bengi. Pranyata kuwi kenya sing tansah tak impi-impi, iya dheweke sing tak goleki nganti seprana-seprene. Tak rewangi niba-tangi. Dheweke mujudake obsesi jiwaku, sing tansah aweh aku inspirasi lan greget kanggo ngranggeh lintang lan ngrasakake angete srengenge.” (Djaka Lodang No. 39, kaca 19)	18
			Sulis: paring penjelasan	“Sori...sori. Aku ra duwe maksud kaya mangkono. Aku percaya yen dheweke dudu wanita gampang. Aku mung pengin ngerti apa sing menarik saka wanita kuwi. Aja-aja kaya sing uwis-uwis, kowe mung nglegani rasa egomu. Mengko yen anggonmu ngoyak wis kecandhak ya wis. Kaya sing liya-liyane, sadurunge olehmu ngoyak-ngoyak setengah mati paribasane mbokrewangi niba tangi, bareng wis kecandhak ya wis. Terus mbok tinggal ngono wae.” (Djaka Lodang No. 39, kaca 19)	19
		Arum kaliyan Ulin	Arum: mendel, mangertosi	Arum mesem. Dheweke bisa mangerti kekuwatirane mitrane kuwi. (Djaka Lodang No. 44, kaca 19)	20
			Ulin: paring penjelasan	“Sori. Aja salah tampa. Aku mung kuwatir wae. Olehku kandha mung merga aku perdhuli. (Djaka Lodang No. 44, kaca 19)	21
		Imel kaliyan Sulis	Imel: nggertak	“Wanita sing endi, Mbak? Sebab wanita sing mreng nonton pamerane Baskara akeh banget.” Panambonge Sulis. “Alaah, ndadak ethok-ethok ora ngerti barang. Kuwi lho, wanita sing ana ing lukisane Si Bas.” (Djaka Lodang No. 50, kaca 19)	22

Lampiran 2

Tabel salajengipun

No.	Wujud konflik sosial	Paraga ingkang nglampahi konflik	Caranipun ngrampungaken konflik	Pethikan Data	No. Data
			Sulis: nglindhungi Baskara, ngendhani	“Alaah, ndadak ethok-ethok ora ngerti barang. Kuwi lho, wanita sing ana ing lukisane Si Bas.” “Kok gak weruh ya, Mbak.” Sulis isih nyoba nglindhungi Baskara. “Eh, maaf. Iki lagi ana tamu akeh,” kandhane Sulis maneh, banjur ha-pe cepet-cepet ditutup. Wegah ngladeni omongane Imel sing saya kasar. Ora mutu. (<i>Djaka Lodang</i> No. 50, kaca 19)	23
		Baskara kaliyan Imel	Baskara: nggertak Imel	“Lambemu yen ngomong dijaga. yen saben proses kreatipku mbok cubriyani, suwe-suwe aku bisa mandhul lan nggantung kuas. Karierku pinangka pelukis tamat. Jujur, aku milih sliramu dakkira sliramu bisa mangerti donyaku.” Swarane Baskara rada sengol. Imel rada nggragap bareng disengoli kaya mangkono. (<i>Djaka Lodang</i> No. 45, kaca 19)	24
			Imel: nyuwun pangapunten kaliyan Baskara	“Sorri. Jane aku mung rada cemburu,” kandhane Imel nglendhoh. (<i>Djaka Lodang</i> No.45, kaca 19)	25
		Baskara kaliyan Imel	Baskara: nggertak Imel	“Dheweke ora tau ngrebut aku, nanging aku sing kedanan. Aja nyalahake dheweke.” (<i>Djaka Lodang</i> No. 02, kaca 51)	26

Lampiran 2

Tabel salajengipun

No.	Wujud konflik sosial	Paraga ingkang nglampahi konflik	Caranipun ngrampungaken konflik	Pethikan Data	No. Data
			Imel: kesah	<p>“Dheweke ora tau ngrebut aku, nanging aku sing kedanan. Aja nyalahake dheweke.”</p> <p>“Huh!” Imel mlengos. Atine saya panas krungu pengakuane Baskara. luwih-luwih kelingan mentas mau, sing lanang nyebut jenenge wanita iku kanthi mesra. Ora tau Baskara ngucap sing kaya ngono iku marang dheweke. Dhadhane Imel rasane kaya arep bengkah-bengkaha.</p> <p>“Sampeyan kejem!” aloke karo mlayu ninggalake Baskara. (<i>Djaka Lodang</i> No. 02, kaca 51)</p>	27
		Baskara kaliyan Imel	<p>Baskara: damel kasepakatan</p> <p>Imel: nyarujuki usulanipun Baskara</p>	<p>“Yen sliramu kabotan, yen ngono awake dhewe pisah ranjang wae. Sliramu tetep manggon ing ngomah iki, mung beda kamar. Nanging awake dhewe mlaku dhewe-dhewe.”</p> <p>“Maksud sampeyan?”</p> <p>“Aku ora bakal nyampuri-urusanmu, semoga uga suwalike, sliramu uga ora bakal nyampuri urusanku. Priye?”</p> <p>Imel mikir-mikir sedhela. Raine adhi-adhine lan pasuryane wong tuwane kumlebat ing mripat. Imel pungkasane setuju karo usule Baskara. Merga dheweke durung siap nampa resiko akibat saka pepisahane karo pelukis kondhang iku. (<i>Djaka Lodang</i> No. 04, kaca 49)</p>	28

Lampiran 2

Tabel salajengipun

No.	Wujud konflik sosial	Paraga ingkang nglampahi konflik	Caranipun ngrampungaken konflik	Pethikan Data	No. Data
		Baskara kaliyan Imel	<div>Baskara: ngersakaken cerai</div> <div>Imel: nangis, nyuwun pangapunten dhateng Baskara</div>	Imel ora bisa wangsulan. Dheweke mung nangis karo njaluk ngapura. “Saiki soal perceraian tak pasrahake marang kowe. Saya cepet saya apik. Ben cetha. Dene soal papan kowe ora perlu kuwatir. Omah iki bisa tetep kok panggoni. Aku ora mbutuhake. Mung barang-barangku wae sing tak gawa,” ujure Baskara sadurunge metu ninggalake Imel. Ana rasa lega. Dhadhane krasa plong banget saiki. (<i>Djaka Lodang</i> No. 09, kaca 33)	29